

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI**

**KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI KOSOVA-TÜRKİYE TİCARİ
İLİŞKİLERİNİN İNCELEMESİ
(2008-2020)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİR UKALO

DANIŞMAN: DOÇ.DR. YASİN GALİP GENÇER

**YALOVA
TEMMUZ 2023**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI

KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI KOSOVA-TÜRKİYE TİCARİ
İLİŞKİLERİNİN İNCELEMESİ
(2008-2020)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADIR UKALO
207221009

DANIŞMAN: DOÇ.DR. YASİN GALİP GENÇER

YALOVA
TEMMUZ 2023

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “**Kosova’nın Bağımsızlığı Sonrası Kosova-Türkiye Ticari İlişkilerinin İncelemesi (2008-2020)**” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Hadir UKALO

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve doğru yolu gösteren sayın danışman hocam **Doç. Dr. Yasin Galip GENÇER**'e teşekkür ederim. Her zaman yanımda oldukları ve benden desteklerini hiçbir zaman esirgemedikleri için aileme teşekkür ederim.

Temmuz – 2023

Hadir UKALO

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	x
ABSTRACT	xi
1. GİRİŞ	1
1. KOSOVA COĞRAFI KONUMU VE EKONOMİK YAPISI	3
1.1. Kosova Coğrafi Yapısı	3
1.2. Kosova'nın Ekonomik Yapısı	3
1.2.1. Kosova'da istihdam ve işsizlik	4
1.2.2. Kosova'nın enflasyon yapısı.....	7
1.2.3. Kosova'da doğrudan yabancı yatırım	9
1.2.4. Kosova'da sektör dağılımı	11
2. KOSOVA'NIN KOMŞU ÜLKELERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ TİCARET İLİŞKİLERİ	14
2.1. Kosova-Arnavutluk Ticaret İlişkileri	14
2.2. Kosova-Karadağ Ticaret İlişkileri	20
2.3. Kosova-Sırbistan Ticaret İlişkileri	26
2.4. Kosova-Kuzey Makedonya Ticaret İlişkileri	32
2.5. Kosova-Avrupa Birliği Ticaret İlişkileri	39
3. KOSOVA-TÜRKİYE TİCARET İLİŞKİLERİNİN 2008-2020 ARASI EKONOMETRİK ANALİZİ	45
3.1. Araştırma Amacı ve Önemi.....	51
3.2. Araştırma Kapsamı, Yöntemi ve Veri Seti.....	52
3.3. Metodoloji	53
3.4. Literatür İncelemesi.....	53
3.5. Ampirik Analiz.....	56
3.5.1. ADF birim kök testi	56
3.5.2. ARDL sınır testi.....	57

3.5.3. Toda Yamamoto nedensellik testi.....	58
3.6. Ampirik Analiz Sonuçları.....	60
3.6.1. ADF birim kök testi sonuçları	60
3.6.2. ARDL sınır testi sonuçları	60
3.6.3. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları.....	63
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	64
KAYNAKLAR.....	68
ÖZGEÇMİŞ.....	81

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

SİMGELER

% : Yüzde

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADF	: Augmented Dickey-Fuller
AIC	: Akaike Information Criterion
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag
ASK	: Kosova İstatistik Ajansı
BQK	: Kosova Merkez Bankası
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
FPE	: Final Prediction Error
FYHC	: Federal Yugoslavya Halk Cumhuriyeti
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HQ	: Hannan-Quinn Information Criterion
IMF	: Uluslararası Para Fonu
LR	: Likelihood Ratio Test
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
SC	: Schwarz Information Criterion
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WB	: Dünya Bankası

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.	Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki GSYİH Büyüme Oranları (%)	4
Tablo 1.1.	Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki İşsizlik Oranları (%)	6
Tablo 1.2.	Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki İstihdam Oranları (%).....	6
Tablo 1.3.	Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki Enflasyon Oranları (%).....	8
Tablo 1.4.	Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki Doğrudan Yabancı Yatırım Oranları (%)	10
Tablo 2.	Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	17
Tablo 2.1.	Kosova-Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon Euro)	20
Tablo 2.2.	Karadağ 2005 - 2016 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Değerleri (Milyon Euro)	23
Tablo 2.3.	Kosova - Karadağ 2007 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat, İthalat ve Ticaret Dengesi Değerleri (Bin Euro)	26
Tablo 2.4.	Sırbistan 2006 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Değerleri (Milyon Dolar).....	29
Tablo 2.5.	Kosova-Sırbistan 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat ve İthalat Ticaret Değerleri (Milyon Euro)	32
Tablo 2.6.	Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Değerleri (Milyon Dolar)	36
Tablo 2.7.	Kosova-Kuzey Makedonya 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon Euro).....	38
Tablo 2.8.	Kosova-AB 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat, İthalat ve Ticaret Dengesi (Milyon Euro)	44
Tablo 3.	Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat Değerleri (Milyon Euro).....	45
Tablo 3.1.	Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Revizyon 4, 1. Düzey İhracat Dağılımı (Dolar).....	47
Tablo 3.2.	Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Revizyon 4, 1. Düzey İthalat Dağılımı (Dolar).....	48
Tablo 3.3.	Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İthalatın 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Değerleri (Milyon Euro).....	49

Tablo 3.4. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İthalatın 2008 - 2020 Yılları İçerisindeki Değerleri (Milyon Euro).....	50
Tablo 3.5. Değişkenlere Yönelik Betimleyici İstatistikler.....	53
Tablo 3.6. Veri Değişkenleri Tanımlanması	53
Tablo 3.7. Türkiye ile Kosova Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerini İnceleyen Literatür Çalışmaları	54
Tablo 3.8. ADF Birim Kök Testi Analiz Sonuçları	60
Tablo 3.9. ARDL Sınır Testi Sonuçları	60
Tablo 3.10. Breusch-Godfrey LM Serisi Otokorelasyon Testi Sonuçları.....	61
Tablo 3.11. Breusch-Pagan-Godfrey Testi Sonuçları	61
Tablo 3.12. ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Analiz Sonuçları	61
Tablo 3.13. Toda Yamamoto Nedensellik Testi Analizi.....	63
Tablo 3.14. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları.....	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.	Kosova'nın 2008-2020 Yılları İçerisindeki DYY GSYİH'deki % Oranlarının Grafikselsel Dağılımı	10
Şekil 1.1.	Kosova 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	11
Şekil 1.2.	Kosova 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	12
Şekil 1.3.	Kosova 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	12
Şekil 2.	Arnavutluk 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	15
Şekil 2.1.	Arnavutluk 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	16
Şekil 2.2.	Arnavutluk 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	17
Şekil 2.3.	Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelerine Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	18
Şekil 2.4.	Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelerine Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	19
Şekil 2.6.	Karadağ 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	21
Şekil 2.7.	Karadağ 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	22
Şekil 2.8.	Karadağ 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	23
Şekil 2.9.	Karadağ 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	24
Şekil 2.10.	Karadağ 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	25
Şekil 2.11.	Sırbistan 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	27
Şekil 2.12.	Sırbistan 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	28
Şekil 2.13.	Sırbistan 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	29
Şekil 2.14.	Sırbistan 2006 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	30
Şekil 2.15.	Sırbistan 2006- 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	31

Şekil 2.16. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	33
Şekil 2.17. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	34
Şekil 2.18. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	35
Şekil 2.19. Kuzey Makedonya 2006-2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelerine Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	36
Şekil 2.20. Kuzey Makedonya 2006-2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar).....	37
Şekil 2.21. Kosova-Kuzey Makedonya 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinin Grafikselsel Görünümü.....	38
Şekil 2.22. AB 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları	40
Şekil 2.23. AB 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları.....	41
Şekil 2.24. AB 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları.....	42
Şekil 2.25. AB'de 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	42
Şekil 2.26. AB 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	43
Şekil 3. Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinin Grafikselsel Görümümü (Milyon Euro)	46
Şekil 3.1. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İthalatın 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Grafikselsel Görünümü (Milyon Euro)	50
Şekil 3.2. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İhracatın 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Grafikselsel Görümümü (Milyon Euro)	51

KOSOVA’NIN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI KOSOVA-TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİNİN İNCELEMESİ (2008-2020)

ÖZET

Balkanlar, tarihin her döneminde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bölgeler arasında yer almaktadır. Bölgenin Asya’dan Avrupa’ya uzanan transit ticaret yolunun üzerinde bulunması Balkanlar’ın öneminin artmasına imkân sağlamaktadır. Bu durum özellikle Türkiye’nin jeostratejik konumuyla yakından ilgilidir. Bu, bölgede ortak bir tarih, kültür ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmakla birlikte Türkiye’yi bölgenin önemli ticaret ortaklarından biri haline getirmiştir.

Türkiye-Kosova ilişkileri son dönemlerde artarak gelişmeye devam etmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcı, Türkiye’nin Kosova’nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmasına kadar uzanmaktadır. Yaşanan gelişmeler Türkiye ile Kosova arasında güçlü ve dostane ilişkilerin oluşmasına olanak tanımıştır. Özellikle son yıllarda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ilerlemesi, ticari ilişkilerin canlılığını korumasını sağlamış ve Türkiye’nin, Kosova’nın en önemli ticaret ortakları arasında yer almasını mümkün kılmıştır. Yaşanan gelişmeler ayrıca Türkiye’deki birçok Türk şirketinin Kosova’da doğrudan yatırım yapmasına olanak sağlayarak, başta Kosova ekonomisi olmak üzere Türk şirketleri için önemli bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Bu sayede iki ülke arasındaki ekonomik büyüme potansiyeli artırılarak uluslararası alanda daha güçlü ekonomik ilişkilerin oluşması hedeflenmektedir.

Bu çalışma, Türkiye ve Kosova arasındaki dış ticaret ilişkilerinin doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, 2008-2020 yılları arasında ADF Birim Kök Testi, ARDL Sınır Testi ve Toda Yamamoto Nedensellik Testi analiz yöntemleri kullanarak incelemektedir. Çalışma kapsamında Türkiye’nin 2008:1-2009:4 dönemlerine ait yabancı yatırım verileri ile Kosova’nın Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırım verilerinin bulunmaması çalışma kapsamının daralmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Mevcut araştırma sonucunda, iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin hâlâ istenilen düzeyde olmadığını ve var olan ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiği çıkarımına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Türkiye, Kosova-Türkiye Ticaret İlişkileri

ANALYSIS OF KOSOVO-TURKEY TRADE RELATIONS AFTER THE INDEPENDENCE OF KOSOVO (2008-2020)

ABSTRACT

The Balkans are among the regions that have hosted many civilizations in every period of history. The fact that the region is on the transit trade route from Asia to Europe allows the importance of the Balkans to increase. This situation is closely related to Turkey's geostrategic position. This helped to develop a common history, culture and economic relations in the region and made Turkey one of the most important trade partners of the region.

Türkiye-Kosovo relations continue to develop increasingly in recent years. The beginning of relations between the two countries dates back to Turkey being one of the first countries to recognize the independence of Kosovo. The developments experienced allowed the formation of strong and friendly relations between Turkey and Kosovo. Especially in recent years, the progress of the economic relations between the two countries has ensured the vitality of the commercial relations and made it possible for Turkey to be among the most important trade partners of Kosovo. The developments also enabled many Turkish companies in Turkey to make direct investments in Kosovo, making it an important field of activity for Turkish companies, especially for the economy of Kosovo. In this way, it is aimed to create stronger economic relations in the international arena by increasing the economic growth potential between the two countries.

This study examines the effect of foreign trade relations between Turkey and Kosovo, of foreign direct investment on economic growth, using ADF Unit Root Test, ARDL Bounds Test and Toda Yamamoto Causality Test analysis methods between 2008-2020. Within the scope of the study, the absence of foreign investment data for Turkey for the periods 2008:1-2009:4 and Kosovo's foreign direct investment data in Turkey caused the scope of the study to narrow. As a result, it was concluded that the foreign trade relations between the two countries do not have a causal relationship between foreign direct investment and economic growth. As a result of the current research, it was concluded that the trade relations between the two countries are still not at the desired level and that the existing economic relations should be further developed.

Keywords: Kosovo, Turkey, Kosovo-Turkey Trade Relations

1. GİRİŞ

Balkanlar, insanlık tarihi sürecinde birçok devletin hakimiyet kurmak istediği bölgeler arasında yer almıştır (Ulusoy ve Özçelik, 2020). Bölge, yüzyıllar boyunca birçok imparatorluğa ve ulus devlete ev sahipliği yaparak, günümüzde Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesişim noktası (Özey, 2013) haline gelmiş ve farklı kültürlerin bir araya gelmesine olanak sağlayarak jeostratejik bakımdan önem kazanmıştır (Akgün, 2012). Bu süreç neticesinde, gelişen ve değişen ekonomik koşullar karşısında Balkanlar, uluslararası ticaretin etkisiyle Avrupa, Asya ve Afrika açısından önemli bir ticari transit geçiş güzergâhı haline gelmiş ve yeni bölgesel ekonomik entegrasyon alanları oluşmuştur (Tüysüzoğlu, 2012). Gelişen ekonomik piyasalar sayesinde Balkanlar'da serbest ticaret ve sermaye akışı gerçekleşmiş ve yerel pazarda rekabet artmıştır (Liman ve Sönmez, 2021). Günümüzde artan küreselleşme ile birlikte gelişen bölgesel ve küresel entegrasyonlar, uluslararası ticareti etkileyerek yeni ticari pazarların oluşmasına olanak sağlamıştır (Işık, 2015). Küresel çapta gelişen ve değişen ekonomik koşullar neticesinde Türkiye, bulunduğu jeostratejik konumu itibarıyla dünya çapında önemli bir yere sahiptir. İlerleyen sektörel yapı sayesinde Türkiye, küresel anlamda ticaret olanaklarının geliştirilmesinde ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli avantajlara ve potansiyele sahip bir ülke haline gelmiştir. Bu sayede özellikle Avrupa, Asya, Balkanlar ve Orta Doğu ülkeleri açısından önemli bir ticaret ve lojistik merkezi konumuna gelmiştir (Kaynak, 2004). Küresel ticaret, değişen ve gelişen ekonomik hizmet ve finans araçları sayesinde ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde ve ekonomik kalkınma süreçlerinde büyük önem taşımaktadır. Devletler arasındaki serbest ticaret anlaşmaları karşılıklı ekonomik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Kosova, uluslararası alanda yeni bir devlet olmasına rağmen başta AB ülkeleri olmak üzere birçok ülkeyle ticari ilişkilerini geliştirerek uluslararası ticarete etkisini arttırmaktadır (Morina, 2020). Kosova, Avrupa ile Asya kıtası arasında transit geçiş yolu bakımından önemli bir coğrafi konuma sahiptir (Kazaz ve Dinçsoy, 2019). Bu sayede tarihin her döneminde birçok devlet ve imparatorluğa ev sahipliği yapmış ve bölgesel anlamda kilit rol üstlenmiştir (Pektaş, 2014). Kosova 2008 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiş ve bağımsızlık günümüzde uluslararası alanda yeni bir aktör devlet olarak ortaya çıkmıştır (Uysal, 2011). Kosova, bağımsızlığından bu yana liberal politikalar izleyerek mal ve

hizmetlerin serbest dolaşımına olanak sağlayan politikalar uygulamıştır. Yapısal açıdan, ülkenin hâlâ Avrupa'nın en yoksul ülkeleri arasında yer alması, gelir düzeyinin düşük olması ve sermaye stoğunun kısıtlı olması tasarruf açığına neden olmaktadır. Bu nedenle, ülkenin ekonomisi; dış ticaret politikaları ve doğrudan yabancı yatırım sermayesi akışları gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir (Morina, 2020). Kosova ve Türkiye arasındaki ilişkiler tarihin her döneminde sürekli olarak artarak ilerlemektedir. Türkiye, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olduğu için karşılıklı olarak iyi ilişkilerin gelişmesine öncülük etmiştir. Bu nedenle, Türkiye Kosova'nın önemli ticaret partnerlerinden biri olmuştur (Sllamniku, 2016). Özellikle 2008 yılında Türkiye'de kurulan Kosova-Türkiye Ticaret Odası, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine ve artırılmasına yardımcı olmuştur (Morina, 2020).

Bu çalışmada, temel olarak iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Kosova Cumhuriyeti'nin coğrafi konumu ve bazı ekonomik göstergeleriyle ilgili bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde, Kosova'nın komşu ülkeleri, AB sektörlerindeki dağılımı ve Kosova Cumhuriyeti ile olan ticaret ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde, Kosova Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ADF Birim Kök, ARDL Sınır Testi ve Toda Yamamoto Nedensellik analiz yöntemleri kullanılarak akademik literatür çalışmalarına kazandırılacaktır.

1. KOSOVA COĞRAFI KONUMU VE EKONOMİK YAPISI

1.1. Kosova Coğrafi Yapısı

Balkan Yarımadası, kendisine has tarihi, kültürü, sosyal ve siyasal yapısı ile tarihi boyunca birçok kavme ve imparatorluğa ev sahipliği yaparak çeşitli kültürel ve dini grupların bir arada yaşamasına imkân sağlamıştır. Balkan coğrafyasının sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ticaret ve enerji kaynaklarının Avrupa'ya iletilmesi için Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi oluşturmaktadır. Bu nedenle Balkanlar; Avrupa'nın güvenliği açısından önemli stratejik bölgelerinden biri olarak görülmektedir (Gürkan, 1997). Kosova, coğrafi olarak bulunduğu konum itibarıyla Balkanların merkezinde yer almaktadır. Kosova'nın merkezi konumu, Balkanlar'da önemli bir toprak parçasını oluşturarak, tarihin her döneminde birçok medeniyetin uğrak noktalarından biri olmuştur. Günümüzde Kosova'nın 10.877 km² yüzölçümü ile Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya gibi ülkelerle sınır komşusu olması; kuzey ve güney Balkanlar'ı birbirine bağlayan bir transit geçiş yolu olmasına ve bunun sayesinde bölgedeki öneminin giderek artmasına olanak tanımıştır (Sarı, 2010).

1.2. Kosova'nın Ekonomik Yapısı

Ekonomik büyüme veya ekonomik kalkınma günümüz uluslararası devlet yapılanmasının temelini oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınma, özellikle bulunduğumuz çağ itibarıyla gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir olgu olarak kabul görmüştür ve sürekli olarak devletlerin büyüme hedefiyle hareket ederek bu yönde stratejik irade geliştirmesini sağlamıştır (Demircan, 2013). Kosova'nın ekonomik yapısı, diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında bölgedeki yeni gelişmeye başlayan ülkelerin ekonomik yapıları arasında yer almaktadır. Bu durum 1999 yılında yaşanan savaşın etkilerinin hâlâ hissedildiğini göstermektedir. Kosova, gelişen ekonomik koşullarda yavaş yavaş uluslararası piyasalara entegre olma çalışmalarına başlamıştır. Kosova'da son yıllarda yapılan çeşitli ekonomik reformlar ile yurt dışında yaşayan Kosovalı vatandaşların Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH)'ya sağladıkları destek, ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli katkı sağlayan bir nokta olmuştur (Uysal, 2011).

Tablo 1. Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki GSYİH Büyüme Oranları (%)

Yıllar	Kosova	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	Türkiye	AB
2008	6,3	7,5	5,5	5,7	7,2	0.82	0,6
2009	3,6	3,4	-0,4	-2,7	-5,8	-4.82	-4,4
2010	3,3	3,7	3,4	0,7	2,7	8.43	2,2
2011	4,4	2,5	2,3	2,0	3,2	11.20	1,9
2012	2,8	1,4	-0,5	-0,7	-2,7	4.79	-0,7
2013	3,4	1,0	2,9	2,9	3,5	8.49	0,0
2014	1,2	1,8	3,6	-1,6	1,8	4.94	1,6
2015	4,1	2,2	3,9	1,8	3,4	6.08	2,3
2016	4,1	3,3	2,8	3,3	2,9	3.32	2,0
2017	4,2	3,8	1,1	2,1	4,7	7.50	2,8
2018	3,8	4,1	2,9	4,5	5,1	2.98	2,1
2019	4,9	2,2	3,2	4,2	4,1	0.78	1,8
2020	-6,9	-3,3	-4,5	-1,0	-15,2	1.94	-5,9

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home> (Erişim Tarihi 30.11.2021).

Yukarıda yer alan Tablo 1.'de Kosova'nın 2008 ile 2020 yılları arasındaki yüzdelik (%) ekonomik büyüme oranları yer almaktadır. Tablo 1.1'de yer alan veriler ışığında 2008 yılında %6,3 oranında bir büyüme sağlandığı görülmektedir. 2008 yılında küresel çapta yaşanan ekonomik kriz döneminde ülke ekonomisinin %6,3 oranında büyüme göstermesi dikkatleri üzerine çekmesini sağlamıştır. Başta yurt dışında yaşayan Kosovalıların sağladıkları destekler ve AB tarafından sağlanan fonlar, etkisi Kosova'nın dünya çapında yeni bir devlet olmasına rağmen ülkenin küresel ekonomik entegrasyon üzerinde önemli adımlar atmasına imkân doğurmuştur (Mazreku, 2017). Aynı dönem içerisinde Kosova'nın komşuları ve diğer ülkelere bakıldığında, Arnavutluk'un %7,5 oranında bir büyüme sağlayarak komşu ülkelere oranla daha fazla büyüme sağlayan ülke olduğu görülmektedir. Arnavutluk, 2008 ekonomik krizi öncesi yapılan yapılan yatırım ve tüketim ekonomik kalkınma hareketleri sayesinde 2008 yılında %7,5 oranında ekonomik büyüme sağlamıştır (Serbes ve Tokatlıoğlu, 2019). Diğer süreçte Kuzey Makedonya %7,2, Sırbistan %5,7, Karadağ %5,5, Türkiye %0.82 ve AB üyesi ülkeleri %0,6 oranında büyüme sağlayarak ekonomik gelişim göstermişlerdir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz, birçok ülke ekonomisini etkilediği gibi Kosova'nın da ekonomisini etkileyerek ekonomik büyüme oranının gerilemesine yol açmıştır (Serbes ve Tokatlıoğlu, 2019).

1.2.1. Kosova'da istihdam ve işsizlik

Temel iktisat anlayışına etki eden faktörlerden biri olan üretim, günümüzde ülke ekonomilerinde çok önemli makro ekonomik göstergelerden biri olmuştur. Üretim

faktörünü oluşturan bileşenlerden biri olan emek faktörü mühim ekonomik kavramlardan biridir. Kavram olarak da gelişen ve değişen yeni ekonomik konjunktürler sayesinde üretim faktörü sonucunda emek faktörü sağlanmaması durumu karşında oluşan işsizlik, günümüz toplumsal yapısında yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu süreç, ülke ekonomik kalkınması çabaları sırasında yeni temel bir sorun oluşturmuştur (Türel, 2015). Günümüz dünyasında işsizlik, olgusu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli toplumsal sorunlarından biri olarak görülmektedir. 1980'li yıllarda başlayan sanayileşme ile birlikte artan yeni teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, üretim olanaklarının gelişmesi, istihdam olanaklarının azalmasına neden olarak işsizlik olgusunun oluşmasına zemin hazırlamıştır (Güney, 2010). Küresel çapta ilerleyen bu olgu, sürekli olarak ilerleyen önemli problemlerden biri haline gelmiştir. Bu nedenle, işsizlik konusu hedeflenen kalkınma programları içerisinde özenle ele alınan konular arasında yer almaktadır. İstihdam ve işsizlik, günümüz toplumsal yapısında birbirini tanımlayan makro ekonomik kavramlar olarak yer almaktadır. Bu çerçevede, kavramların birbirinden bağımsız olarak incelenemeyeceği düşünülmektedir (Uyar, 2005).

İstihdam kavramı, temel olarak ekonomik bir ifade olmakla birlikte kavramsal olarak geniş ve dar anlamda tanımlanabilir. Geniş anlamda, emek, sermaye, girişimci ve doğal kaynakların verimli şekilde kullanılmasını ve bunların üretim sürecine katılmasını ifade eder (Bekiroğlu, 2010). Dar anlamda ise, üretim faktörlerinin her birinin ayrı ayrı üretim sürecine katılmasını ifade eder (Bekiroğlu, 2010). Bu iki tanım, istihdam kavramının ne kadar geniş ve kapsayıcı bir yapılanma olduğunu göstermektedir (Bekiroğlu, 2010). 21. yüzyılda, küreselleşmenin de etkisiyle birlikte istihdam olanaklarını artırmak ve işsizlik olgusunu azaltmak amacıyla birçok politika üretilmektedir. Bu süreçte, aktif istihdam politikalarının oluşması ve giderek önem kazanması söz konusudur (Aşkın ve Aşkın, 2017).

Tablo 1.1. Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	Kosova	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	Türkiye	AB
2008	47,5	13,06	17,15	13,7	33,76	9,71	7,20
2009	45,4	13,67	19,09	16,14	32,18	12,55	9,13
2010	-	14,09	19,65	19,22	32,02	10,66	9,80
2011	-	13,48	19,76	22,97	31,38	8,80	9,84
2012	30,88	13,38	19,81	24	31,02	8,15	10,81
2013	29,77	15,87	19,59	22,15	29,00	8,73	11,33
2014	35,26	18,05	18,05	19,22	28,03	9,88	10,85
2015	32,84	17,19	17,55	17,66	26,07	10,24	10,03
2016	27,49	15,42	17,73	15,26	23,72	10,84	9,12
2017	30,34	13,62	16,08	13,48	22,38	10,82	8,14
2018	30,38	12,30	15,19	12,73	20,74	10,89	7,27
2019	26	11,47	15,13	10,39	17,26	13,67	6,69
2020	26,17	13,33	17,88	9,01	16,55	13,11	7,05

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home> (Erişim Tarihi 15.02.2022).

Not: Tablo 1.2.'deki Kosova'nın 2010 ve 2011 yıllarına ait işsizlik oranları bulunmadığından dolayı tabloda belirtilmemiştir.

Tablo 1.1.'de yer alan verilerde, Kosova'nın komşuları ve diğer ülkelerdeki 2008-2020 yılları arasındaki işsizlik oranları belirtilmektedir. Verilerde, Kosova'da 2008 yılında %47,5 oranında işsizlik olduğu görülmektedir. Bu oran, diğer komşu ve genel AB oranları ile karşılaştırıldığında Kosova'nın en yüksek işsizlik oranına sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumun oluşmasındaki nedenler arasında bağımsızlığın daha yeni ilan edilmiş olması ve geçmişten gelen temel sorunların bulunması ülke içerisinde yüksek işsizlik oranının oluşmasına neden olmuştur. Aynı dönem içerisinde, Kosova'nın komşuları ve diğer ülkelere bakıldığında, AB en düşük işsizlik oranına sahipken, diğerleri sırasıyla Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Türkiye olmuştur.

Tablo 1.2. Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki İstihdam Oranları (%)

Yıllar	Kosova	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	Türkiye	AB
2008	24,3	23,28	-	6,05	14,83	16,49	31,97
2009	26,4	21,82	-	11,90	18,79	19,06	34,02
2010	-	23,95	-	12,28	18,93	22,59	33,08
2011	-	49,36	12,44	11,47	18,56	23,12	33,32
2012	19,86	28,96	6,75	12,16	14,07	18,77	34,38
2013	21,22	25,90	5,45	16,28	10,69	22,13	35,17
2014	17,29	31,44	10,09	30,17	11,16	21,63	35,01
2015	15,14	30,18	9,33	22,78	10,77	21,22	35,08
2016	15,90	25,83	7,15	22,02	10,90	20,66	33,95
2017	13,52	23,74	7,78	22,07	10,47	21,30	34,59
2018	8,44	21,24	7,39	20,19	12,88	22,84	34,50
2019	13,98	19,38	7,10	20,16	14,58	23,08	34,74
2020	22,58	-	8,64	21,42	24,55	31,78	38,77

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home> (Erişim Tarihi 15.02.2022), <https://ask.rks-gov.net/> (Erişim Tarihi 15.02.2022).

Not: Tablo 1.2.'de, Kosova'nın 2008-2020 yıllarına ait komşu ülkelerindeki ve AB ülkelerindeki istihdam oranları Kosova İstatistik Ajansı (Agjencia e Statistikave të Kosovës - ASK) ve Dünya Bankası (World Bank -WB) veri tabanlarından alınmıştır. Bu kapsamda Kosova'nın 2010 ve 2011, Arnavutluk 2020 ve Karadağ 2008-2009-2010 yıllarına ait istihdam oranları bulunmadığından dolayı tabloda belirtilmemiştir.

Yukarıda yer alan Tablo 1.2.'de, 2008-2020 yılları arasındaki Kosova'nın komşuları ve diğer ülkelerdeki istihdam oranları yer almaktadır. Veriler ışığında, Kosova'nın 2008 yılında %24,3 istihdam oranına sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan komşu ülkelerle karşılaştırıldığında, bu sonuç yüksek bir istihdam oranını gösterirken, AB'nin 2008 yılı itibarıyla %31,97 oranında en fazla istihdam oranını oluşturduğu dikkat çekmektedir. Tabloyu sırasıyla Arnavutluk, Türkiye, Kuzey Makedonya ve Sırbistan takip etmektedir.

1.2.2. Kosova'nın enflasyon yapısı

Devlet yapılanmalarında, ekonomik açıdan devletlerin önemli hedeflerinden biri olan fiyat istikrar politikaları, ekonomik büyümenin önemli yapı taşları arasında yer almaktadır. Bu ekonomik politikalar neticesinde, toplumsal refah düzeyinin artması veya azalması gibi önemli etkilerin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir (Karaçor diğ., 2011). Küresel çapta var olan fiyatlandırma mekanizmalarının önemli etkenlerinden biri olan enflasyon, günümüzde mal ve hizmetlerin, döviz kurlarının ve alım-satım olanaklarının belirlenmesinde mühim rol oynamaktadır (Sever ve Mızrak, 2007). İnsanlık tarihi boyunca devamlı olarak ticaret yapılması sonucu mal ve hizmetlerin sürekli hareket etmesiyle birlikte, belirli değerler üzerinden alışveriş yapılması enflasyon kavramının daha belirgin hale gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle enflasyon kavramı, ülkelerin ekonomik büyüme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Aydoğan, 2004). Küreselleşmenin de etkisiyle yaygınlaşan enflasyon, günümüz dünyasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin baş etmek zorunda kaldığı önemli makro ekonomik sorunlardan biridir. Enflasyon, piyasa fiyatlarındaki sürekli artışı ifade eder ve bu süreç alım gücünü azaltır (Doğan diğ., 2016). Bu süreç, ekonomik problemlerin ortaya çıkmasına ve sosyal refah düzeyinin düşmesine neden olan önemli etkenlerden biridir (Doğan diğ., 2016). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir kavram olan enflasyon, küresel ekonomilerde birtakım sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Enflasyondaki belirsizlikler sonucunda faiz artışları yaşanır, ekonomik faaliyetler azalır, yatırımlar düşer ve tüketici tasarrufları olumsuz yönde etkilenir (Özer ve Türkyılmaz, 2005). Bağımsızlığını ilan ettikten sonra sürekli

ekonomik kalkınma yolunda ilerleyen Kosova, dışa açık bir ekonomik politika benimseyerek, aktif politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.

Tablo 1.3. Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki Enflasyon Oranları (%)

Yıllar	Kosova	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	Türkiye	AB
2008	9,35	3,32	8,76	12,41	8,33	10.44	4,16
2009	-2,41	2,27	3,47	8,12	-0,74	6.25	0,84
2010	3,48	3,63	0,65	6,14	1,51	8.57	1,53
2011	7,34	3,43	3,45	11,14	3,90	6.47	3,29
2012	2,48	2,03	4,15	7,33	3,32	8.89	2,66
2013	1,77	1,94	2,21	7,69	2,79	7.49	1,22
2014	0,43	1,63	-0,71	2,08	-0,28	8.85	0,20
2015	-0,54	3,50	1,55	1,39	-0,30	7.67	-0,06
2016	0,27	-0,37	-0,27	1,12	-0,24	7.78	0,18
2017	1,49	2,06	2,38	3,13	1,35	11.14	1,43
2018	1,05	2,03	2,61	1,96	1,46	16.33	1,74
2019	2,68	1,41	0,36	1,85	0,77	15.18	1,63
2020	0,20	1,62	-0,26	1,58	1,20	12.28	0,50

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi 25.02.2022).

Yukarıdaki Tablo 1.3.'te 2008-2020 yılları arasında Kosova'nın komşuları ve diğer ülkelerdeki enflasyon oranları yer almaktadır. Verilerin incelenmesi sonucunda, 2008 yılı itibarıyla Kosova'nın %9,35 enflasyon oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu oran, uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar politikaları sonucunda, önemli derecede ekonomik büyüme olanaklarının oluşmasına olanak tanımıştır. 2002 yılından sonra Kosova'da ekonomik istikrar politikaları sonucu Sırp Dinarı'ndan Euro'ya geçilmiştir ve resmi para birimi olarak kabul edilmiştir. Kosova Uluslararası ticarete Euro kullanarak enflasyon oranlarının düşük seviyelerde kalmasında olanak sağlamıştır (Ankara Ticaret Odası – Dış İlişkiler ve Dış Ticaret Müdürlüğü - Kosova Raporu, 2016). Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle birlikte dağılan ülkeler, yüksek enflasyon oranlarına rağmen bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu süreçten sonra uygulanan ekonomik politikalar sayesinde enflasyon oranları düşmüştür. Değişen ekonomik politikalar ile birlikte Kosova ve Karadağ, Euro'yu resmi para birimi haline getirmişler, diğer ülkeler ise resmi paralarını Euro'ya sabitleyerek önemli adımlar atmışlardır. Bu döneme bakıldığında bölgede dağılan ülkelerin büyük bir kısmı, AB ile gelişen dış ticaret ilişkileri sayesinde enflasyon oranlarının düşmesine ve Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) oranının artmasına yardımcı olmuştur. Sonuç olarak 2020 yılı itibarıyla bölge ve AB ülkelerinde düşük enflasyon oranları görüldüğü dikkat çekmektedir.

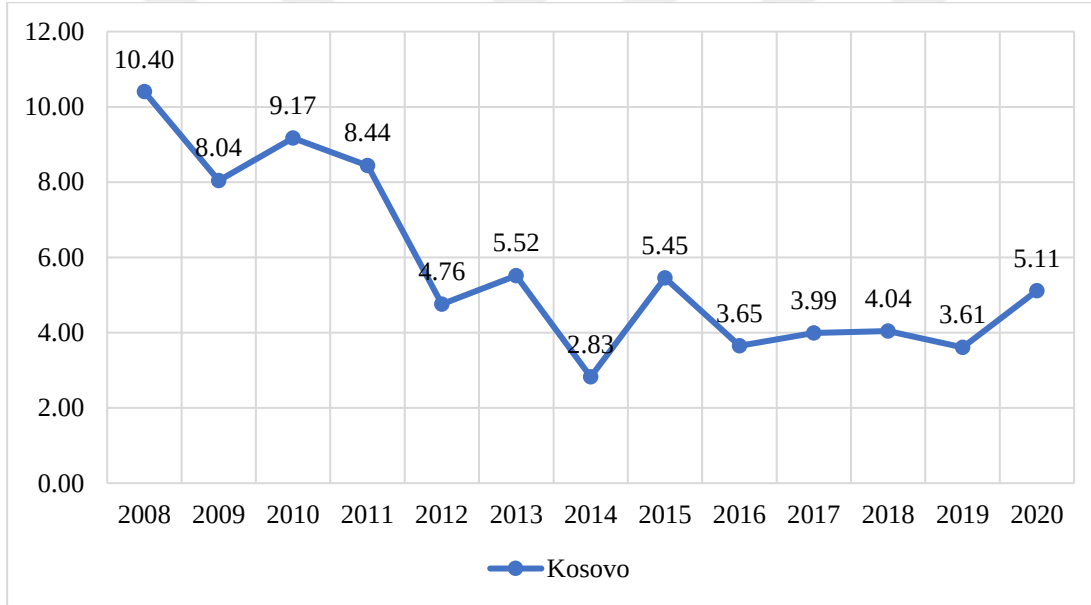
1.2.3. Kosova’da doğrudan yabancı yatırım

1980'li yıllar ile birlikte hızlı bir şekilde gelişmeye başlayan liberal ekonomi politikaları, dünya üzerinde giderek sermaye piyasalarının hareketlenmesine olanak tanımıştır. Bu hareketlenme süreciyle birlikte artan üretim olanaklarının yanı sıra, gelişmekte olan ülkeler açısından Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) konusunda büyük bir ilgi başlamıştır. Özellikle DYY ile birlikte sağlanan teknolojik yenilikler, ülke içerisinde istihdam olanaklarının artmasına ve ülke ekonomisinin büyümesine yardımcı olmuştur (Ekinci, 2011). Bu sürecin gerçekleşmesinde, küreselleşmeyle birlikte artan çok uluslu şirketler sayesinde DYY, küresel ekonominin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir ve akademide ilgi duyulan bir olgu olmuştur (Yavan, 2012). Balkanlar, 1990'lı yıllar ile birlikte içerisinde yer aldığı dönüşüm sürecinde yaşanan istikrarsızlık nedeniyle, diğer Avrupa ülkelerine göre siyasal dönüşümün yavaş bir şekilde ilerlemesine tanık olmuştur. Bu nedenle, ekonomik olarak Balkan ülkeleri Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) açısından yüksek gelişim göstermemiştir. Bu süreçte değişen ekonomik koşullar sonucunda yapılan çeşitli teşvikler ile bölgeye yeniden sermaye akışlarının gerçekleşmesine imkân sağlanmıştır (Acaravcı diğ., 2017). Kosova, bağımsızlığından itibaren dünya üzerinde genç bir ülke olarak güçlü ve rekabetçi bir piyasa ekonomisinde birçok yatırımlarla sürekli olarak desteklenen bir ülkedir. Bu süreçte, Kosova'nın jeopolitik konumu ile Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması, Kosova'nın birçok potansiyel müşteriye ulaşmasına yardımcı olmuştur. (Morina, 2017). Kosova'da özellikle AB uyum sürecinde yapılan reformlar sayesinde ülkeye güven sağlanmasıyla yerli ve yabancı yatırımlar artırılarak ülke ekonomisinin gelişmesinde en önemli katkıyı sağlayan politikaların uygulanmasına destek olmuştur (Tüysüz, 2016).

Tablo 1.4. Kosova'nın Komşu ve Diğer Ülkelerdeki (2008-2020) Yılları İçerisindeki Doğrudan Yabancı Yatırım Oranları (%)

Yıllar	Kosova	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	Türkiye	AB
2008	10.40	9.68	21.45	7.77	6.17	2.58	5.08
2009	8.04	11.17	37.27	6.49	2.76	1.32	3.24
2010	9.17	9.14	18.30	4.05	3.20	1.17	3.71
2011	8.44	8.14	12.25	10.01	4.84	1.93	5.57
2012	4.76	7.45	15.12	2.94	3.47	1.56	4.02
2013	5.52	9.82	10.00	4.26	3.72	1.42	3.98
2014	2.83	8.69	10.83	4.25	0.54	1.42	2.75
2015	5.45	8.69	17.27	5.91	2.95	2.23	5.71
2016	3.65	8.81	5.18	5.79	5.15	1.59	5.25
2017	3.99	7.86	11.57	6.55	3.37	1.30	3.66
2018	4.04	7.95	8.82	8.04	5.11	1.61	-0.21
2019	3.61	7.80	7.53	8.29	4.36	1.26	1.14
2020	5.11	7.19	11.06	6.54	0.06	1.09	1.94

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>. (Erişim Tarihi 29.03.2022).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>. (Erişim Tarihi 29.03.2022).

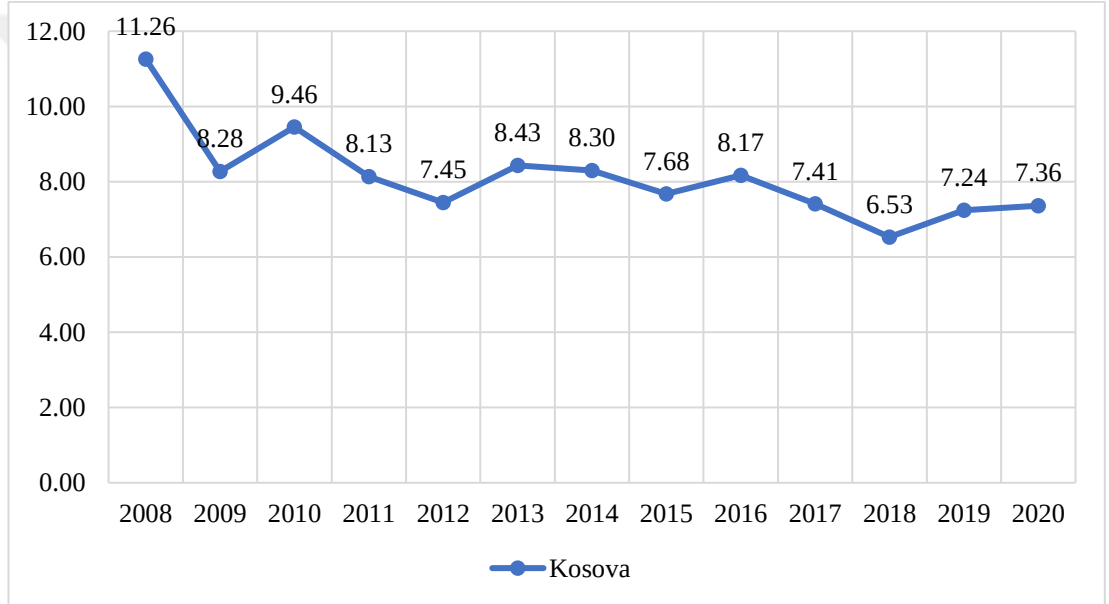
Şekil 1. Kosova'nın 2008-2020 Yılları İçerisindeki DYY GSYİH'deki % Oranlarının Grafikselsel Dağılımı

Tablo 1.4.'te yer alan verilerde; aralarında Kosova'nın da olduğu, Kosova'nın komşuları ve diğer ülkelerdeki 2008-2020 yılları arasında ülke ekonomilerine katkı sağlayan Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) oranları yer almaktadır. 2008 yılında Kosova'ya giren DYY, Kosova ekonomisine %10.40 oranında bir katkı sağlamıştır. 2020 yılı itibarıyla bu oran %5.11'e kadar düşmüştür. Bu zaman süresinde DYY olanaklarının ülke ekonomisine en düşük seviyede katkısı 2014 yılında %2.83 iken, en fazla katkı sağlama oranı 2008 yılında %10.40 olmuştur. Kosova'nın komşu ülkeleri ile AB ülkelerinde 2008 yılı içerisindeki DYY oranlarının ülke ekonomik büyümeleri

üzerindeki etkisi sırasıyla Karadağ, Arnavutluk, Sırbistan ve Kuzey Makedonya'da olurken, bu oran AB ülkelerinde 2008 yılı itibarıyla %5.08'dir.

1.2.4. Kosova'da sektör dağılımı

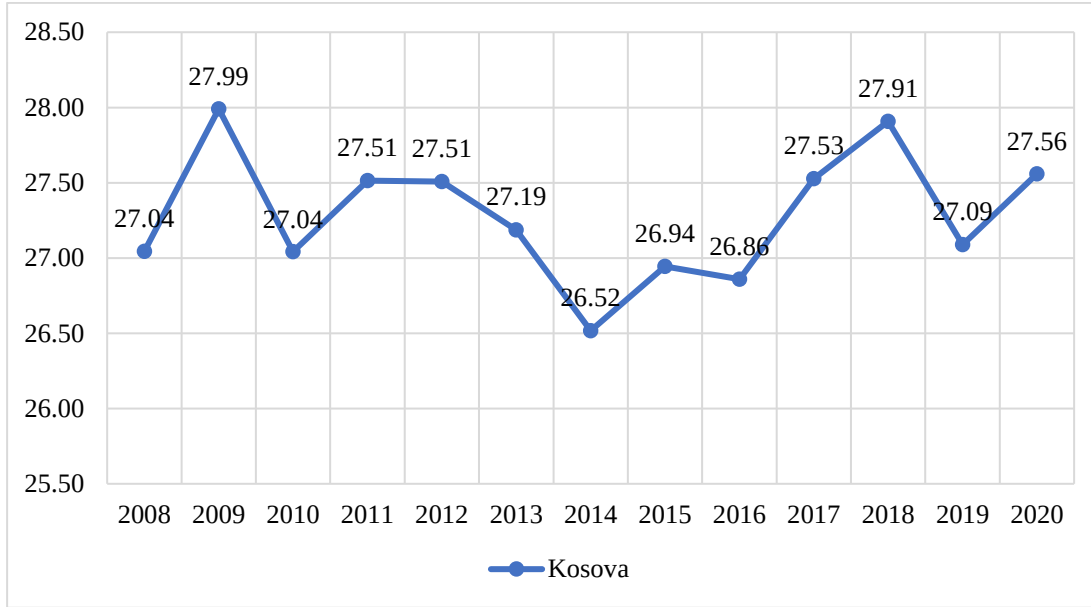
Kosova'nın jeopolitik konumu ve arazi yapısı açısından verimli tarım toprakları bulunmaktadır. Bu durum, özellikle bölgenin tarımsal ürün üretimi ve çeşitliliği açısından zengin olmasına, ülke içerisinde tarımın önemli sektörlerden biri haline gelmesine yardımcı olmuştur. Bu süreçte mevcut sektör yapısı içerisinde tarıma sağlanacak destekler ile ülke ekonomisinde gelişme sağlanmasına ve ana büyüme faktörlerinden biri haline gelmesinde yardımcı olmuştur (Sakar, 2018).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, Erişim Tarihi: (15.03.2022).

Şekil 1.1. Kosova 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

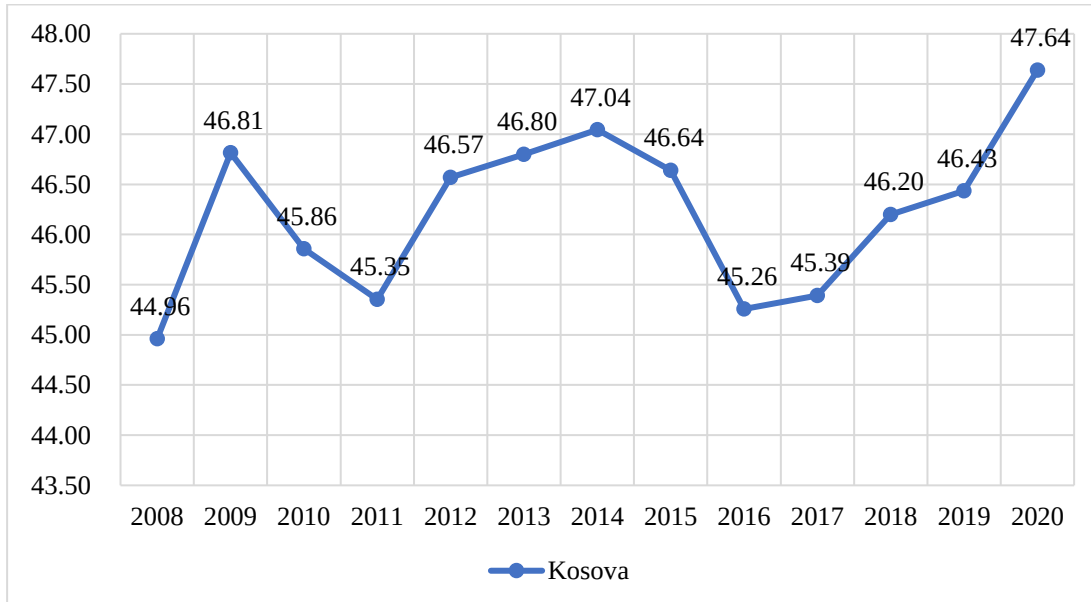
Şekil 1.1.'de yer alan grafikte, Kosova'nın 2008-2020 yılları arasındaki tarım sektörünün ülke ekonomisindeki GSYİH içindeki %'lik oranları yer almaktadır. Grafikte yer alan veriler ışığında, Kosova'da tarım sektörü 2008 yılında %11.26 oranında ekonomik olarak katma değer sağlarken bu oran 2020 yılı itibarıyla %7.36'lara kadar düşmüştür. 2008 yılında tarım sektörünün ekonomik kalkınmaya katkı sağlamasındaki temel nedenler arasında, Kosova savaşı sonrası uluslararası kuruluşların bölge ekonomisini desteklemek amacıyla yürüttüğü faaliyetler ve çeşitli kalkınma programlarının desteklenmesidir (Önen, 2006).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, Erişim Tarihi: (15.03.2022).

Şekil 1.2. Kosova 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 1.2.'de yer alan grafikte görüldüğü üzere, Kosova'nın 2008-2020 yılları arasındaki sanayi sektörünün ülke ekonomisinin GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Grafiğe göre, Kosova'daki sanayi sektörü 2008 yılında ülke ekonomisine %27.04 oranında katkı sağlarken, bu oran 2020 yılında %27.56'ya yükselmiştir.

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, Erişim Tarihi: (15.03.2022).

Şekil 1.3. Kosova 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

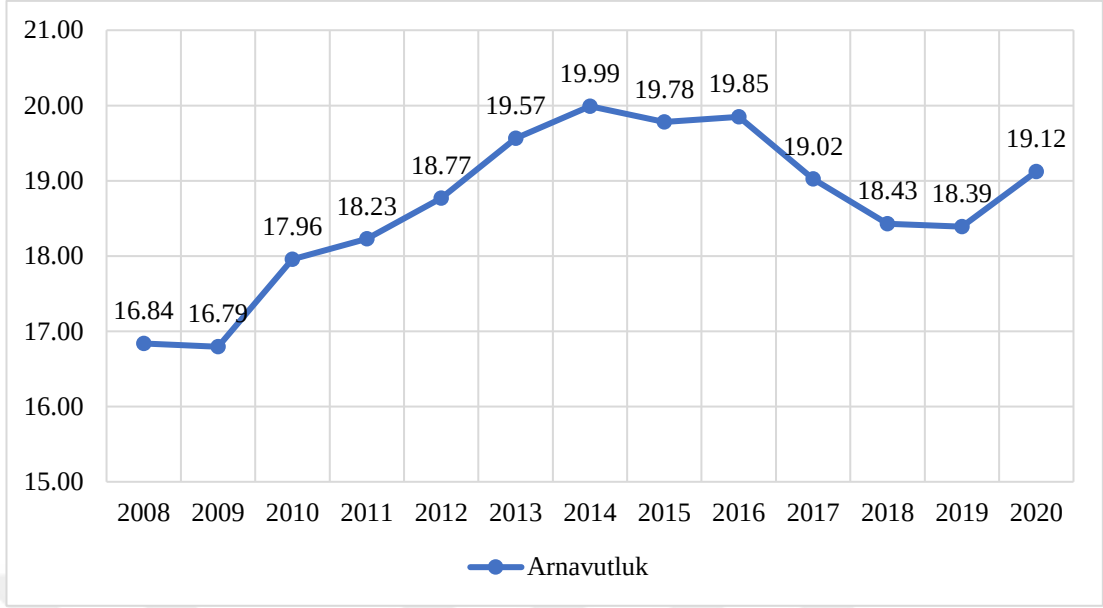
Diğer taraftan, hizmet sektörü, Kosova'da sürekli bir şekilde artarak gelişen önemli sektörler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, Kosova'daki hizmet sektörü, Şekil 1.3.'te yer alan grafikte görüldüğü üzere, 2008 yılında %44.96 oranında ülke ekonomisine katkı sağlarken, bu oran 2020 yılında %47.64'lere kadar yükselmiştir ve 2008-2020 yılları arasında en fazla oranda katkı sağladığı yıl 2020 olmuştur.

2. KOSOVA'NIN KOMŞU ÜLKELERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ TİCARET İLİŞKİLERİ

2.1. Kosova-Arnavutluk Ticaret İlişkileri

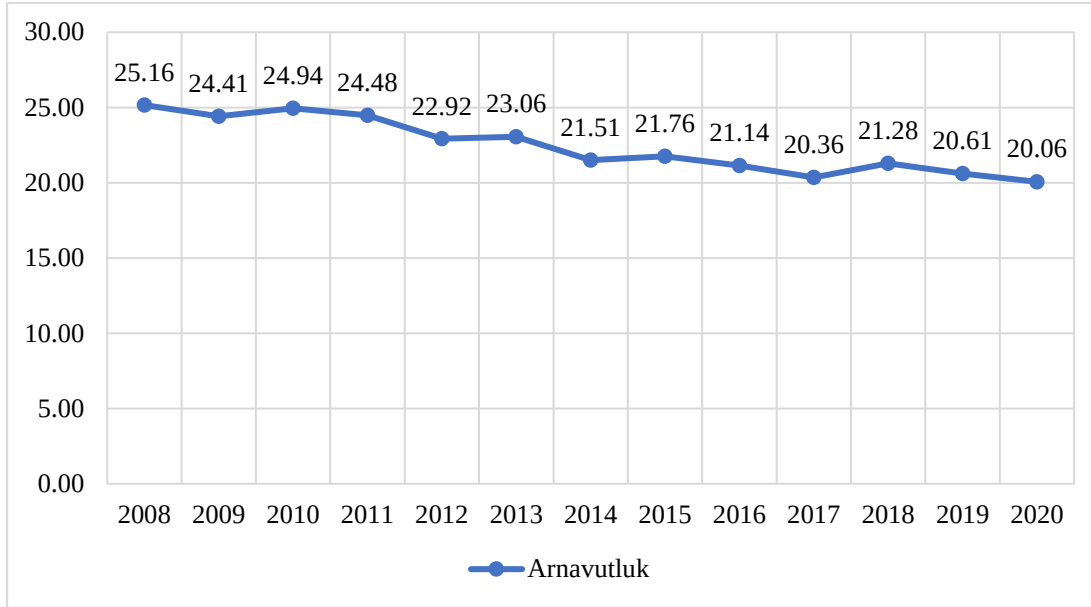
Arnavutluk, coğrafi olarak Adriyatik Denizine çıkıntısı nedeniyle, Avrupa'dan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine kolay ulaşım sağladığı için önemli liman ülkelerinden biri olarak görülmektedir (Vidhi, 2016). Bu sayede Arnavutluk, deniz ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır. Arnavutluk, tarihi boyunca farklı ekonomik ve siyasi yapılarla yönetilerek gelişim göstermiştir ve günümüzde demokratik bir yapı çerçevesinde liberal ekonomiye sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Arnavutluk, 28 Kasım 1912 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ve sınırları 1913 yılında Londra Konferansı ile belirlenmiştir (Myzyri, 1995). Bu süreçte oluşan yönetim anlayışı, Arnavutluk'un 1920 yılından itibaren toprak bütünlüğünü koruma çabasına yönelmesine ve Aralık 1920 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmasına neden olmuştur (Ağırseven, 2015). Arnavutluk'ta İkinci Dünya Savaşı sonrası Enver Hoca liderliğinde komünist parti iktidara gelmiş ve yeni bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Bu sosyalist yönetim, Arnavutluk'ta ticarete yeni yapılanmalara, ekonomik kısıtlamalara ve yasakların uygulanmasına neden olmuştur (Vidhi, 2016). Arnavutluk'ta ortaya çıkan bu yeni rejim süreci, temel olarak sosyalist rejim yanlısı olan Sovyetler Birliği dışında, Çekoslovakya ve Doğu Almanya gibi ülkelerle ilişkiler kurulmasına olanak tanımıştır. Sovyetler Birliği ile bozulan ilişkiler sonrasında, Arnavutluk'un 1962 yılı itibarıyla dış ticaretinin %59'unu Çin oluşturmaktaydı (Blanc, 1965). 1990'lara kadar devam eden bu devletçi sosyalist yönetim süreci, 1985 yılında Enver Hoca'nın ölümüyle birlikte giderek liberal bir sürece doğru evrilmiştir. Enver Hoca sonrası iktidara gelen Ramiz Alia, Emek Partisi'ne yönelik liberal-muhafazakâr muhalefetin gelişmesine izin vererek yeni bir dönemin gelişmesini sağlamıştır (Sancaktar, 2019). 1990'larda, her ne kadar siyasal olarak değişim sağlansa da, yapısal olarak halen Arnavutluk GSYİH'sinin çoğunluğunu tarım sektörü oluşturmıştır (Taşcıoğlu, 2011). Arnavutluk yüzölçümünün %24'ünü tarım alanları, %36'sını orman ve %15'ini meralar oluşturmaktadır ve nüfusun büyük çoğunluğunun bu alanda istihdam edilmesi sağlanmaktadır. Bu durum karşısında Arnavutluk hükümeti, yaş meyve ve sebze, zeytin, bağcılık ve seracılık gibi alanlara destek vermektedir (Adana Ticaret Odası – Arnavutluk Ülke Raporu, 2022).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 30.03.2022).

Şekil 2. Arnavutluk 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

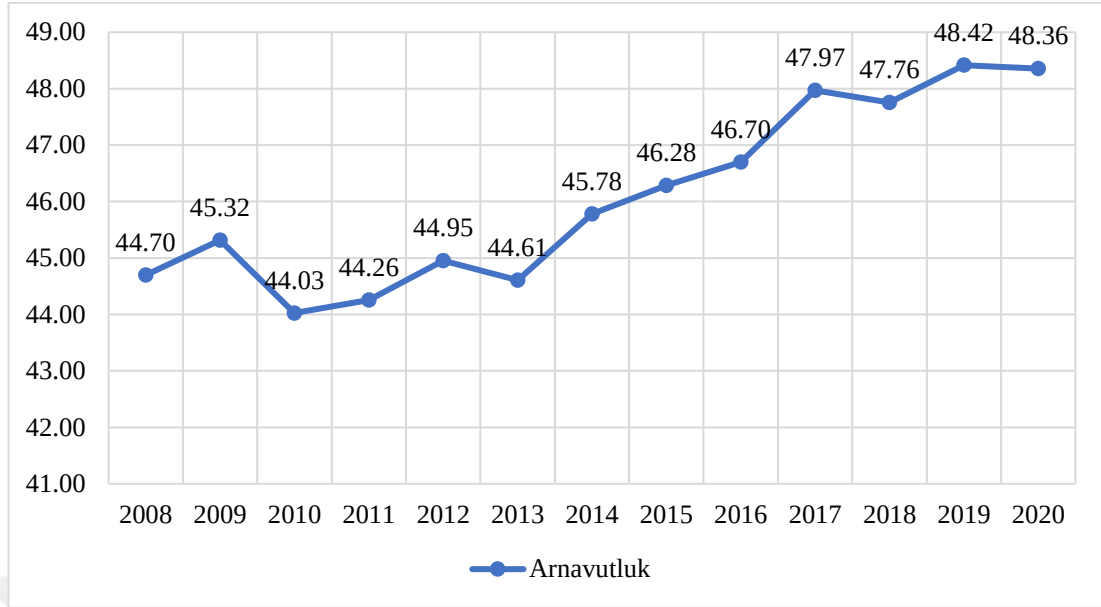
Şekil 2.'de yer alan grafikte, Arnavutluk 2008-2020 yılları içerisindeki ülkenin tarım sektörünün sağladığı katkının GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Bu grafiksel görünümde, Arnavutluk'ta 2008 yılı itibarıyla %16.84 oranında olan tarım sektörü, 2020 yılı itibarıyla %19.12'ye kadar yükselmiş durumdadır. Arnavutluk'ta sanayi, 1961 yıllarına kadar Sovyetler Birliği ve 1978 yılına kadar Çin'den sağlanan üretim tesisleriyle oluşturulmuştur. 1991-1992 ve 1997 yıllarından sonra yaşanmaya başlanan dönüşümler sonucunda, bu üretim tesisleri hasar görmeye başlayarak zamanla özelleştirilmişlerdir (Taşcıoğlu, 2011).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 30.03.2022).

Şekil 2.1. Arnavutluk 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.1.'de yer alan grafikte, Arnavutluk 2008-2020 yılları arasında ülkedeki sanayi sektörünün sağladığı GSYİH'deki oranlar %'lik olarak yer almaktadır. Arnavutluk 2008 yılı itibarıyla Arnavutluk'taki savunma sektörü %25.16 oranında ekonomik büyümeye katkı sağlarken 2020 yılı itibarıyla bu oran %20.06 oranlarına kadar gerilemiştir. Ekonomik olarak ülkeyi korumak amacıyla sağlanmaya çalışılan döviz girdileri, ihracatta yavaş yavaş gelişmeye başlayan önemli sektörlerden biridir. Bu süreçte, ticaret, inşaat ve hizmet sektörleri, ülkenin kalkınmasında önemli araçlar haline gelmiştir (Taşcıoğlu, 2011).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Şekil 2.2. Arnavutluk 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

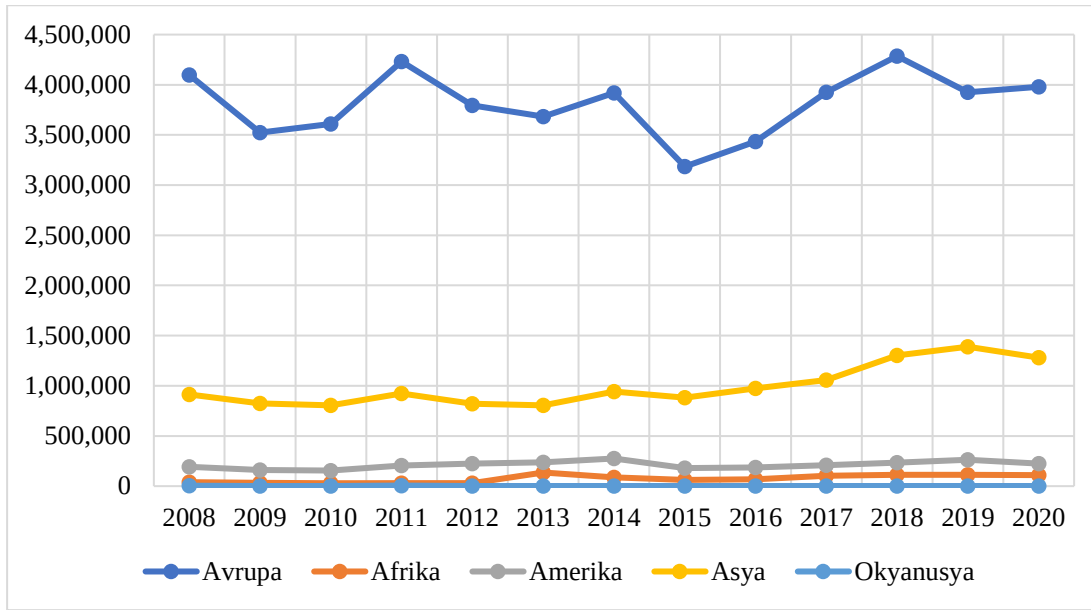
Yukarıda yer alan grafikte, 2008-2020 yılları arasında, hizmet sektörünün GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Bu grafikte yer alan oranlar ışığında, Arnavutluk, 2008 yılı itibarıyla ülke içerisinde hizmet sektörünün GSYİH'deki payı %44.70 olurken, bu oran 2020 yılı itibarıyla %48.36'lara kadar yükselmiştir. Ülkede artan oranda bir seyir izleyen hizmet sektörü, 2019 yılında en fazla ülke ekonomisine katkı sağladığı görülmüştür. Bu süreçte, Durres ve Şingin Limanları, ticaret, turizm ve finansal hizmetler gerçekleştirilmesi açısından önemli roller üstlenmiştir. Bu süreçle üretilen malların uluslararası piyasalara dağıtılması için önemli bir kapı haline gelmiştir (Brahimi, 2007).

Tablo 2. Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
2008	5.250.490	1.354.922	-3.895.568
2009	4.548.288	1.087.915	-3.460.373
2010	4.602.775	1.549.956	-3.052.819
2011	5.395.853	1.948.207	-3.447.646
2012	4.879.830	1.967.919	-2.911.911
2013	4.880.593	2.331.522	-2.549.071
2014	5.229.972	2.430.724	-2.799.248
2015	4.320.219	1.929.657	-2.390.562
2016	4.669.290	1.962.117	-2.707.173
2017	5.293.902	2.301.341	-2.992.561
2018	5.941.287	2.875.860	-3.065.427
2019	5.908.003	2.719.429	-3.188.574
2020	5.602.160	2.514.736	-3.087.424

Kaynak: [https:// www.trademap.org/](https://www.trademap.org/), (Erişim Tarihi 31.03.2022).

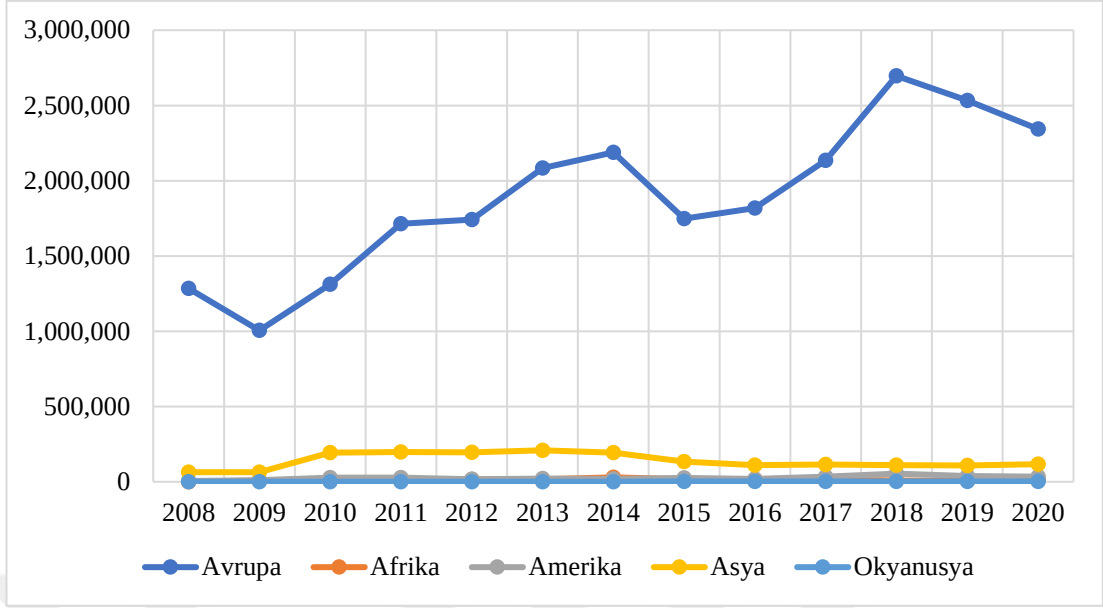
Tablo 2.'de yer alan verilerde, Arnavutluk'un 2008-2020 yılları içerisindeki ithalat, ihracat ve dış ticaret dengesi yer almaktadır. 2008 yılında Arnavutluk'ta 5.250.490 dolar ithalat, 1.354.922 dolar ihracat ve 3.895.568 dolar dış ticaret açığı olduğu görülmektedir. 2020 yılında bu oranlar, 5.602.160 dolar ithalat, 2.514.736 dolar ihracat ve 3.087.424 dolar dış ticaret açığı olarak gerçekleşmiştir. 2008-2020 yılları arasında Arnavutluk'ta, ithalat ve ihracat 2018 yılında en yüksek, dış ticaret açığı ise 2008 yılında en yüksektir.

Kaynak: [https:// www.trademap.org/](https://www.trademap.org/), (Erişim Tarihi 31.03.2022).

Şekil 2.3. Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelerine Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.3.'te Arnavutluk'un 2008-2020 yılları arasında yaptığı ithalatın bölgelere göre dağılımı yer almaktadır. Grafikte görüldüğü üzere, Arnavutluk, en fazla Avrupa bölgesinden ithal ürün sağlamıştır. Aynı zamanda Asya, Amerika ve Afrika kıtalarından da ithalat yapmıştır. Okyanusya bölgesi en düşük seviyededir.

Kaynak: <https://www.trademap.org/>, (Erişim Tarihi 30.03.2022).

Şekil 2.4. Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelerine Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Diğer taraftan Şekil 2.4.'da Arnavutluk'un 2008-2020 yılları arasında yaptığı ihracatın bölgelere göre dağılımı yer almaktadır. Grafikte görüldüğü üzere, Arnavutluk, en yüksek ihracatı Avrupa bölgesine gerçekleştirmiştir. Diğer bölgeler arasında Asya, Amerika ve Afrika kıtaları yer almaktadır. En az ihracat oranının Okyanusya bölgesinde olduğu da dikkat çekmektedir. Kosova, Arnavutluk toprakları dışında bulunan Arnavutların çoğunluğunun bulunduğu ülkedir. Bu nedenle iki ülke arasında ortak dil, kültür ve inançların varlığı, ciddi bir yakınlaşmaya neden olmuştur (Kalay, 2017). Bu nedenle, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Arnavutluk, Kosova'yı ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır (www.punetejashtme.gov.al, 2022). Kosova ile Arnavutluk arasında gelişen diplomatik ve siyasi ilişkiler, ekonomik olarak da dış ticaret ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle, Arnavutluk'un 2007 yılında yürürlüğe koyduğu Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması ile bölgesel ve AB arasında ekonomik olarak bütünleşme sürecine girilmiştir (Ağırseven, 2015). Bu doğrultuda, Kosova ile Arnavutluk arasında malların serbest dolaşımının başlaması olanağı ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.1. Kosova-Arnavutluk 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat
2008	59.6	21.1
2009	58.4	26.2
2010	69.7	30.8
2011	96.4	34.6
2012	110.5	40.2
2013	110.6	43.8
2014	133.7	44
2015	151.9	40.3
2016	115.8	42.1
2017	151.8	60.3
2018	206.5	68.3
2019	223.9	67.4
2020	191	110.2

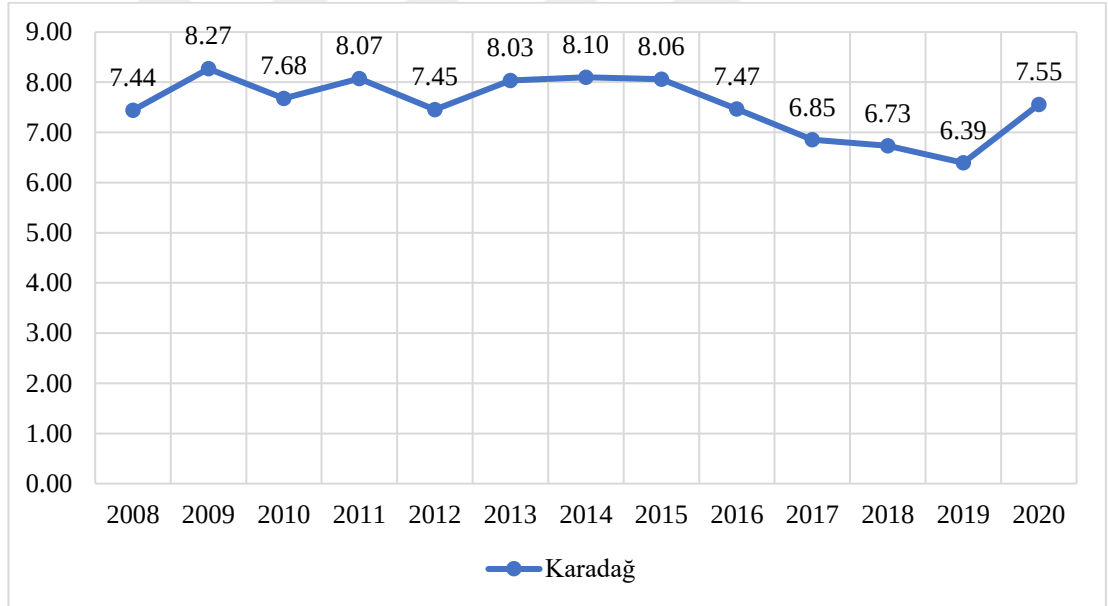
Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi 31.03.2022).

Tablo 2.1.'de yer alan verilerde, iki ülke dış ticaret ilişkileri yer almaktadır. Bu veriler ışığında, 2008 yılında Kosova, Arnavutluk'tan 59.6 milyon Euro değerinde ithalat yaparken, aynı yıl içinde 21.1 milyon Euro değerinde ihracat yapmıştır. Bu süreç boyunca, 2008-2020 yılları arasında, 2019 yılında Kosova 223.9 milyon Euro değerinde en yüksek ithalat hacmine, 2020 yılında ise 110.2 milyon Euro değerinde en yüksek ihracat hacmine ulaşmıştır.

2.2. Kosova-Karadağ Ticaret İlişkileri

Karadağ, Balkanlar'da bulunan konumu nedeniyle, küçük bir ülke yapısına sahiptir. Adriyatik Denizi'ne çıkıntısı olan Karadağ Cumhuriyeti'nin, ekonomisini belirleyen temel göstergeler arasında turizm ve hizmet sektörü önemli bir yer tutmaktadır (Plamadeala, 2016). Özellikle Karadağ Cumhuriyeti'nde, turizm milli gelirin %20'sinden fazlasını oluşturarak, ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Karadağ, sürekli olarak turizm alanına yüksek yatırımlar yaparak, Balkanlar'daki turizm merkezlerinden biri haline gelmiştir (Çam, 2019). Günümüzde, Karadağ 13.812 km² yüzölçümü ve 625.000 nüfusu ile Güneydoğu Avrupa'da Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek ile coğrafi olarak sınır komşudur (T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Karadağ Ülke Profili, 2021). Bu coğrafi konum, Karadağ'ın Balkanlar'da önemli turizm merkezlerinden biri olmasını sağlamıştır. Karadağ, uzun yıllar boyunca Federal Yugoslavya Halk Cumhuriyeti'nin (FYHC) merkezi idaresine bağlı bir cumhuriyet olarak kalmıştır. 1980'lerden sonra dağılan FYHC içinde yer alan Karadağ, 2003 yılında Sırbistan-Karadağ adında esnek bir federasyon içinde yer almıştır. Bu

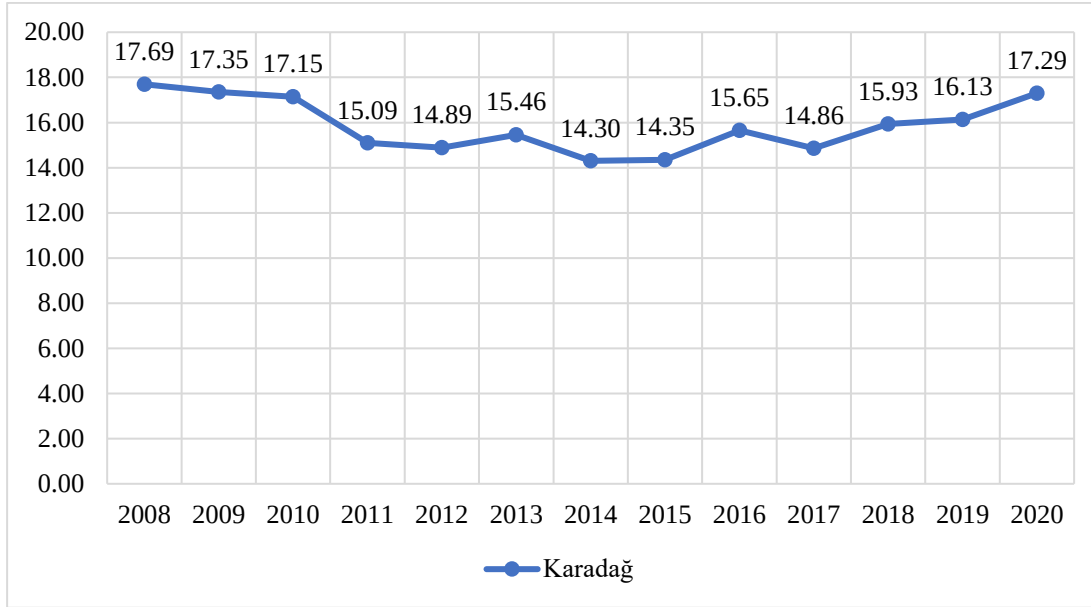
yeni oluşum sonucunda, Karadağ 2006 yılında yapılan referandum sonucu bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda yerini almıştır. Gelişen ekonomik kalkınma süreçleri doğrultusunda, Karadağ, 2007 yılında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na üye olarak kendi bağımsız politikalarını geliştirme sürecine girmiştir (Ankara Sanayi Odası – Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü Karadağ Cumhuriyeti Ülke Notu, 2019). Günümüzde, insanların hayatta kalabilmeleri için sürekli sağlıklı ve düzenli olarak besin tüketmeleri gerekmektedir. Bu besinlerin üretilmesi açısından, her ülkede olduğu gibi, Karadağ'da da tarım büyük önem arz etmektedir. Özellikle son dönemlerde giderek popüler olmaya başlayan organik tarım, ülkede en fazla yatırım çekebilecek alanlardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle, Karadağ, günümüzde; hayvancılık, organik tarım, gıda üretimi ve ormancılık gibi alanlarda dikkat çeken ülkelerinden biri haline gelmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı – Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü Karadağ Ülke Profili, 2020).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi 31.03.2022).

şekil 2.6. Karadağ 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

şekil 2.6.'da yer alan grafikte, Karadağ'da 2008-2020 yılları arasında gelişim gösteren tarım sektörünün GSYİH'deki %'lik oranları görölmektedir. Bu veriler ışığında, Karadağ, tarım sektörünün GSYİH'deki yeri 2008 yılında %7.44 iken 2020 yılı itibarıyla bu oran %7.55'e yükselmiştir. Bu süre boyunca, Karadağ'daki tarım sektörünün GSYİH içerisindeki en yüksek payı 2009 yılında %8.27 oranında gerçekleşmiştir.

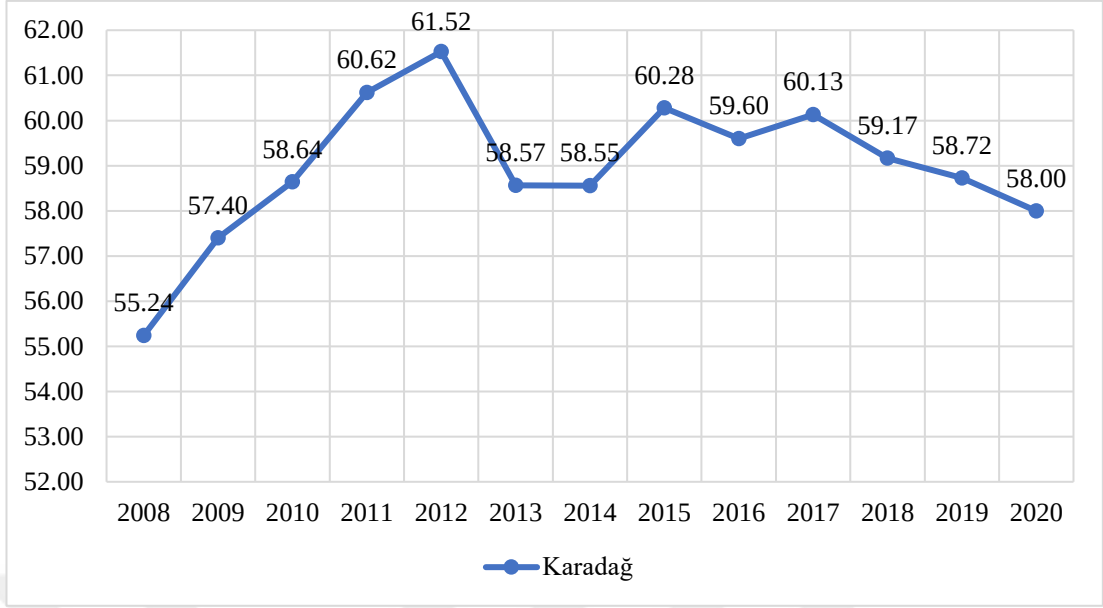

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi 31.03.2022).

Şekil 2.7. Karadağ 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.7.'de yer alan verilerde Karadağ Cumhuriyeti'nin 2008-2020 yılları arasında ülke içerisinde gelişim gösteren sanayi üretiminin GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Buna göre, Karadağ'daki sanayileşme 2008 yılında %17.69 oranında ülke ekonomisine katkı sağlarken bu oran 2020 yılı için %17.29 şeklindedir. 2008-2020 yılları içerisinde Karadağ, sanayisinde en fazla büyümeyi 2008 yılında %17.69 ile sağlamıştır. Ekonomik olarak sürekli gelişim gösteren bu yeni ekonomik yapı ile Karadağ'ın, dış ticaretinde alüminyum, elektrik enerjisi, çelik ve petrol ürünleri ihracatta önemli yer tutmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı – Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü Karadağ Ülke Profili, 2020).

Karadağ coğrafi olarak küçük bir ülke olmasına rağmen ülkenin kalkınmasında hizmet sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Karadağ'ın Adriyatik denizine çıkıntısı olması nedeniyle ülkede gelişen turizm sektörü diğer sektörlere oranla ülke ekonomisinde önemli paya sahiptir (Adana Ticaret Odası – Karadağ Ülke Raporu, 2021).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi 31.03.2022).

Şekil 2.8. Karadağ 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.8.'de yer alan tabloda, Karadağ'ın 2008-2020 yılları içerisinde hizmet sektörünün GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Hizmet sektörünün 2008 yılında %55.24 oranında ekonomik büyümeye katkı sağladığı, 2020 yılı itibarıyla bu oranın %58.00'e kadar yükseldiği görülmektedir.

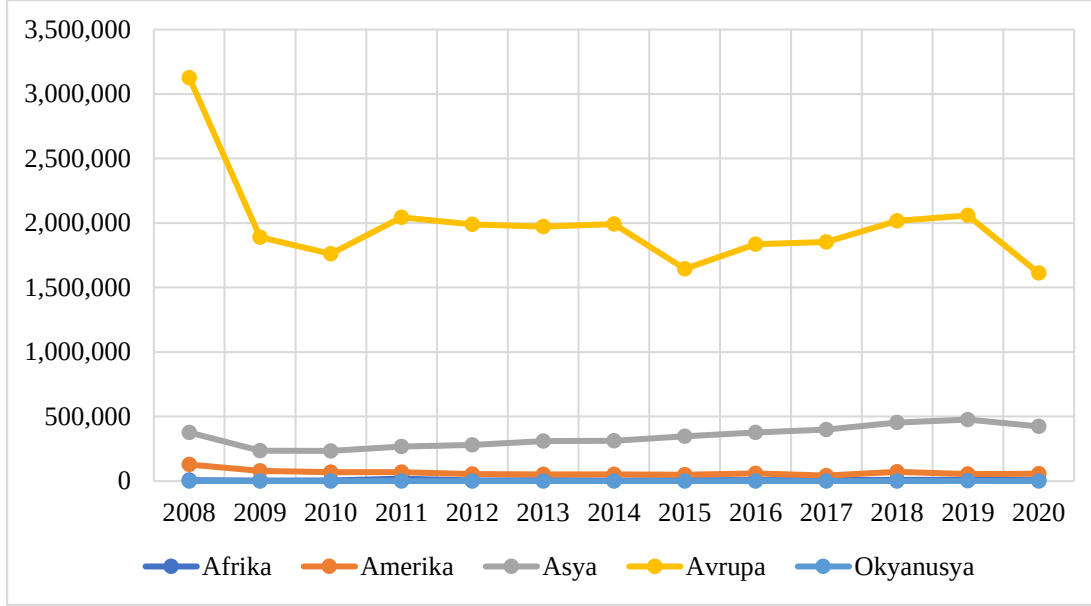
2006 yılında Karadağ Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, liberal bir piyasa ekonomisini benimseyerek dış ticaret hacmini buna göre şekillendirme sürecine girmiştir. Bu süreçte özellikle AB üyeliği için çeşitli ekonomik reformlar yapılmıştır. Bu nedenle ticari ilişkilerin en fazla AB ülkeleri arasında gelişmesi sağlanmıştır (Öztartan, 2019).

Tablo 2.2. Karadağ 2005 - 2016 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
2008	2.529.736	416.165	-2.113.571
2009	1.654.162	277.011	-1.377.152
2010	1.657.326	330.367	-1.326.960
2011	1.823.330	454.381	-1.368.949
2012	1.820.850	366.896	-1.453.954
2013	1.773.352	375.585	-1.397.767
2014	1.784.214	333.166	-1.451.048
2015	1.841.524	317.172	-1.524.353
2016	2.061.688	325.846	-1.735.842

Kaynak: <https://www.monstat.org/> (Erişim Tarihi 01.04.2022).

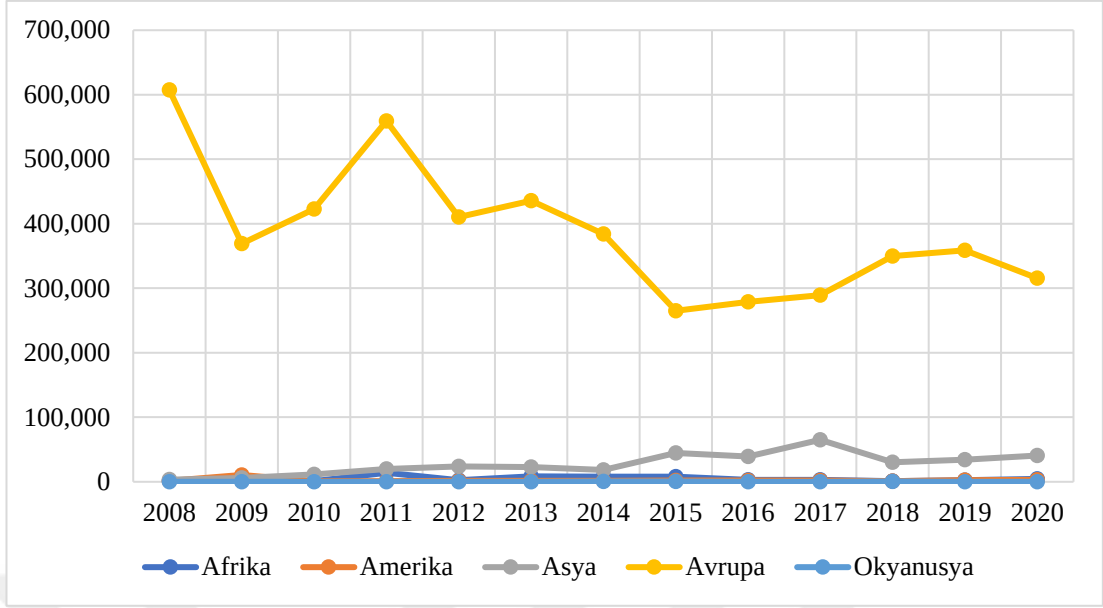
Tablo 2.2.'de yer alan verilerde, Karadağ'ın 2008-2016 yılları içerisindeki ithalat, ihracat ve dış ticaret dengesi verileri yer almaktadır. Bu verilere göre Karadağ, 2008 yılında 2.529.736 Euro ithalata sahipken aynı yıl içerisinde 416.165 Euro ihracat gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda 2008 yılı içerisinde 2.113.571 Euro dış ticaret açığı oluşmuştur. 2008-2016 yılları içerisinde Karadağ en yüksek ithalatı 2008 yılında gerçekleştiren en yüksek ihracatını 2007 yılında 454.739 Euro ile ortaya koymuştur.

Kaynak: ww.trademap.org, (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

Şekil 2.9. Karadağ 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.9.'de Karadağ Cumhuriyeti'nin 2008-2020 yılları arasında yapmış olduğu ithalatın bölgelere göre dağılımı görülmektedir. Buna göre, Karadağ Cumhuriyeti'nin 2008-2020 yılları arasında en fazla Avrupa kıtasından ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. Karadağ'ın ithalat yaptığı diğer bölgeler sırasıyla Asya, Amerika, Afrika ve Okyanusya kıtalarıdır.

Kaynak: ww.trademapp.org, Erişim Tarihi: (Erişim Tarihi 01.04.2022).

Şekil 2.10. Karadağ 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.10.'da Karadağ Cumhuriyeti'nin 2008-2020 yılları arasında yapmış olduğu ihracatın bölgelere göre dağılımı yer almaktadır. Yukarıda görülen veriler bağlamında Karadağ Cumhuriyeti'nin 2008-2020 yılları arasında en fazla Avrupa kıtasına ihracat yaptığı görülmektedir. Karadağ Cumhuriyeti'nin Avrupa kıtası ile yoğun olan ticaret ilişkisinin oluşmasındaki temel nedenler arasında AB entegrasyonu yer almaktadır (Öztartan, 2019). Karadağ'ın en çok ihracat yaptığı diğer bölgeler sırasıyla Asya, Afrika ve Amerika iken en az ihracat Okyanusya kıtasına gerçekleştirilmektedir.

FYHC'nin dağılması sonucu Balkanlarda ortaya çıkan yeni düzen ile, Balkan ülkeleri arasında AB'ye hızlı bir şekilde entegrasyon rekabeti başlamıştır (Guberinic, 2015). Bu süreçte giderek gelişim göstermeye başlayan ekonomik bütünleşme süreci bölge ülkelerinin savaş sonrası kalkınmasında önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda Kosova ile Karadağ arasında gelişen ekonomik ve siyasi ilişkiler, bölgenin önemli çalışma alanlarından biri haline gelmesini sağlamıştır (Kara, 2016).

Tablo 2.3. Kosova - Karadağ 2007 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat, İthalat ve Ticaret Dengesi Değerleri (Bin Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
2007	961	3.856	2.895
2008	2.175	14.681	12.506
2009	1.219	16.262	15.043
2010	1.330	18.111	16.781
2011	2.182	23.688	21.506
2012	4.565	22.968	18.403
2013	4.030	19.177	15.147
2014	3.373	21.353	17.980
2015	2.531	20.085	17.554
2016	3.408	19.179	15.771

Kaynak: <https://www.monstat.org/> (Erişim Tarihi 01.04.2022).

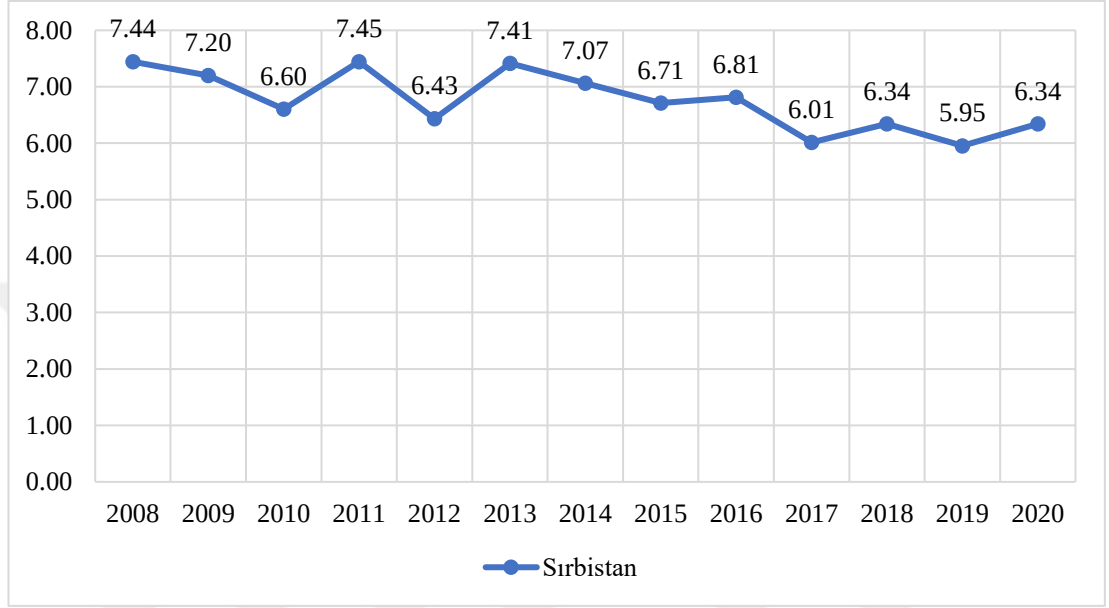
Kosova ile Karadağ arasındaki ticaret ilişkiler Tablo 2.3.'te gösterilmektedir. 2007-2016 yılları arasında, Kosova ile Karadağ arasında artarak devam eden bir ticaret ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında, Karadağ ile Kosova arasında 2011 yılı itibarıyla 23.688 bin Euro oranında bir ihracat gerçekleşmiş ve 2007-2016 yılları arasında en yüksek ihracat oranı ortaya çıkmıştır. Aynı yıllar içerisinde, 2012 yılında 3.373 bin Euro oranında en yüksek ithalat oranına ulaşılmıştır. Bu süreçte, dış ticaretin önemli değişkenlerinden biri olan ticaret dengesi, artış sağlayarak yılında 21.506 bin Euro ile en yüksek orana ulaşmıştır. Bu doğrultuda, Karadağ Cumhuriyeti'nin Kosova ile olan ticaret ilişkileri, dış ticaret fazlası oluşmasına neden olmuştur.

2.3. Kosova-Sırbistan Ticaret İlişkileri

Sırbistan günümüzde 77.474 km² yüzölçümüne sahip, Avrupa Kıtası'nın güney doğusunda, Pan Avrupa koridoru üzerinde yer almaktadır (Adana Ticaret Odası – Sırbistan Ülke Raporu, 2020). Coğrafi konumu itibarıyla Sırbistan günümüzde, Macaristan, Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya, Kosova, Romanya ve Bulgaristan ile sınır komşusu olup Balkan ve Orta Avrupa ülkesi olarak adlandırılmaktadır (Hoş, 2019).

FYHC'nin dağılma süreci sonrası Sırbistan-Karadağ olarak ülke ismi değişmiş ve 2006 yılında Karadağ ile 2008 yılında Kosova bağımsızlığını kazanmıştır (Akgül, 2009). FYHC'nin dağılma süreci boyunca Sırbistan'a karşı yapılan uluslararası yaptırım ve askeri müdahale sonrası Sırbistan büyük kayıplar yaşamıştır. Bu durum özellikle ekonomik ve siyasi olarak olumsuz bir hal almış, Sırbistan o dönemde %50 oranında ekonomik büyüme kaybı yaşamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü - Sırbistan Ülke Profili, 2021).

Sırbistan savaş sonrasında, ekonomik olarak Düşük-Yenilikli Yapısal (DYY) olanaklı imalat ve ihracata dayalı bir ekonomik model geliştirmiştir (Sezgin, 2022). Sırbistan, bu süreçte tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü- Sırbistan Ülke Profili, 2021).

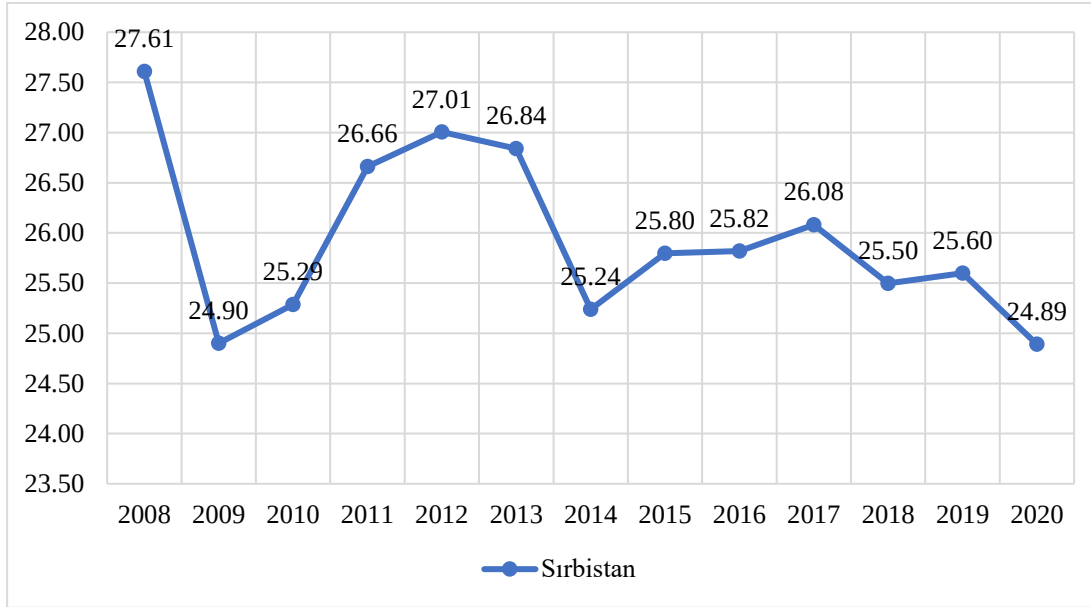

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 03.04.2022).

Şekil 2.11. Sırbistan 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.11.'de Sırbistan'ın 2008-2020 yılları arasındaki katma değer tarım sektörünün GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Buna göre, Sırbistan'daki tarım sektörü 2008 yılında %7.44 oranında bir katma değer sağlarken bu oranın 2020 yılında %6.34 olduğu görülmektedir.

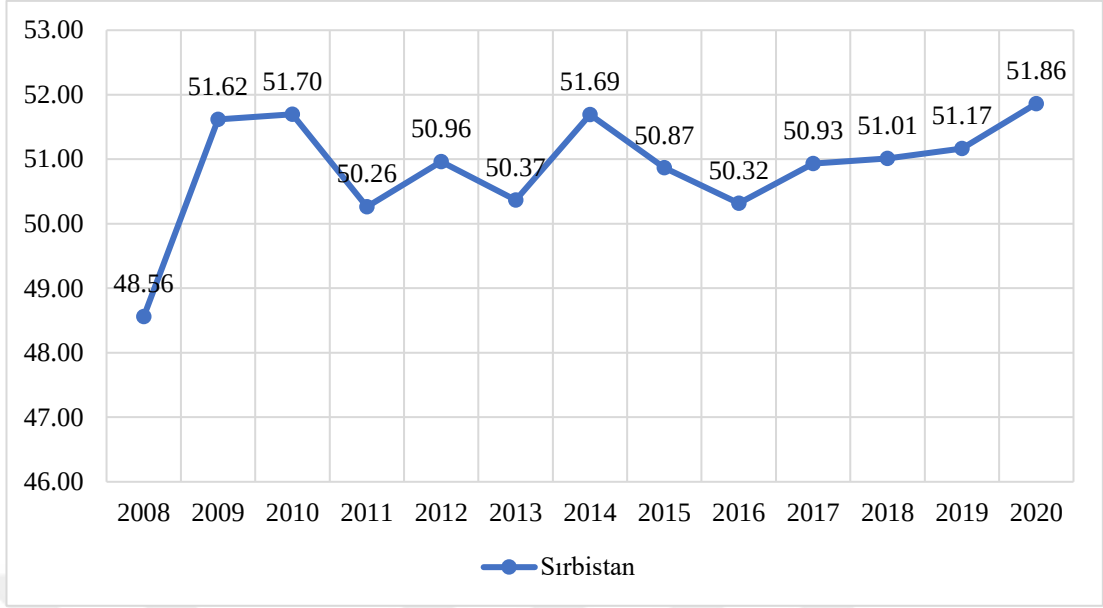
Günümüzde, Sırbistan demir, çelik, plastik, bakır gibi ürünleri ihraç ederken, mineral yakıtları, elektrikli makineler, otomotiv ana ve yan sanayi ürünleri ile plastik ve plastik ürünleri ithal etmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı–Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü - Sırbistan Ülke Profili, 2021). Ülkede düşen genç nüfus oranı sonucunda sanayideki iş gücünün azalması, yıllar içerisinde sanayi sektörünün ülke ekonomisinde sağladığı katma değer düşmesine neden olmuştur (Hoş, 2019).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 03.04.2022).

Şekil 2.12. Sırbistan 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.12.'de 2008-2020 yılları arasında Sırbistan'daki sanayi sektörünün GSYİH'deki %'lik oranları yer almaktadır. Buna göre, sanayi sektörü Sırbistan ekonomisinde 2008 yılında %27.61 oranında yer tutarken, bu oran 2020 yılında %24.89'a kadar düşmüştür. Sonuç olarak Sırbistan'da sanayi sektörü en fazla 2008 yılında %27.61 oranında ülke ekonomisine katkı sağlamıştır. Bu süreçte değişen ekonomik koşullar karşısında, Sırbistan ekonomisini oluşturan tarım ve sanayi sektörü giderek hizmet sektörüne doğru kaymıştır (Dış Tic. Müdürlüğü - Konya Ticaret Odası, 2019).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 03.04.2022).

Şekil 2.13. Sırbistan 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.13'te yer alan grafiksel görünümde, 2008-2020 yılları arasında Sırbistan'daki hizmet sektörünün ülkenin GSYİH'deki yüzdeleri görülmektedir. Bu veriler ışığında, Sırbistan'daki hizmet sektörü 2008 yılında %48.56 oranında ekonomiye katkı sağlarken, 2020 yılında bu oran %51.86 oranlarına kadar yükselmiş ve zaman serisi içerisinde en fazla katkıyı gerçekleştirdiği yıl olmuştur.

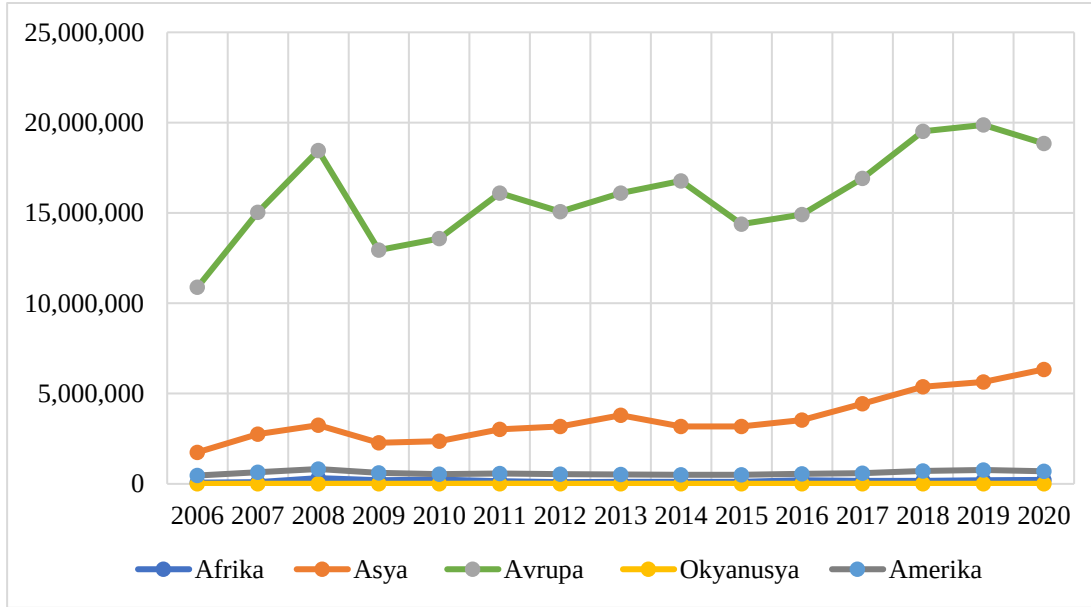
Tablo 2.4. Sırbistan 2006 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
2008	13.172	6.427	-6.744
2009	18.553	8.824	-9.728
2010	22.875	10.972	-11.903
2011	16.047	8.345	-7.702
2012	16.734	9.794	-6.939
2013	19.861	11.779	-8.082
2014	18.924	11.229	-7.695
2015	20.550	14.610	-5.940
2016	20.608	14.843	-5.765
2017	18.183	13.361	-4.822
2018	19.218	14.832	-4.386
2019	22.125	16.946	-5.179
2020	25.816	19.157	-6.659

Kaynak: <https://www.trademapp.org/>, (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

Tablo 2.4.'de, Sırbistan'ın 2006-2020 yıllarına ait ithalat, ihracat ve dış ticaret dengesi verileri yer almaktadır. Bu doğrultuda, Sırbistan 2006 yılında 13,172 milyon dolar ithalat sağlarken, aynı yıl içerisinde 6,427 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir. 2006

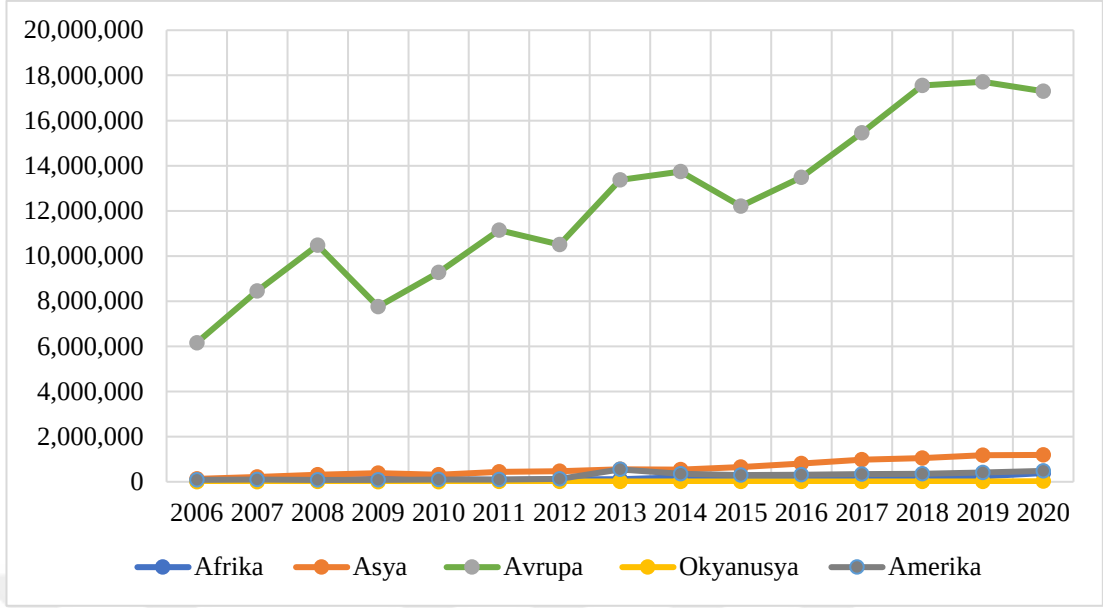
yılı içerisinde 6,744 milyon dolar dış ticaret açığı oluşmuştur. 2006-2020 yılları arasında artan ithalat, ihracat ve dış ticaret denge oranları ile, Sırbistan 2020 yılında 26,154,982 dolar ile en yüksek ithalat rakamını elde etmiştir. Ülke, 2019 yılında 19,557 milyon dolar ile en yüksek ihracat rakamına ulaşmıştır. Bu doğrultuda, 2008 yılında Sırbistan’da 11,903 milyon dolar dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır.

Kaynak: [https:// www.trademapp.org/](https://www.trademapp.org/), (Erişim Tarihi: 04 .04. 2022).

Şekil 2.14. Sırbistan 2006 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.14’te görüldüğü üzere, Sırbistan ağırlıklı olarak Avrupa kıtası üzerinden ithalat yapmaktadır. 2006-2020 yılları arasında 2019 yılında en fazla ithalat yapmıştır. Diğer taraftan, Asya ülkelerinden ikinci sırada ithal ürün sağlayan Sırbistan, Afrika, Amerika ve Okyanusya’da en düşük ithalat oranını ortaya koymaktadır.

Kaynak: <https://www.trademap.org/>, (Erişim Tarihi: 04 .04. 2022).

Şekil 2.15. Sırbistan 2006- 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.15'te, 2006-2020 yılları arasında Sırbistan'ın yapmış olduğu ihracat oranları bölgelere göre grafiksel olarak yer almaktadır. 2006-2020 yılları arasında Sırbistan, bulunduğu kıtada en fazla ihracat yapan ülke durumundadır. Ülkede en yüksek ihracat oranının 2019 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Diğer taraftan, Asya kıtası Sırbistan'ın en fazla ihracat yaptığı bölgeler arasındadır. Afrika ve Amerika kıtaları ise, Sırbistan'ın ihracat yaptığı diğer bölgeler arasındadır. Ancak Okyanusya bölgesi Sırbistan'ın en az ihracat yaptığı bölgedir. Kosova ile Sırbistan arasında yaşanan gelişmeler, karşılıklı olarak ticari ilişkilerin de etkilenmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, Sırbistan ürünlerinin Kosova'ya girişinde herhangi bir sorun yaşanmazken, Kosova ürünlerinin Sırbistan pazarına girmesinde halen ambargoların uygulanması, iki ülke arasında problemlerin doğmasına neden olmaktadır (Kara, 2016).

Tablo 2.5. Kosova-Sırbistan 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat ve İthalat Ticaret Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat
2008	209	9.9
2009	211.1	3.5
2010	260.5	3.9
2011	254.9	7.2
2012	278.4	15
2013	285.4	14.5
2014	368.2	27.3
2015	382.1	32.3
2016	387.6	41.3
2017	449.9	48
2018	388.9	33.5
2019	5.7	27.3
2020	174	30.5

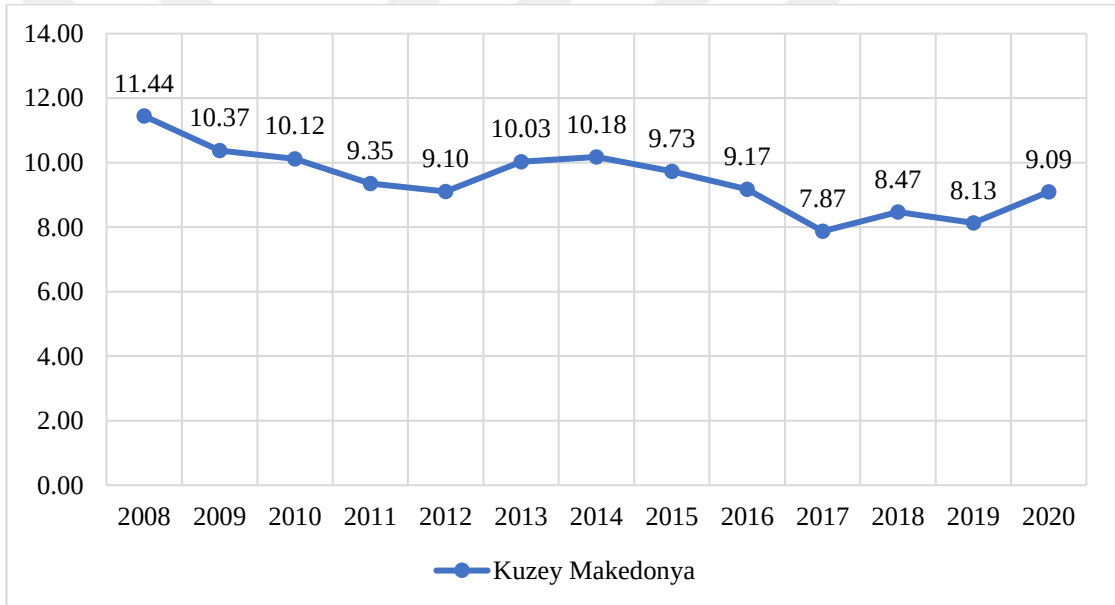
Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Tablo 2.5.'da Kosova ile Sırbistan arasındaki ithalat ve ihracat oranlarının 2008-2020 yılları arasındaki dağılımı yer almaktadır. Bu veriler ışığında, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, 209.0 milyon Euro ithalat ve 9.9 milyon Euro ihracat gerçekleştiği görülmektedir. 2020 yılı itibarıyla, 174.0 milyon Euro ithalat ve 30.5 milyon Euro ihracat oranında bir değer kaybı yaşandığı görülmektedir. 2008-2020 yılları arasında diğer yıllara göre, 2009 yılı karşılıklı olarak en düşük ithalatın yaşandığı yıl olmuştur. 2009 yılında, 5.7 milyon Euro ithalat ve 27.3 milyon Euro ihracat yaşanması diğer yıllara göre farklılık oluşmasını sağlamıştır. 2018 yılında Sırbistan'a %10 şeklinde uygulanan gümrük vergilerinin %100 artması sonucu Sırbistan'ın Kosova'ya ihraç ettiği ürünlerde azalma yaşanmış 2019 yılında 5.7 milyon Euro oranında ithalat gerçekleşmiştir (<https://www.sde.org.tr/>, 2018).

2.4. Kosova-Kuzey Makedonya Ticaret İlişkileri

Kuzey Makedonya, Balkanlar'da önemli bir konuma sahip olan Güney Avrupa'da yer alan bir ülkedir. Toplamda 25.713 km²'lik yüzölçümüne sahip olan Kuzey Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk, Yunanistan ve Kosova gibi ülkelerle sınır komşusudur. Bu durum, Kuzey Makedonya'yı bölgede stratejik bir merkez haline getirmiştir (Nazilli Ticaret Odası – Makedonya Ülke Raporu, 2020). 1980 yıllarında FYHC'in dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Kuzey Makedonya 1991 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat Kuzey Makedonya, Yunanistan ile yaşanan isim sorunu nedeniyle AB üyeliği sürecinde zorluklar yaşamıştır. İki ülke arasında batılı devletlerin arabuluculuğu sayesinde 17 Haziran 2018 yılında karşılıklı yapılan antlaşmalar sayesinde bu sorun çözüme kavuşturulmuştur (Kut, 2005). Kuzey

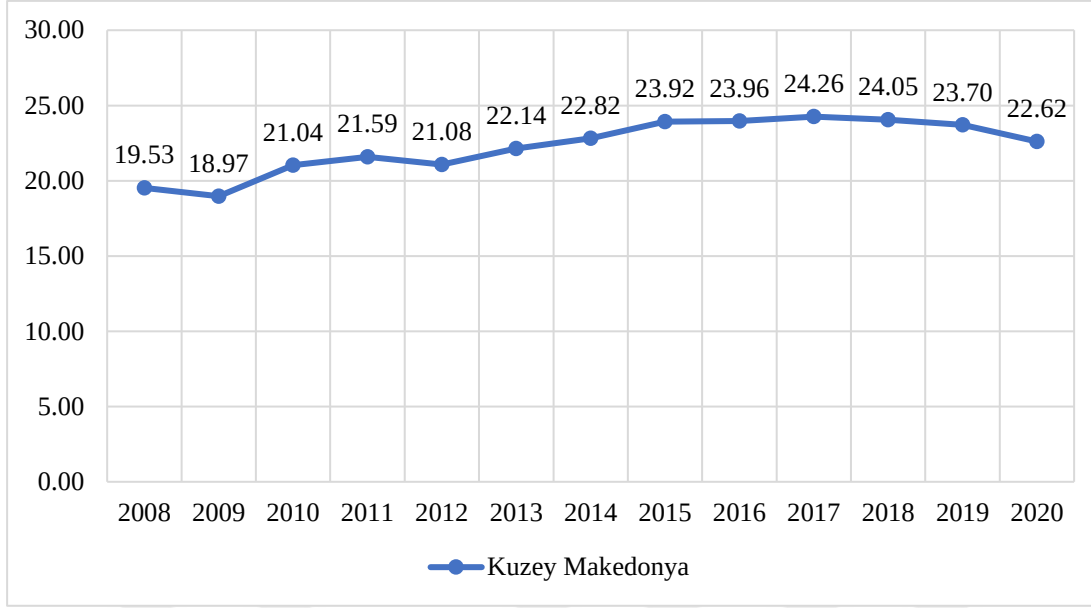
Makedonya, ekonomik olarak bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. Bu doğrultuda, AB sürecinde birçok reformlar yaparak ekonomik olarak çeşitli alanlarda teşvikler sağlamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Kuzey Makedonya Ülke Profili, 2021). Kuzey Makedonya, ekonomik reform sürecinde özellikle AB üyeliği süreci boyunca ihracat ve ülke içi yatırım olanaklarını artırmak amacıyla çalışmalar gerçekleştirmiştir (Yeprem, 2019). Kuzey Makedonya'da 2008-2020 yılları arasında tarım, sanayi ve hizmet sektörleri birbirinden farklı oranlarda dağılım göstermektedir. Kuzey Makedonya'da 2020 yılı itibarıyla ülke ekonomisinin %9,09'unu tarım sektörü oluşturmaktadır. Bu sektörde, pirinç, pamuk, tütün ve çeşitli meyve üretimi önemli bir rol oynamaktadır (Antepüzümü, 2018).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

Şekil 2.16. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.16'da yer alan verilerde, Kuzey Makedonya ekonomisinin 2008 yılından itibaren %11.44 oranında tarım sektöründen oluştuğu anlaşılmaktadır. Zaman içinde bu oran küçük bir seviyede azalmış ve 2013-2014 yıllarında %10.03 ile %10.18 oranına yükselmiştir. Ancak, 2020 yılı itibarıyla %9.09 oranına gerilemiştir.

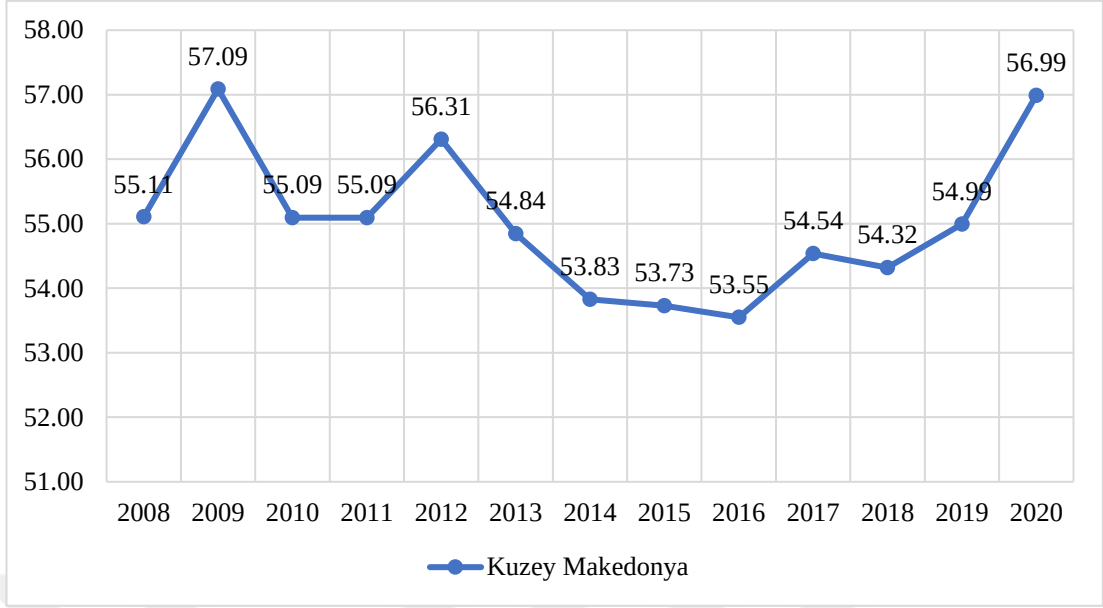

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

Şekil 2.17. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Kuzey Makedonya'da sanayi alanında demir-çelik, makine, tekstil, metalürji ve kimyevi ürünler gibi sektörler en önemli alanlar arasındadır. Özellikle demir, bakır ve kurşun gibi madenlerin ülkeden çıkarılması ile gelişen bu sektör ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir (Antepüzümü, 2018).

Şekil 2.17'de yer alan grafik, Kuzey Makedonya'da sanayi sektörünün 2020 yılında %22,62 oranında ülke ekonomisinin yapısını oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca, 2008 yılından itibaren ekonomiye %19,53 oranında katkı sağlayan sanayi sektörü, 2016 yılında %23,96 oranında katkı sağlamış ve diğer yıllara göre en yüksek oranın yaşandığı yıl olmuştur.

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

Şekil 2.18. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Hizmet sektörü, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında önemli bir yer kaplar. Bu sektör Kuzey Makedonya'da özellikle ticaret, taşımacılık, telekomünikasyon ve bankacılık alanlarında yoğunlaşarak ülke ekonomisinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Antepüzümü, 2018).

Şekil 2.18'de yer alan grafiksel veriler, Kuzey Makedonya'da hizmet sektörünün 2008 yılında %55.11'ini oluşturduğunu göstermektedir. Bu oran 2008-2020 yılları arasında dalgalı bir seyir izlerken, 2020 yılında sektörün ülke ekonomisinde %55.99 oranında paya sahip olduğu görülmektedir. Bu oranlar özellikle istihdam oranlarında önemli artışların yaşanmasına olanak tanımıştır.

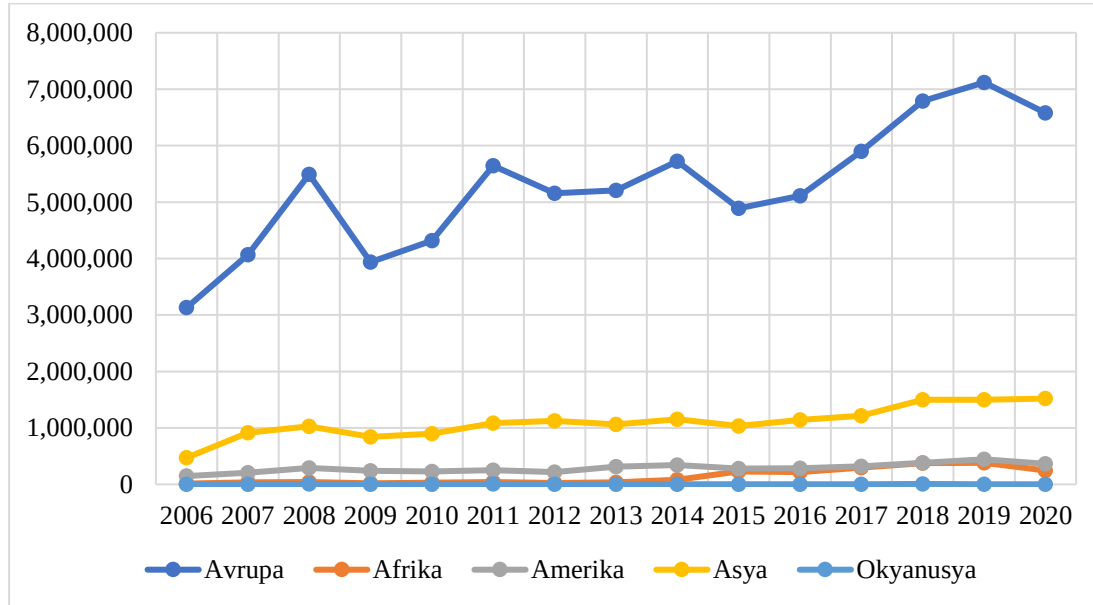
Kuzey Makedonya, AB uyum sürecinde AB tarafından belirlenen standara uygun şekilde dış ticaret prosedürleri tasarlamaktadır. Özellikle ithal ürünlerde kalite kontrollerde düzenlemeler yaparak AB uyum sürecinde önemli çalışmalar ortaya koymaktadır.

Tablo 2.6. Kuzey Makedonya 2008-2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
2008	6.851.672	3.978.231	-2.873.441
2009	5.043.115	2.691.528	-2.351.587
2010	5.474.484	3.351.429	-2.123.056
2011	7.027.162	4.478.313	-2.548.849
2012	6.522.388	4.015.403	-2.506.985
2013	6.619.586	4.298.766	-2.320.820
2014	7.301.343	4.964.132	-2.337.211
2015	6.426.767	4.530.076	-1.896.691
2016	6.757.023	4.784.605	-1.972.418
2017	7.730.127	5.682.803	-2.047.324
2018	9.051.677	6.906.337	-2.145.340
2019	9.445.513	7.195.141	-2.250.372
2020	8.709.069	6.633.216	-2.075.853

Kaynak: <https://www.trademap.org/>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

Tablo 2.6.'de Kuzey Makedonya'nın 2008-2020 yılları arasında yapmış olduğu İthalat, İhracat ve Ticaret Dengesi oranları mevcuttur. Bu tablo incelendiğinde Kuzey Makedonya'nın sürekli olarak artan bir ithalat oranına sahip olduğu görülmektedir. 2008 yılı itibarıyla Kuzey Makedonya, 6.851.672 dolar ithalata sahipken aynı yılda 3.978.231 dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Bu noktada 2.873.441 dolar dış ticaret açığı olduğu dikkat çekmektedir. Kuzey Makedonya 2019 yılında 9.445.513 dolar ile 2008-2020 yılları arasındaki en yüksek ithalatı gerçekleştirmiştir. Aynı yılda 7.195.141 dolar ile en fazla ihracat yapılan yıl olmuştur. Ayrıca dış ticaret dengesine bakıldığında 2008 yılı 2.873.441 dolar ile en fazla dış ticaret açığının yaşandığı yıl olmuştur.

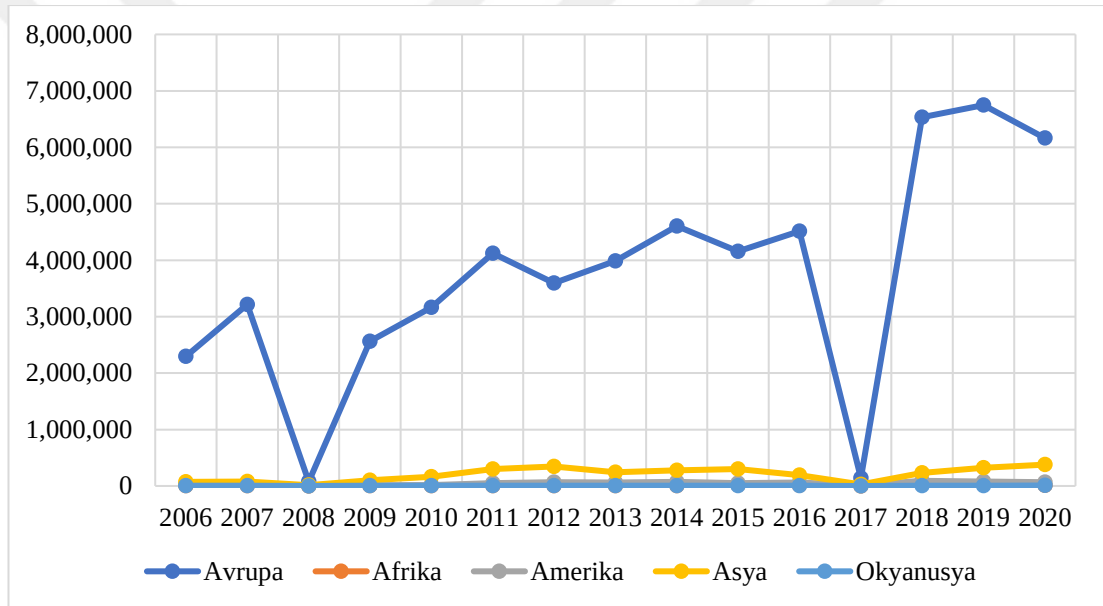

Kaynak: <https://www.trademap.org/>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

Şekil 2.19. Kuzey Makedonya 2006-2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelerine Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.19.'da yer alan grafikte 2006-2020 yılları arasında Kuzey Makedonya'nın yapmış olduğu yıllık ithalat oranlarının bölgelere göre dağılımı mevcuttur. Kuzey Makedonya'nın 2006-2020 yılları arasında Avrupa kıtası üzerinden her yıl artan oranda ürün ithal ettiği görülmektedir. 2019 yılında Kuzey Makedonya'nın en yüksek ithalatı Avrupa kıtasından gerçekleştirdiği dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, ithalat oranlarını sırasıyla Asya, Amerika, Afrika ve Okyanusya takip etmektedir.

Kuzey Makedonya ile Kosova arasında artarak devam eden bir ticaret ilişkisi bulunmaktadır. Bu ticari ilişkiler açısından, AB ile Güneydoğu Balkan ülkeleri arasında imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları, ülkeler arasında iş birliğinin gelişmesi açısından önemli bir etkindir (Antepüzümü, 2018).

Kaynak: [https:// https://www.trademap.org/](https://www.trademap.org/), (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

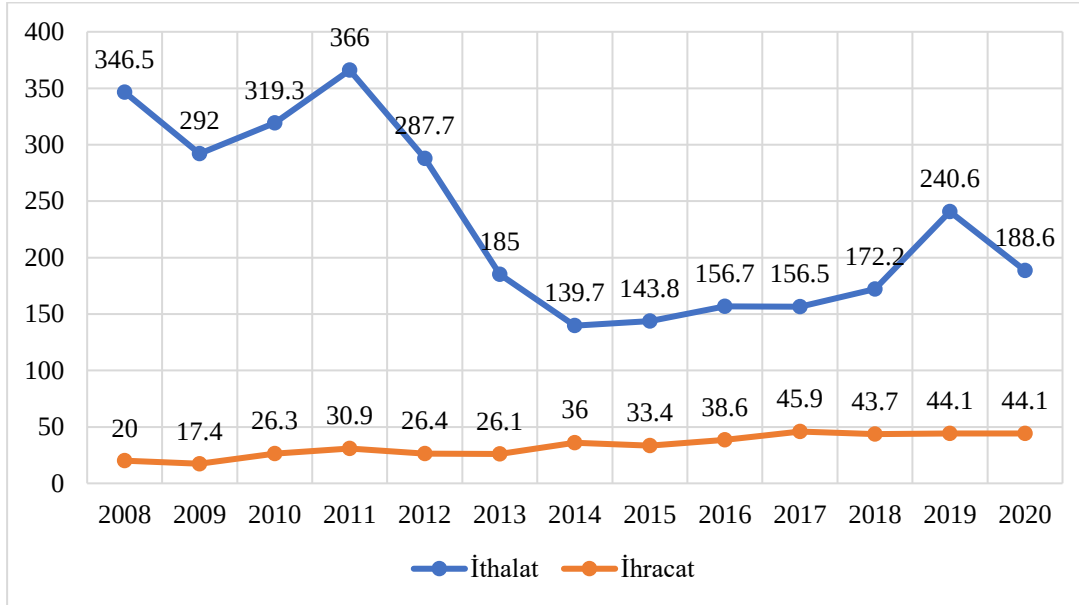
Şekil 2.20. Kuzey Makedonya 2006-2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.20.'de Kuzey Makedonya'nın 2006-2020 yılları arasında bölgesel ihracat oranları mevcuttur. Kuzey Makedonya 2006-2020 yılları arasında en fazla Avrupa kıtasına ihracat yapmıştır. 2008 ile 2017 yılları arasında diğer yıllara göre düşük bir ihracat izlense de 2017 sonrası ihracat oranlarında bir artış olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Kuzey Makedonya 2019 yılında en fazla Avrupa'ya mal ihraç etmiştir.

Tablo 2.7. Kosova-Kuzey Makedonya 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat
2008	346.5	20
2009	346.5	17.4
2010	346.5	26.3
2011	346.5	30.9
2012	346.5	26.4
2013	346.5	26.1
2014	346.5	36
2015	346.5	33.4
2016	156.7	38.6
2017	156.5	45.9
2018	172.2	43.7
2019	240.6	44.1
2020	188.6	44.1

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: (31.03.2022)).

Şekil 2.21. Kosova-Kuzey Makedonya 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinin Grafikselsel Görünümü

Tablo 2.7. ile Şekil 2.21.'de, Kosova-Kuzey Makedonya arasındaki ticaret ilişkileri 2008-2020 yılları arasındaki ithalat ve ihracat oranları mevcuttur. Tablo 2.8.'deki verilere göre Kosova-Kuzey Makedonya ithalatı 2008 yılında 346.5 milyon Euro şeklindedir. Diğer taraftan ihracatta 20.0 milyon Euro rakamı görülmektedir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler yıllar içerisinde artarak ilerlemektedir. Bu doğrultuda 2020 yılı itibarıyla Kosova-Kuzey Makedonya arasındaki ithalat 188.6 milyon Euro, ihracat ise 44.1 milyon Euro şeklindedir.

2.5. Kosova-Avrupa Birliği Ticaret İlişkileri

Dünya üzerinde küreselleşme sürecinin yaşanmasıyla birlikte uluslararası dış ticaret pazar alanlarında rekabet olanakları artmıştır (Terin diğ., 2012). Bu küresel çapta yaşanan durumlar karşısında AB'nin kuruluş temel felsefesi haline gelen ekonomik gücün artırılması düşüncesi benimsenmiştir (Bilici, 2006).

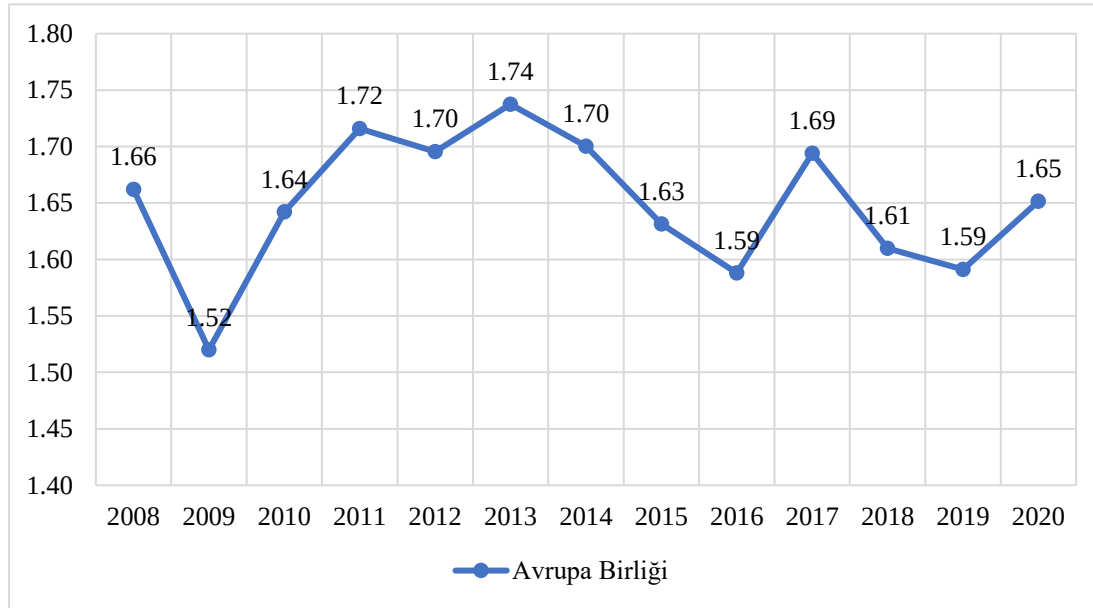
AB temelleri 18 Nisan 1951'de imzalanan Paris Barış antlaşmasıyla atılmıştır (Ülger, 2002). Avrupa kıtasında ortaya çıkan bu durum sonucunda kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa kıtasında II. Dünya savaşı sonrasında yeni bütünleşme hareketlerinin ilk adımlarının atılmasına olanak sağlamıştır (Hajdini, 2018).

Avrupa kıtasında gelişen bütünleşme süreciyle birlikte, 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kurulmuş, böylece yeni bir yapısal kimlik ortaya çıkmıştır. Avrupa'da, 1964 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği, ekonomik olarak bütünleşme sürecinin şekillendiği dönemleri oluşturmuştur (Bilici, 2006). 1987 yılında Avrupa Tek Senedi antlaşmasıyla birlikte kapsamlı ortak pazar dönemi hızlanmış ve ekonomik anlamda çeşitli değişiklikler gerçekteşirilmiiştir (Samsun, 2006). Bu süreçler Avrupa Topluluğu yıllar itibariyle birlikte üyelik süreçlerinin artmasına ve üye ülkeleri arasında karşılıklı entegrasyon süreçlerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu doğrultuda üye ülkeleri arasında gelişmeye başlayan parasal birlik Maastricht Zirvesi'nde şekillenmiştir. Maastricht antlaşmasıyla birlikte parasal olarak bir birliğe doğru adım atılmıştır (Günay ve Özen, 2002). AB, son olarak Hırvatistan'ı 1 Temmuz 2013 tarihinde üye olarak üye devlet sayısını 27'ye yükseltmiştir (Ülger, 2014).

Tarım, ülkelerdeki ekonomik koşulların gelişmesiyle birlikte ekonomik varlıklar içinde kullanılması açısından büyük önem taşır. Bu durum, ülke içinde kalkınma potansiyeli yaratma açısından önemli bir faktördür (Akpınar, 2008). Tarım, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren tarımsal ürünlerin üretimi konusunda önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Cengiz, 2010).

Tarımsal faaliyetlerin içerisinde Avrupa Birliği (AB), en köklü politikalara sahip olan kuruluşlardan biri olmasına imkân sağlamıştır. Özellikle bu durum karşısında üye ülkeler arasında farklı uygulama alanları geliştirmek amacıyla benimsenen Ortak Tarım Politikası 1958 yılında imzalanan Roma Antlaşmasına dayanmaktadır (Korkmaz, 2015). Bu sayede AB'nin tarım politikaları alanında, üye ülkelerin tarım

sektöründe entegrasyonunun geliştirilmesinde ve sürdürülebilir bir tarım politikasının uygulanması açısından önemli bir kurum olmasına imkân sağlamıştır.

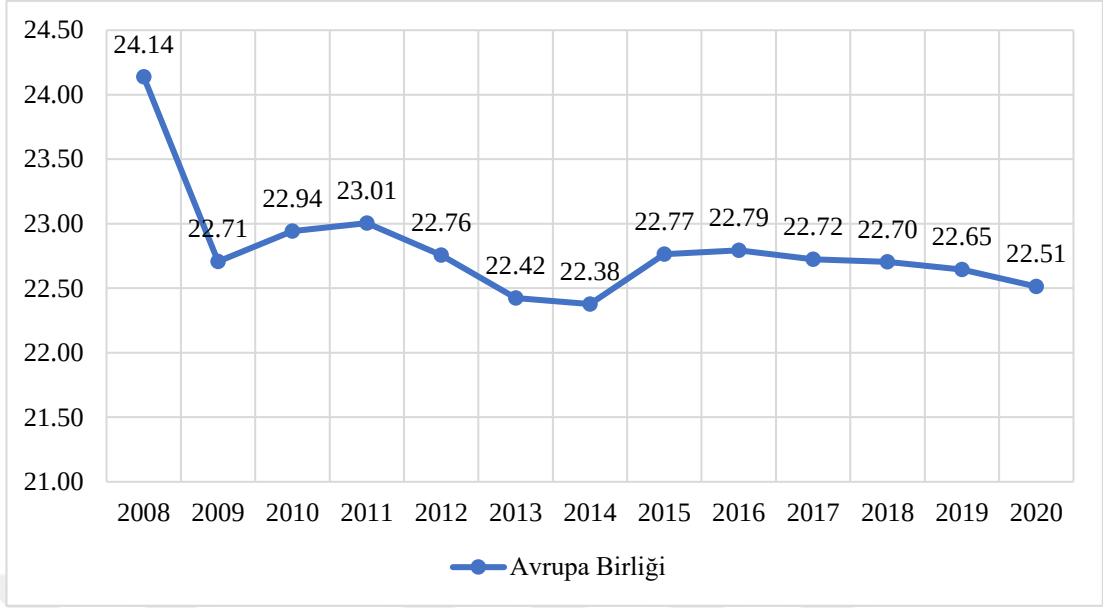

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 14.04.2022).

Şekil 2.22. AB 2008-2020 Yılları İçerisindeki Tarım Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.22.'te 2008-2020 yılları arasında AB'nin yıllara göre yaptığı tarımsal faaliyetlerin GSYH'deki yüzdelik oranı görülmektedir. Şekil 2.30'da yer alan grafiğe göre AB, 2008 yılında tarım sektöründe %1.66 bir büyüklük sağlamıştır. 2020 yılı itibarıyla bu oran %1.65 seviyelerindedir. 2008-2020 yılları arasında en yüksek %1.74 ile 2013 yılı AB ülkelerinde tarım sektörünün GSYİH'daki oranının en yüksek olduğu senedir.

Sanayi devrimi, batı uygarlığı açısından insan gücünden makine gücüne geçişi simgeleyen önemli olgulardan biridir (Küçükkalay, 1997). 18. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve sonrasında dünyanın her tarafına yayılan sanayi devrimi, küresel çapta yeni ekonomik koşulların gelişmesi açısından önemli bir etkiye sahiptir (Gürz, 2019). Bu süreçle gelişen üretim olanakları ile giderek çeşitlenen üretim süreçleri, düşük maliyette yüksek kaliteli ürünlerin elde edilmesine yardımcı olmuştur (Erdoğan, 2018). Bu nedenle Avrupa Birliği açısından tarım, sanayi ve dış ticaret gibi alanlarda birlik içerisinde ortak politikaların gelişmesi sağlanmıştır (Güney ve Akbay, 2008).

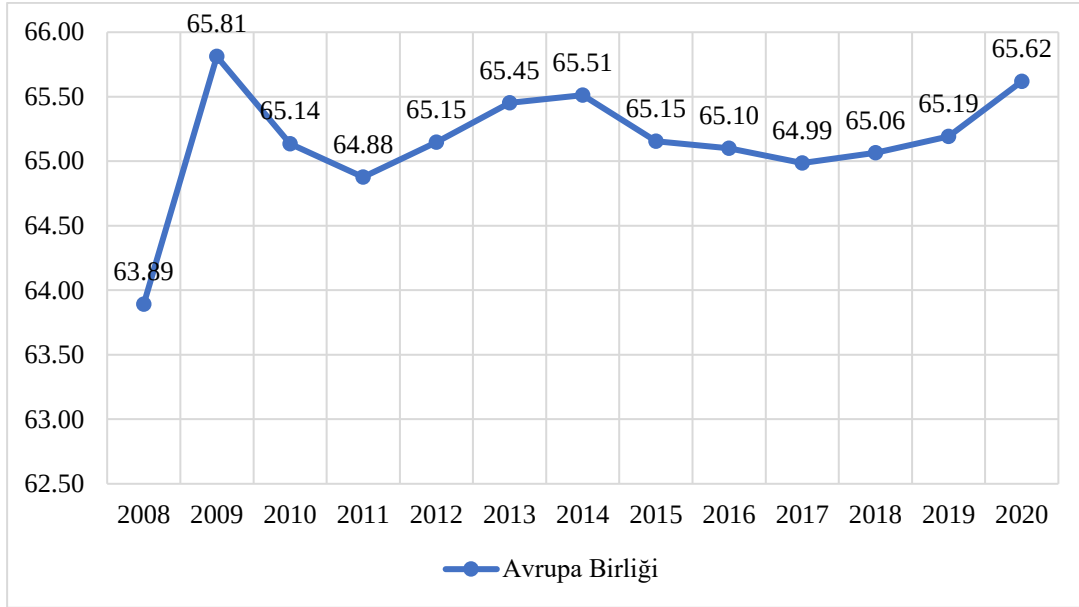

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 14.04.2022).

Şekil 2.23. AB 2008-2020 Yılları İçerisindeki Sanayi Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

Şekil 2.23.'te yer alan grafikte, AB üye ülkelerinin 2008-2020 yılları arasında sanayi sektörünün GSYİH'deki yüzdelik oranları görülmektedir. Şekil 2.23.'deki sonuçlara göre AB'de, sanayi sektörünün GSYİH'de en yüksek yüzdeyi 2008 yılında %24.14 oranı ile ortaya koyduğu görülmektedir. Diğer taraftan 2020 yılında bu oranın %22.51 olduğu dikkat çekmektedir.

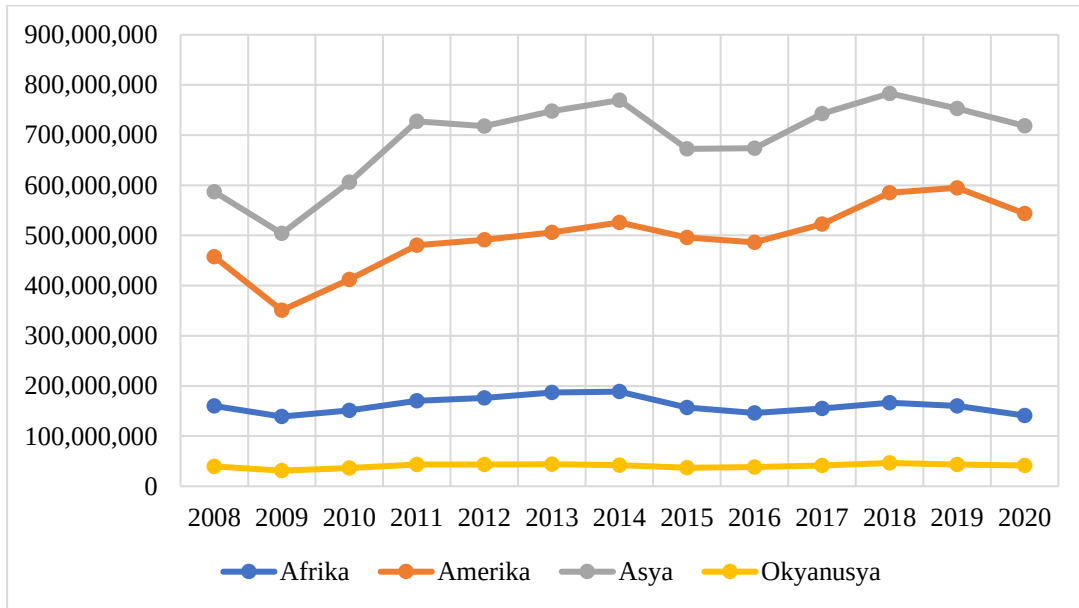
Hizmet sektörü, özellikle 1950'li yıllardan sonra gelişmiş ekonomilerde diğer sektörlere nazaran ön plana çıkan bir yapı haline gelmiştir. Sektör özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler adına yüksek derecede öneme sahiptir. Bundan dolayı devletler hizmet sektörüne yaptıkları yatırımları artırmışlardır ve bu durum ülke içerisinde refah düzeylerinin artırılması açısından önemli bir araç haline gelmiştir (Özsağır ve Akın, 2012).

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/home>, (Erişim Tarihi: 14.04.2022).

Şekil 2.24. AB 2008-2020 Yılları İçerisindeki Hizmet Sektörü'nün GSYİH'deki % Oranları

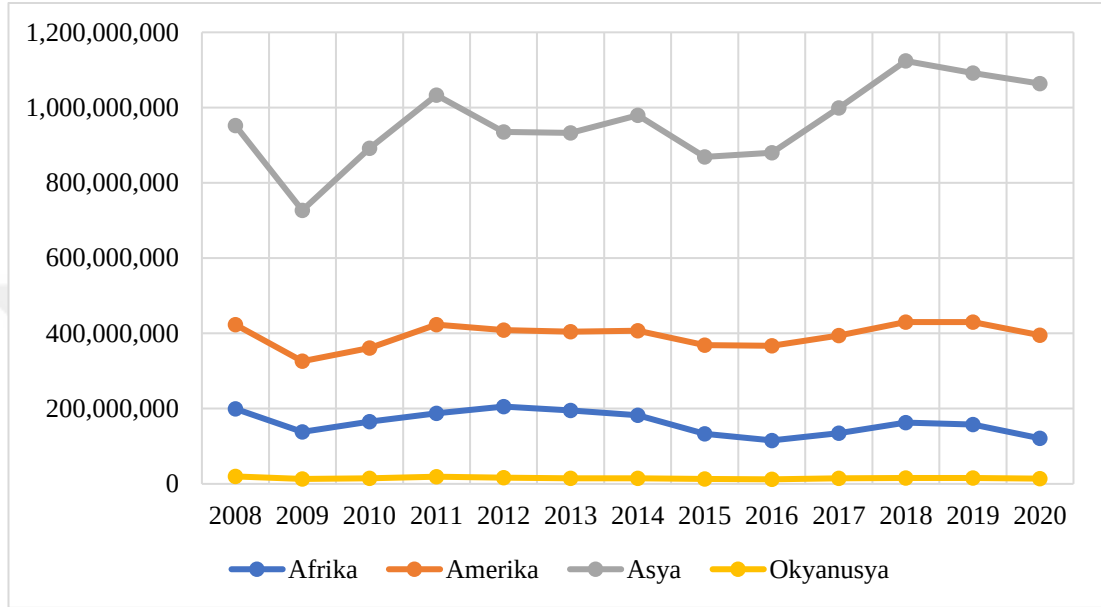
Şekil 2.24.'te, AB üye ülkelerinin 2008-2020 yılları arasında hizmet sektörünün GSYİH'deki yüzdesi görülmektedir. 2008-2020 yılları ele alındığında AB'de, 2008 yılında hizmet sektörü %63.89 oranında GSYH'de pay sahibi olurken 2020 yılı için bu oran %65.62'ye yükselmiştir. Diğer taraftan 2008-2020 yılları arasındaki zaman serisi içerisinde en yüksek pay 2009 yılında %65.81 oranında gerçekleşmiştir.

Kaynak: www.trademapp.org, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

Şekil 2.25. AB'de 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.25.'de 2008-2020 yılları arasında AB'nin yaptığı ihracat oranları görülmektedir. Bu grafikte, AB artan oranda Asya kıtasına ihracat yapmıştır. Bu yıllar arasında ihracat en fazla 2018 yılında Asya kıtasına gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda AB, Amerika, Afrika ve Okyanusya gibi bölgelere de ihracat yapmıştır ve bu bölgeler AB'nin en önemli bölgesel ihracat pazarları arasında yer almaktadır.

Kaynak: ww.trademap.org, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

Şekil 2.26. AB 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İthalatın Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Şekil 2.26.'da, AB'nin 2008-2020 yılları arasındaki ithalat oranları görülmektedir. Bu grafikte, Asya kıtası AB'nin en önemli ithalat ürün tedarikçisi olarak görülmektedir. Özellikle en fazla 2018 yılında ithal ürün tedarik edilirken, 2009 yılında ithalatın en düşük seviyeye indiği görülmektedir. Aynı zamanda AB, diğer bölgelerden sırasıyla Amerika ve Afrika'dan ürün ithal etmekte, ancak en az Okyanusya bölgesinden ithalat yapmaktadır.

Gelişen ve değişen dünyada AB'nin, batı Balkanlar'la ilişkisi ekonomik çıkarlar doğrultusunda gelişmektedir. Bu ilişki bağlamında, AB için önemli bir pazar olan batı Balkanlar'ın istikrarsızlaşması durumunda AB'nin etkilenebileceği bilinmektedir (Baş, 2017). Bu nedenle AB, 1990'lerden sonra Balkan ülkelerini dönüşüm ve bütünleşme süreçlerine dahil etmiştir. Bölgesel olarak demokratik kurumlar oluşturulmuş ve serbest piyasa ekonomileri benimsenmiştir (Erdem, 2016). Kosova, 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte AB ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Kosova'nın AB değerlerine entegrasyon sürecinde ekonomik ve sosyal

alanlarda çeşitli programlar düzenlenmiştir (Kazaz 2019). Bu süreçte, AB kurumlarından Avrupa Komisyonu, Kosova'nın yeniden inşasında önemli destekleyici bir rol üstlenmektedir. Özellikle yapılandırma hareketleri kapsamında, kurumsal ve ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi üzerine çeşitli çalışmalar yürütülmekte ve bu konuda yardım sağlanmaktadır (Erkonuk, 2010).

Tablo 2.8. Kosova-AB 2008 – 2020 Yılları İçerisindeki İhracat, İthalat ve Ticaret Dengesi (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat	Ticaret Dengesi
2008	736.8	94.3	-642.5
2009	799.5	73.2	-726.3
2010	870.9	133.9	-737
2011	993.6	138.1	-855.5
2012	1.036.30	107.6	-928.8
2013	1.070	116.3	-953.7
2014	1.067	96.8	-970.7
2015	1.096	105.2	-991.6
2016	1.183	69.2	-1.114
2017	1.288.00	83	-1.205.00
2018	1.427.70	101	-1.326.70
2019	1.716.60	127.3	-1.589.30
2020	1.511.50	163.5	-1.348.00

Kaynak: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

Tablo 2.8.'de 2008-2020 yılları arasında, Kosova-AB arasındaki İthalat, İhracat ve Ticaret dengesi verileri yer almaktadır. Bu veriler ışığında Kosova ile AB arasında artan miktarda ithalat gerçekleştiği görülmektedir. 2019 yılı 1.716 milyon Euro ile en fazla ürün ithalatının gerçekleştiği yıl olmuştur. Diğer taraftan Kosova ile AB arasında en fazla ihracatın 2020 yılında 163.5 milyon Euro ile, en fazla dış ticaret açığının ise 2019 yılında 1.589.3 milyon Euro ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

3. KOSOVA-TÜRKİYE TİCARET İLİŞKİLERİNİN 2008-2020 ARASI EKONOMETRİK ANALİZİ

Balkanlar, Türkiye için Avrupa'ya açılan önemli bir kapıdır ve bu bölgenin sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan önemi, stratejik kara ulaşım bağlantı yolları tarafından güçlendirilmektedir (Aydoğmuş, 2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca bölgede hakimiyeti sonucunda, iki bölge arasında sağlam bir ilişki ve iş birliği ağının oluşturulmasına yardımcı olmuştur (İlkdoğan, 2009). Türkiye'nin Kosova ile var olan tarihi ve kültürel bağları, bölgesel ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlar, Türk soydaşlarının hâlâ bu bölgelerde yaşamasına ve Türkiye ile Balkanlar arasındaki karşılıklı ilişkinin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Bağlar, 2010). Türkiye, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmasıyla birlikte bölgesel olarak Balkanlar ile ikili ilişkilerin geliştirilmesinde de öncü adımlar atmıştır (İlkdoğan, 2009). Türkiye ile Kosova arasındaki ilişkiler, sürekli olarak gelişmektedir. Karşılıklı olarak gelişen ekonomik ilişkiler birçok ticari antlaşmanın imzalanmasına ve Türk ürünlerinin Kosova pazarına girmesine olanak sağlamıştır (Sllamniku, 2016). Özellikle, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte kurulan Kosova-Türkiye Ticaret Odası, iki ülke arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesi açısından önemli bir adım olmuştur (Morina, 2020).

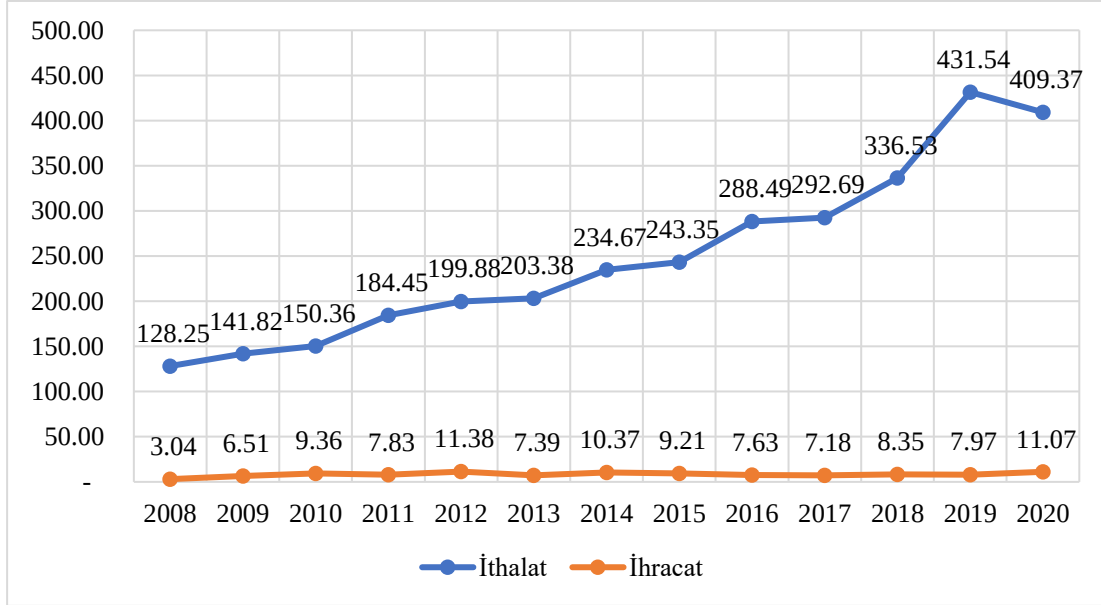
Tablo 3. Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki İthalat, İhracat Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat
2008	128.25	3.04
2009	141.82	6.51
2010	150.36	9.36
2011	184.45	7.83
2012	199.88	11.38
2013	203.38	7.39
2014	234.67	10.37
2015	243.35	9.21
2016	288.49	7.63
2017	292.69	7.18
2018	336.53	8.35
2019	431.54	7.97
2020	409.37	11.07

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Tablo 3.'te yer alan verilerde, Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden 2020 yılına kadar geçen süreçte Türkiye-Kosova ithalat ve ihracat değerleri milyon Euro cinsinden gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü üzere, Türkiye-Kosova arasında

2008 yılında 128,2 milyon Euro ithalat ve 3,0 milyon Euro ihracat gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, 2020 yılı itibarıyla 409,37 milyon Euro ithalat ve 11,07 milyon Euro ihracat olacak şekilde artmıştır. 2008-2020 yılları arasında, Türkiye-Kosova arasındaki en yüksek ithalat 2019'da 431,54 milyon Euro iken, en yüksek ihracat 2012'de 11,38 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Şekil 3. Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinin Grafikselleştirilmesi (Milyon Euro)

Özellikle Kosova'nın bağımsızlığı sonrası Türkiye'den sürekli olarak ithalat yapılması ve 2019 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması karşılıklı ticaret ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. 27 Eylül 2013 tarihinde imzalanan anlaşma, 1 Eylül 2019'da yürürlüğe girmiştir ve belirli mallar için tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması uluslararası ticaret açısından önemli gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, bazı tarım ürünleri için karşılıklı tavizlerin sağlanması, 2009 yılı itibarıyla 431.54 milyon Euro ile en fazla ithalatın gerçekleştirilmesini sağlamıştır (<https://ticaret.gov.tr>, 2021).

Tablo 3.1. Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Revizyon 4, 1. Düzey İhracat Dağılımı (Dolar)

Yıllar	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	İçki ve Tütün	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler	Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	Makinler ve Ulaştırma Araçları	Çeşitli Mamul Eşya	Sitc ' Da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilide Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)
2008	30.527.814	741.249	2.411.538	1.474.825	257.026	18.250.879	62.909.831	31.014.067	131.194.756	640.819
2009	26.441.973	487.548	4.266.053	1.124.323	262.080	17.874.136	61.419.386	35.226.340	130.964.282	12.055
2010	28.733.447	354.432	2.304.269	1.240.512	325.670	20.040.722	67.746.301	48.476.522	124.775.785	-
2011	33.155.316	441.658	3.066.977	2.116.932	516.222	26.373.245	82.361.211	44.280.965	73.516.321	-
2012	27.864.585	313.507	2.512.992	1.503.681	513.159	28.112.686	80.571.837	46.402.835	66.988.551	-
2013	28.932.674	383.331	1.381.023	1.442.346	369.040	29.917.740	94.145.317	49.492.837	70.317.309	2.616.593
2014	31.809.793	360.881	1.029.910	991.589	333.648	37.529.171	85.218.547	46.129.635	68.925.704	3.315.999
2015	23.564.601	854.079	1.085.053	1.817.493	325.697	27.995.872	70.997.831	51.174.003	61.155.697	1.705.387
2016	26.032.708	4.563.198	1.040.857	1.175.769	163.644	29.852.465	71.091.570	58.541.943	64.810.813	3.454.570
2017	28.326.935	5.184.090	1.221.465	1.239.234	269.424	31.431.788	72.663.800	61.106.337	67.805.611	1.114.363
2018	35.292.150	5.910.863	1.947.780	1.212.122	234.169	32.295.596	76.585.686	71.974.632	74.646.788	445.243
2019	39.992.483	5.820.979	2.333.417	830.518	246.207	42.104.927	84.184.545	82.643.838	78.289.314	804.880
2020	42.994.925	9.322.093	2.407.253	1.044.667	420.660	46.793.197	88.772.294	85.356.539	79.577.898	148.916

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi 18.04.2022).

Not: 3.1.'deki Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Revizyon 4, 1. Düzey Türkiye'nin İhracat Dağılımı bulunmadığından dolayı tabloda belirtilmemiştir.

Tablo 3.2. Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Revizyon 4, 1. Düzey İthalat Dağılımı (Dolar)

Yıllar	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	İçki ve Tütün	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler	Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	Makinler ve Ulaştırma Araçları	Çeşitli Mamul Eşya	Sitc ' Da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilide Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)
2008	48.600		570.201	-	-	424	4.286.968	49.027	42.557	150.000
2009	-		2.112.833	-	-	98.949	7.752.222	91.278	123.169	-
2010	-		2.956.801	25.574	-	83.071	9.438.506	1.060.466	42.230	-
2011	-	20.159	2.854.455	-	-	121.270	6.822.328	261.039	26.930	-
2012	43.247	126	2.947.922	-	-	129.008	5.896.804	56.033	19.689	-
2013	-	19.084	2.167.396	-	-	507.176	7.102.780	120.158	34.112	-
2014	25.668	4.107	4.720.399	-	-	836.382	6.806.865	81.775	305.103	3.065
2015	-	-	2.274.363	-	-	420.619	5.064.167	8.012	96.746	-
2016	7.516	1.198	1.784.637	-	-	804.002	5.653.917	127.675	128.012	-
2017	33.138	2.244	2.472.566	-	-	673.081	5.216.497	42.734	66.593	-
2018	32.925	89.432	3.782.713	-	-	664.907	4.532.471	31.333	253.843	-
2019	148.103	55.540	2.672.652	-	735.165	718.455	3.108.463	240.415	75.356	-
2020	748.215	305.187	6.550.466	3.355		147.659	3.587.222	1.977.801	26.723	8

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi 18.04.2022).

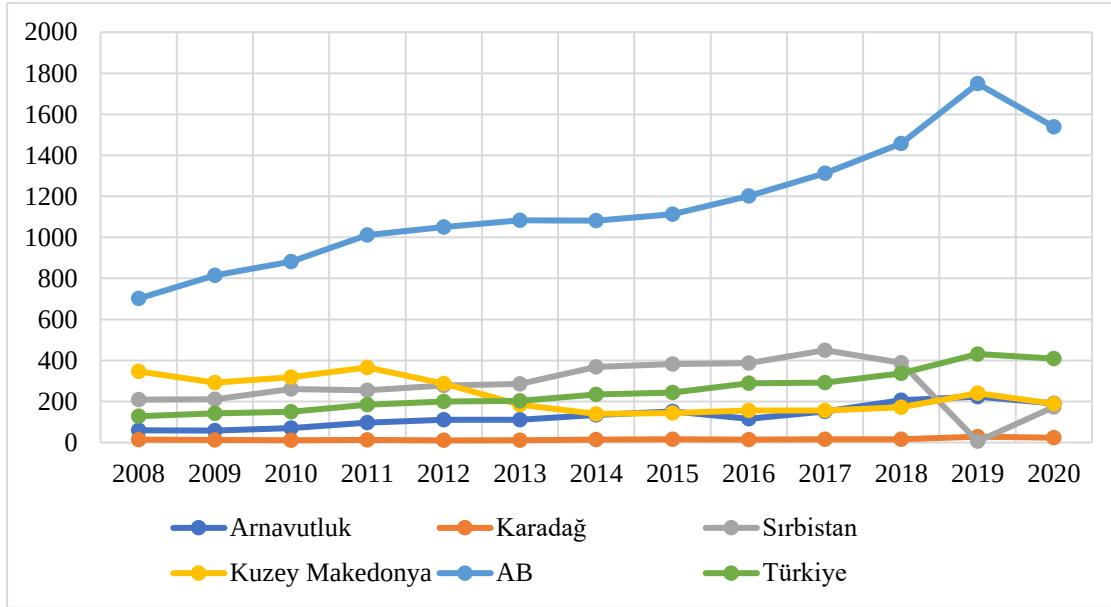
Not: Tablo 3.2.'daki Kosova-Türkiye 2008-2020 Yılları İçerisindeki Ticaret İlişkilerinde Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması Revizyon 4, 1. Düzey Türkiye'nin İhracat Dağılımı bulunmadığından dolayı tabloda belirtilmemiştir.

Tablo 3.1 ve Tablo 3.2. Kosova-Türkiye arasındaki uluslararası standart ticaret sınıflandırmasına göre 2008-2020 yılları arasındaki ithalat ve ihracat dağılım oranları dolar cinsinden gösterilmektedir. Türkiye'nin Kosova ile ticaret ilişkilerinde; Türkiye en fazla “Çeşitli Mamul Eşya” kategorisinde ihracat yaparken, Kosova'dan ise “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” kategorisinde 2008-2020 yılları arasında ithalat gerçekleştirmiştir. Öte yandan, Türkiye 2008-2020 yılları arasında en az ihracatı “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” kategorisinde gerçekleştirmiştir ve en az ithalatı ise “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” kategorisinde gerçekleştirmiştir.

Tablo 3.3. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İthalatın 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	AB	Türkiye
2008	59.6	13.8	209.0	346.5	702.0	128.2
2009	58.4	13.1	211.1	292.0	814.4	141.8
2010	69.7	11.5	260.5	319.3	881.8	150.4
2011	96.4	12.2	254.9	366.0	1.010.6	184.5
2012	110.5	10.5	278.4	287.7	1.050.2	199.9
2013	110.6	11.4	285.4	185.0	1.083.2	203.4
2014	133.7	13.8	368.2	139.7	1.081.0	234.7
2015	151.9	15.7	382.1	143.8	1.112.9	243.4
2016	115.8	13.7	387.6	156.7	1.202.2	288.5
2017	151.8	16.0	449.9	156.5	1.311.9	292.7
2018	206.5	16.3	388.9	172.2	1.457.3	336.5
2019	223.9	28.6	5.7	240.6	1.749.3	431.5
2020	191.0	24.3	174.0	188.6	1.539.1	409.4

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

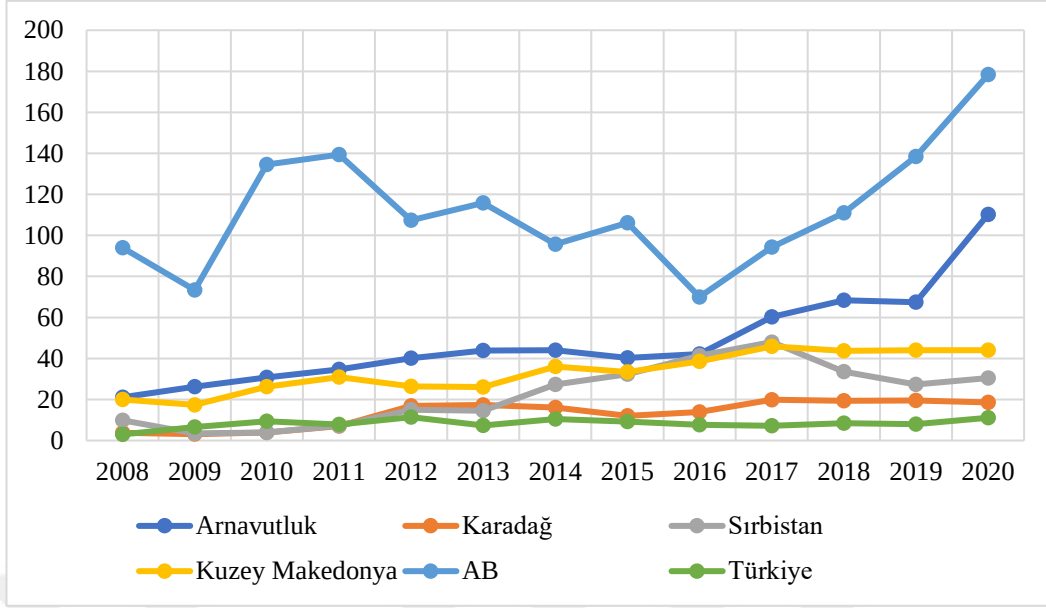
Şekil 3.1. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İthalatın 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Grafiksel Görünümü (Milyon Euro)

Tablo 3.3. ve Şekil 3.1, Kosova'nın 2008-2020 yılları arasındaki ithalat ilişkileri Kosova'nın komşu ülkeleri, Türkiye ve AB ülkeleri açısından gösterilmektedir. Bu verilere göre, Kosova bağımsızlığını ilan ettiği 2008 yılında en fazla ithalatı AB üyesi ülkelere 702.0 milyon Euro ile gerçekleştirmiş, 2020 yılında ise bu oran 1.539.1 milyon Euro ile yine AB ülkelerinden olmuştur. Bu veriler, Kosova'nın en çok ithalatı AB ülkelerinden sağladığını göstermektedir. Diğer yandan, Kosova'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında Sırbistan, Türkiye ve Arnavutluk yer almaktadır, en az ithalat ise Karadağ'dan gerçekleştirilmektedir.

Tablo 3.4. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İthalatın 2008 - 2020 Yılları İçerisindeki Değerleri (Milyon Euro)

Yıllar	Arnavutluk	Karadağ	Sırbistan	Kuzey Makedonya	AB	Türkiye
2008	21.1	3.8	9.9	20.0	94.0	3.0
2009	26.2	3.1	3.5	17.4	73.4	6.5
2010	30.8	3.9	3.9	26.3	134.6	9.4
2011	34.6	7.0	7.2	30.9	139.4	7.8
2012	40.2	16.8	15.0	26.4	107.4	11.4
2013	43.8	17.3	14.5	26.1	115.8	7.4
2014	44.0	16.1	27.3	36.0	95.7	10.4
2015	40.3	12.1	32.3	33.4	106.1	9.2
2016	42.1	13.9	41.3	38.6	70.0	7.6
2017	60.3	19.9	48.0	45.9	94.2	7.2
2018	68.3	19.4	33.5	43.7	110.9	8.4
2019	67.4	19.6	27.3	44.1	138.5	8.0
2020	110.2	18.6	30.5	44.1	178.3	11.1

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Kaynak: <https://bqk-kos.org/> (Erişim Tarihi: 31.03.2022).

Şekil 3.2. Kosova'nın Komşu Ülkeleri ile Türkiye ve AB'den Yapmış Olduğu İhracatın 2008- 2020 Yılları İçerisindeki Grafiksel Görümümü (Milyon Euro)

Tablo 3.4. ve Şekil 3.2'de, Kosova'nın komşu ülkeleriyle Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki ihracat ilişkileri 2008-2020 yılları arasında incelenmiştir. Bu verilere göre, 2008 yılında Kosova en fazla ihracatı AB'ye (94,0 milyon Euro) gerçekleştirmiştir ve 2020 yılında bu oran 178,3 milyon Euro'ya yükselmiştir. Bu sonuçlar, Kosova'nın en çok AB'ye ihracat yaptığına dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, Kosova'nın en fazla ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Karadağ olurken, Türkiye'ye yapılan ihracatın en az olduğu görülmektedir.

3.1. Araştırma Amacı ve Önemi

1991 yılında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle birlikte Balkanlar'da değişen konjonktürel yapı, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) müdahalesi sonucunda 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır (Ademoğlu, 2019). Bu süreçte Türkiye, Balkanlar'da yaşanan bu durumlara karşı Kosova Cumhuriyeti'ne olan desteğini hiçbir zaman eksik etmemiştir. Özellikle, artan ikili ilişkiler, Kosova'nın kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. İki ülke arasında yapılan sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki ikili antlaşmalar, ülkeler arasındaki ilişkilerin daha da derinleşmesine ve gelişmesine yardımcı olmuştur (Ferizi, 2017). Bu süreçle birlikte, birçok Türk şirketi Kosova'da yatırım yapma imkânı

bulmuştur. Bu çalışmada temel amaç olarak iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenecektir.

Günümüz küresel ekonomik koşulları küreselleşmenin etkisi ile birlikte değişen ekonomik yapılar sayesinde küresel çapta makroekonomik yapılarının oluşmasına neden olmuştur. Bu sayede gelişen ekonomik faktörler sayesinde dış ticaret, doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme kavramlarının gelişmekte olan ülkeler açısından önem kazanmasını sağlamıştır. Son zamanlarda iki ülke arasında dış ticaret ilişkilerinin önemli ölçüde artması, karşılıklı olarak ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu sayede karşılıklı olarak ekonomik ilişkilerin gelişmesine ve buna bağlı olarak diğer alanlarda çeşitli yatırım olanaklarının artırılmasına imkân doğmuştur. Gelişen bu ekonomik ilişkiler sonucunda karşılıklı yatırımların sağlanmasına, ekonomik olarak büyüme olanaklarının geliştirilmesine ve iki ülke arasında dış ticaret hacminin büyümesine imkân doğmuştur. Bu sebeple, iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların sınırlı çalışma olması, çalışmanın önemli olmasına imkân doğurmuştur.

3.2. Araştırma Kapsamı, Yöntemi ve Veri Seti

Bu çalışma temel olarak, 2008-2020 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti ile Kosova Cumhuriyeti arasında gerçekleşen dış ticaret ilişkilerinin, iki ülke arasındaki doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu süreç boyunca, her iki ülkeye ait istatistiksel veriler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Kosova Merkez Bankası (BQK) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) temel istatistik veri dağıtım sistemi veri tabanından elde edilen ikincil veriler kullanılarak incelenecektir. Çalışma, Eviews 10 programı kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle araştırılacaktır. Ancak, Türkiye'nin 2008:1-2009:4 dönemine ait yabancı yatırım verileri ile Kosova'nın Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım verilerinin eksik olması, çalışmanın kapsamının daralmasına neden olmuştur.

Bu çalışma öncesinde bazı ön incelemeler yapılmıştır. Bu ön incelemeler arasında, çalışma değişkenlerine ilişkin betimleyici istatistikler önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmaya yönelik betimleyici istatistikler ve veri değişkenleri tanımlamaları Tablo 3.5. ve Tablo 3.6. 'da yer almaktadır.

Tablo 3.5. Değişkenlere Yönelik Betimleyici İstatistikler

	TKXMP	TRDYY	KSGDP	TRGDP
Ortalama	30.22341	7.638636	1254.352	402799.0
Maksimum	64.03	45.8	1673.910	548979.5
Minimum	15.51	-30.1	819.4300	247027.1
Standart Sapma	9.631003	13.79412	209.0115	73189.46
Çarpıklık	1.393257	-0.371045	-0.110419	-0.025403
Basıklık	5.351526	4.217816	2.395183	2.343051
Jarque-Bera	24.37296	3.728587	0.760050	0.795965
Olasılık	0.000005	0.155006	0.683844	0.671674
Gözlem Sayısı (n)	44	44	44	44

Tablo 3.6. Veri Değişkenleri Tanımlanması

Değişkenler	Veri Açıklaması	Veri Tabanı
TKXMP	Türkiye-Kosova Dış Ticaret Haddi Milyon Amerikan Doları (\$)	TÜİK
TRDYY	Türkiye'nin Kosova'daki Doğrudan Yabancı Yatırımları Milyon Amerikan Doları (\$)	BQK
TRGDP	Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Milyon Amerikan Doları (\$)	IMF
KSGDP	Kosova Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Milyon Amerikan Doları (\$)	IMF

3.3. Metodoloji

Bu bölümde, çalışmanın değişkenlerinin analizinde kullanılan metodoloji yer almaktadır. İlk olarak, değişkenler arasındaki durağanlık durumlarının incelenmesi için birim kök testi uygulanmıştır. Bu amaçla, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek için ARDL Sınır Testi ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmek için Toda Yamamoto Nedensellik Analiz yöntemi kullanılmıştır.

3.4. Literatür İncelemesi

Türkiye ile Kosova arasındaki ticaret ilişkilerini inceleyen sınırlı sayıda çalışma olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun temel nedenleri arasında, Kosova'nın yeni bir devlet olması ve sınırlı sayıda veriye ulaşılması akademik alanda yeterince yer almamasına neden olmuştur.

Tablo 3.7. Türkiye ile Kosova Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerini İnceleyen Literatür Çalışmaları

Yazar(lar)	Örneklem	Yıl	Yöntem	Bulgular
Babal (2013)	Türkiye ve 11 Balkan Ülkesi	2003-2011	Otoregresif Regresyon, Hareketli Ortalama Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama, Trend Analizi	Otoregresif regresyon modeli ve Trend analizi yöntemlerine göre sürekli bir artış eğilimi göstermektedir.
Çakır (2014)	Türkiye ve 10 Balkan Ülkesi	2006-2013	Nitel Araştırma Yöntemi	Türkiye'nin bölgesel ekonomik ilişkilerde örnekleme döneminde hızlı bir şekilde güçlendiği görülmüştür.
Govori (2014)	Türkiye ve Kosova	2005-2010	Nitel Araştırma Yöntemi	İki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin sınırsız pazar erişimi kolaylaşacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Tekin(2016)	Türkiye ve 6 Balkan Ülkesi	2000- 2014	Nitel Araştırma Yöntemi	Balkan ülkeleri arasında Kosova'nın da bulunduğu, Türkiye'nin yapılan serbest ticaret antlaşmasının Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ticaret hacminin yeterli seviyelere ulaşmadığı sonucuna varmıştır.
Yarimoğlu ve Gür (2016)	Türkiye ve 11 Balkan Ülkesi	2006-2001-1992	Nitel Araştırma Yöntemi (Çevrimiçi görüşme tekniği)	Türkiye'nin Kosova'ya ihracat yoluyla giriş yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca ortak girişim, franchising ve lisans anlaşmaları da tercih edilen giriş yöntemleri arasındadır.
Gashi (2017)	Türkiye, Kosova ve AB	2012-2014	Nitel Araştırma Yöntemi	Kosova'nın AB ve Türkiye arasındaki serbest ticaret antlaşmaları ile birlikte DYY'nin sağlanması, serbest ticaret antlaşmasıyla birlikte tarifeli veya tarife dışı engellerin de kalmaması ve ayrıca Kosova'nın AB ve Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerinin geliştirilmesine imkân sağladığı belirlenmiştir.
Mazrek (2017),	Türkiye-Kosova	2006:1-2015:4	Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki ve Varyans Analizi	Ticaret ilişkilerinin istenilen düzeyde olmadığı, bu nedenle karşılıklı yeni çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Morina (2017)	Türkiye-Kosova	2003-2016	Nitel Araştırma Yöntemi	Türkiye'nin Kosova'ya yönelik ithalatında bir artış sağladığı ve aynı şekilde Türkiye'den yapılan ithalatın toplam ithalat payı içinde önemli bir paya sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Mazreku (2017)	Türkiye-Kosova	2010:Q1-2016:Q4	ADF, Phillips-Person, Johansen eşbütünleşme Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırması	Türkiye ile Kosova arasındaki dış ticaret ilişkilerinde, ihracat ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemişken, büyümeden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Susmuş ve Başlangıç (2019)	Türkiye ve 11 Balkan Ülkesi	2012-2016	Nitel Araştırma Yöntemi	Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkilerinde çok düşük düzeyde varlık gösterdiği tespit edilmiştir.
Morina (2020)	Türkiye-Kosova	Şubat-Mayıs 2016	Nitel Araştırma Yöntemi	Türk işletmecilerinin Kosova'da ölçeğinde tutarlı aracılı ihracat modelini tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.
Kadolli ve diğ. (2020)	Kosova-AB Ülkeleri ve Bölge Ülkeleri	2008-2015	Nitel Araştırma Yöntemi	Dış ticarete AB ve bölge ülkeleri arasında Türkiye de yer alarak Kosova Cumhuriyeti'nin ana ticaret ortaklarında biri olmaya devam ettiğini sonucuna ulaşmıştır.
Bajrami ve Bellaqa (2020)	Kosova -Türkiye	2008-2018	Kolerasyon Analizi	Kosova'da faaliyet gösteren Türk DYY'larının Kosova'da yatırımları bazı şirketlerin özelleştirilmesinde önemli rol oydağını, diğer taraftan genel olarak ihracat ile DYY arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Jusufi ve Ukaj (2021)	Türkiye ve 6 Balkan Ülkesi	2009-2019	Panel Veri Çekim Modeli	Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ikili ticaret ilişkilerinin önemli etkiye sahip olduğunu sonucuna varılmıştır.
Kocatürk (2022)	Türkiye ve 11 Balkan Ülkesi	2004-2019	Havuzlanmış Grup İçi (PMG)	Türkiye ile 11 Balkan ülkesi arasındaki doğrudan yabancı yatırımların ihracat ve ithalat üzerinde uzun ve kısa vadede önemli etkileri olduğu sonucuna varılmıştır.

Genel olarak değ erlendirildiğinde, Tablo 3.7.'deki akademik literatür incelemesi çalışmalarında Türkiye ile Kosova arasındaki ticaret ilişkilerinin DYY ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir. Akademik alanda yapılan literatür çalışmalarının genel bir değ erlendirmesi yapılacak olursa, Babal (2013), Govori (2014), Yarımoğlu ve G r (2016), Gashi (2017), Mazreku (2017), Morina (2017), Morina (2020) Kadolli ve diğ. (2020), Jusufi ve Ukaj (2021) ve Kocatürk (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin önemli derecede güçlü olduğunu ve bu karşılıklı ilişkilerin DYY'lar ve iki ülke arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Diğer taraftan,  akır (2014), Tekin (2016), Mazrek (2017), Susmuş ve Başlangıç (2019) ve Bajrami ve Bellaqa (2020) tarafından yapılan akademik çalışmalarda ise çalışma değişkenleri arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

3.5. Ampirik Analiz

3.5.1. ADF birim kök testi

Akademik alanda yapılan ekonometrik çalışmaların en önemli bileşenlerinden biri, zaman serileri arasındaki durağanlık durumunun tespit edilmesidir. Bu durum özellikle değişkenler arasında birim kök içerip içermediği konusunda fikir edinmeye yardımcı olarak, uzun dönem ilişkileri karşısında çeşitli ekonometrik testlerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Libanio, 2005).

Zaman serileri üzerine yapılan ekonometrik çalışmaların çoğunluğunu durağan olmayan durumlar oluşturur. Bu durumlar karşısında seriler arasındaki durağanlık durum derecelerinin tespit edilmesi açısından çeşitli testler geliştirilmiştir (Aslan, 2019). Bu süreçte yapısal kırılmaları dikkate almayan testler arasında yer alan Dickey-Fuller (DF) ve Augmented Dickey-Fuller (ADF) testleri (Karaçor vd., 2011), diğerlerine kıyasla otokorelasyonu da dikkate alarak geliştirilmiştir (Keskin, 2022).

Bu nedenle Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi, seriler arasındaki durağanlık durumunun tespiti için şu şekilde formüle edilmiştir:

I. Sabit olmayan trend olmayan model;

$$\Delta y_t = \varphi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta_{t-1} + u_t \quad (3.1)$$

II. Sabit olan ve trendsiz model;

$$\Delta y_t = \alpha + \varphi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \varphi_i \Delta y_{t-1} + u_t \quad (3.2)$$

III. Sabit olan ve trendli model için;

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \varphi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \varphi_i \Delta y_{t-1} + u_t \quad (3.3)$$

Yukarıdaki (3.1), (3.2) ve (3.3) gösterimde, birim kök testi modelleri formüle edilmiştir. Bu süreçte kullanılan birim kök regresyon modelleri şunlardır: (I) Sabit olmayan ve trendi olmayan model, (II) Sabit olan ve trendi olmayan model, (III) Sabit olan ve trendi olan model. Bu kapsamda formüldeki (Δ) işlemi, birinci farkı, (Y_t) ise zaman serisini t zamanında temsil eder. (α) sabit terim, (βT) zaman trendi, (ε_t) hata terimi ve (k) gecikme süresi ise gösterilmektedir (Kılıç, 2015).

Çalışmadaki birim kök testi için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

$H_0: \varphi = 0$ (Seriler arasında birim kök vardır, seri durağan değildir).

$H_1: \varphi < 0$ (Seriler arasında birim kök yoktur, seri durağandır).

3.5.2. ARDL sınır testi

Analiz çalışmalarında, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, literatür çalışmaları birçok eşbütünleşme analizinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Geleneksel eşbütünleşme analizlerinden farklı olarak ARDL sınır testi, seriler arasındaki durağanlık durumlarını ortadan kaldırarak değişkenler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkilerin varlığını analiz etmeye olanak tanır (Bostan, 2010).

Bu süreçte, Peasaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi, değişkenler arasındaki ilişkiyi uzun dönemde şu şekilde formüle etmeyi sağlayarak:

$$\Delta Y = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta X_{t-1} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta X_{2t-1} + \beta_4 Y_{t-1} + \beta_5 X_{t-1} + \beta_6 X_{2t-1} \quad (3.4)$$

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesiyle birlikte, değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler ise şu şekilde formüle edilmesini sağlamıştır:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta X_{t-1} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta X_{2t-1} + \beta_4 Y_{t-1} + \beta_5 X_{t-1} + \beta_6 X_{2t-1} + ECM_{t-1} + e_t \quad (3.5)$$

Bu kapsamda, yukarıdaki (3.4) ve (3.5)'teki denklemde uzun dönemli denklemden farklı olarak hata düzeltme terimi (ECM_{t-1}) eklenerek, gecikmeli değerin uzun dönemli ilişkilerde ifade edilmesi sağlanmıştır. Hata terimi katsayısı sayesinde, kısa dönemde oluşan dengesizliğin uzun dönemde ne kadarının düzeltildiğinin ifade edilmesine yardımcı olmuştur (Araz, 2020).

Bu süreçle ARDL sınır testi, değişkenlerin sınanması açısından şu şekilde hipotezlerin gelişmesine yardımcı olmuştur:

$H_0: \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = 0$ (Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur).

$H_1: \beta_4 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq 0$ (Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır).

3.5.3. Toda Yamamoto nedensellik testi

Ekonometrik çalışmalarda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Seri değişkenleri arasında durağan olmayan durumların oluşması, serilerin birinci veya ikinci farkları alınarak durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Ancak, alternatif olarak Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizi, artırılmış VAR yöntemi ile seriler arasında durağanlık şartını ortadan kaldırarak daha başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır (Yavuz, 2006). Bu nedenle, ekonometrik çalışmalarda en çok kullanılan nedensellik analizleri arasında yer almaktadır.

Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen bu nedensellik analizi, temel önceliği olarak seriler arasındaki gecikme uzunluğunu belirleyen (k) değerinin oluşturulması için VAR modelini kullanmaktadır. Buna ek olarak, belirlenen (k) değerine yüksel bütünleşme derecesini gösteren ($d_{\max}$) değeri de eklenerek doğru tahminlerin elde

edilmesi amaçlanmaktadır. Bu süreç sonucunda, değişkenler arasında doğru ve başarılı sonuçların ortaya çıkması sağlanmaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995).

Bu nedenle, Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analiz testi, şu şekilde formüle edilmiştir:

$$Y_{t=u+at+} = \sum_{i=1}^{k+dmax} \delta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} \theta_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^k n_i 2 + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} n_j Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (3.6)$$

$$x_t = \omega + yt + \sum_{i=1}^k \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \lambda_j X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_i Z_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} \beta_j Z_{t-j} + \sum_{i=1}^k \pi_i Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \pi_i Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} + \sum_{i=1}^k \pi_i Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (3.7)$$

$$Z_t = \varpi + Kt + \sum_{i=1}^k \zeta_i Z_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} \zeta_j Z_{t-i} + \sum_{i=1}^k \partial_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} \partial_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^k e_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} e_j Y_{t-j} + \varepsilon_{3t} + \sum_{j=k+1}^{k+dmax} e_j Y_{t-j} + \varepsilon_{3t} \quad (3.8)$$

Bu kapsamda, yukarıdaki (3.6), (3.7) ve (3.8) denklemde (k) gecikme uzunluğunu, (d_{max}) ise değişkenler arasındaki geniş kapsamlı bütünleşme derecesini ve (ε_{1t} , ε_{2t} ve ε_{3t}) ise serilerdeki hata terimlerini temsil etmektedir. Bu nedensellik analizi, birim kök test istatistiğiyle birlikte optimum gecikme uzunluğu (k) ve yüksel bütünleşme derecesi (d_{max}) belirlenerek değişkenlerin nedensellik ilişkisi sınanmaktadır.

Bu süreç, nedensellik ilişkisinin sınanması açısından şu hipotezlerin gelişmesine yardımcı olmuştur:

$$H_0: \theta_i = \eta = 0 \quad i = 1, \dots, k$$

$$H_0: \beta_i = \pi = 0 \quad i = 1, \dots, k$$

$$H_0: \partial_i = e = 0 \quad i = 1, \dots, k$$

3.6. Ampirik Analiz Sonuçları

3.6.1. ADF birim kök testi sonuçları

Çalışmada, değişkenler arasındaki durağanlık durumlarının tespiti için ADF birim kök testi kullanılmıştır ve Tablo 3.8.'da bu testin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3.8. ADF Birim Kök Testi Analiz Sonuçları

Değişkenler	Düzy Değerleri		Birinci Farkı	
	Sabitli	Sabitli-Trendli Model	Sabitli	Sabitli-Trendli Model
TKXMP	-4.870195 (0.0003)***	-5.859281 (0.0001)***	-	-
TRDYY	-3.194516 (0.0273)**	-6.653431 (0.0000)***	-	-
TRGDP	-2.373481 (0.1554)	-0.961529 (0.9381)	-19.85433 (0.0001)***	-20.99888 (0.0000)***
KSGDP	-0.767133 (0.8169)	-1.433337 (0.8345)	-5.655412 (0.0000)***	-5.610056 (0.0002)***

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3.8.'de yer alan ADF birim kök testi istatistik sonuçlarına göre, TRXMP ve TRDYY değişkenleri sabit ve sabit trendli modellerde düzey değerlerinde durağanlaşırken, TRGDP ve KSGDP değişkenleri ise sabit ve sabit trendli model serilerinin birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. Bu sonuçlar, H_0 hipotezinin %95 anlamlılık düzeyinde reddedilmesine ve H_1 hipotezinin kabul edilmesine yol açmıştır.

3.6.2. ARDL sınır testi sonuçları

Değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme çalışmalarının tespiti için ARDL sınır testi kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamına ilişkin ARDL sınır testi sonuçları aşağıda sunulmuştur. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tahmin edilmesi için yapılan sınır testi sonuçlarına göre F istatistik değeri (F-stat. 9.806809) elde edilmiştir. Ayrıca, alt ve üst sınır sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3.9. ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Alt	Üst
10%	2.933	4.02
5%	3.548	4.803
1%	5.018	6.61

Yukarıda Tablo 3.9.'da sunulan sonuçlara göre, F-istatistik değeri (9.806809), üst kritik değerlerde (4.02) bulunmuştur. Bu nedenle, H_0 hipotezi reddedilmiştir ve sonuç olarak seriler arasında uzun ve kısa dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Tablo 3.10. Breusch-Godfrey LM Serisi Otokorelasyon Testi Sonuçları

Breusch-Godfrey LM Serisi Otokorelasyon Testi	
F-İstatistiği	0.757340
Obs*R ²	2.052781
Olasılık. F	0.4783
Olasılık. Ki-Kare	0.3583

Tablo 3.11. Breusch-Pagan-Godfrey Testi Sonuçları

Breusch-Pagan-Godfrey Testi	
F-İstatistiği	1.681869
Obs*R ²	13.41417
Scaled explained SS	8.180736
Olasılık. F	0.1374
Olasılık. Ki-Kare (9)	0.1447
Olasılık. Ki-Kare (9)	0.5160

Yukarıda Tablo 3.10 ve Tablo 3.11'deki, çalışma değişkenleri için otokorelasyon ve değişen varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, çalışma değişkenleri için ($p > 0.05$) sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı ve değişkenler arasında sabit varyansın normal bir şekilde dağıldığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.12. ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Analiz Sonuçları

ARDL (4,0,0,2) Modeli Katsayıları (Bağımlı Değişken: TKXMP)				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
TKXMP (-1)	0.048049	0.152028	0.316051	0.7542
TKXMP (-2)	-0.404400	0.143433	-2.819438	0.0084***
TKXMP (-3)	-0.087051	0.156303	-0.556935	0.5817
TKXMP (-4)	-0.405121	0.140217	-2.889243	0.0071***
TRDYY	-0.000886	0.094511	-0.009379	0.9926
KSGDP	0.009821	0.014409	0.681557	0.5007
TRGDP	-4.15E-05	5.67E-05	-0.732660	0.4695
TRGDP(-1)	-5.79E-05	3.85E-05	-1.505089	0.1428
TRGDP(-2)	-7.51E-05	3.20E-05	-2.350817	0.0255**
C	115.0120	20.85993	5.513535	0.0000***
	R ² = 0.58	R ² = 0.45	F(p) = 0.00	DW = 1.79

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Yukarıda Tablo 3.12.'te, ARDL (4,0,0,2) modeli kullanılarak TRXMP bağımlı değişkeninin uzun dönem tahmini sonuçları verilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, TRGDP değişkeni ile uzun dönemde (2) gecikmeli %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı

ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Öte yandan, KSGDP ve TRDYY değişkenleri ile uzun dönemde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 3.13. ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

ARDL Uzun Dönem Katsayıları (Bağımlı Değişken: TKXMP)				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
TRDYY	-0.000480	0.051118	-0.009381	0.9926
KSGDP	0.005313	0.007768	0.683956	0.4993
TRGDP	-9.44E-05	2.30E-05	-4.113783	0.0003***

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Yukarıda yer alan Tablo 3.13.'te, ARDL (4,0,0,2) modelinde uzun dönemde TRXMP bağımlı değişkenin tahmini için katsayı değişken sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda, TKXMP bağımlı değişkeni ile TRGDP değişkeni arasında %10 anlam düzeyinde anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu, ancak KSGDP ve TRDYY değişkenleri arasında böyle bir ilişkinin tespit edilmediği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, TRGDP değişkeninde meydana gelebilecek %1'lik bir artışın, TRXMP bağımlı değişkeni üzerinde -9.44 oranında bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.14. ARDL Sınır Testi Hata Düzeltme Modeli Analiz Sonuçları

ARDL (4,0,0,2) Modeli Katsayıları (Bağımlı Değişken: TRXMP)				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-istatistik	Olasılık
C	115.0120	17.63834	6.520565	0.0000***
D(TKXMP(-1))	0.896572	0.225103	3.982951	0.0004***
D(TKXMP(-2))	0.492172	0.181126	2.717289	0.0108*
D(TKXMP(-3))	0.405121	0.132158	3.065435	0.0046***
D(TRGDP)	-4.15E-05	2.96E-05	-1.404038	0.1706
D(TRGDP(-1))	7.51E-05	2.77E-05	2.715138	0.0109*
ECM(-1)	-1.848524	0.281407	-6.568863	0.0000***
	R ² = 0.69	R ² = 0.63	F(p) = 0.00	DW = 1.79

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Yukarıda Tablo 3.14.'te, ARDL sınır testi hata düzeltme modeli analiz sonuçları yer almaktadır. Bu çerçevede, hata düzeltme modeli katsayısı (ECM (-1)), %10 anlam düzeyinde anlamlı ve negatif olarak sonuçlanmıştır. Bu nedenle, seriler arasında meydana gelebilecek her bir şokun uzun dönemde ortadan kalkarak seriler arasında yeniden eşbütünleşme ilişkisi sağlayacağı anlaşılmaktadır. Öte yandan, TRGDP değişkeni (1) gecikmeli olarak %1 anlam düzeyinde anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilirken, KSGDP ve TRDYY değişkenleri için kısa dönemde herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

3.6.3. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları

Çalışma değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemek için Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi'ne ait sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.13. Toda Yamamoto Nedensellik Testi Analizi

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	5.89E+17	52.26821	52.43539	52.32909
1	53.51493	2.92E+17	51.56217	52.39806	51.86656
2	55.52439*	1.15e+17*	50.60752*	52.11212*	51.15541*
3	21.11498	1.26E+17	50.6339	52.80721	51.4253
4	NA	5.89E+17	52.26821	52.43539	52.32909

LR: Likelihood Ratio Test - (LR Test İstatistiği)

FPE: Final Prediction Error - (Son Öngörü Hatası)

AIC: Akaike Information Criterion - (Akaike Bilgi Kriteri)

SC: Schwarz Information Criterion - (Schwarz Bilgi Kriteri)

HQ: Hannan-Quinn Information Criterion - (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri)

Not: (*) optimal gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 3.13.'te Toda-Yamamoto nedensellik analizi için optimal gecikme uzunluğunu belirleyen bilgi kriter tablosu yer almaktadır. Bu çerçevede, değişken gecikme optimal uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri (SC) dikkate alınarak (2) olarak belirlenmiştir. Çalışmada yapılan birim kök testleri, değişkenlerden TRGDP ve KSGDP'nin birinci farkları alındığında durağan hale geldiğinden, maksimum gecikme uzunluğu (1) olarak belirlenmiştir. Bu durum, VAR (3) model tahmininin belirlenmesini sağlamıştır.

Tablo 3.14. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Wald İstatistikleri	K+d _{max}	Ki-Kare	Olasılık Değeri
TKXMP→TRDYY	2+1	0.027282	0.98645
TRDYY→TKXMP	2+1	0.999266	0.60675
TKXMP→TRGDP	2+1	0.618188	0.73411
TRGDP→TKXMP	2+1	0.076608	0.96242
TKXMP→KSGDP	2+1	0.004059	0.99797
KSGDP→TKXMP	2+1	0.377605	0.82794

Tablo 3.14.'te, Toda-Yamamoto nedensellik analizi testinin istatistik sonuçları yer almaktadır. Bu nedensellik analizi sonucunda, bağımlı değişken olarak seçilen TKXMP'den TRDYY, KSGDP ve TRGDP değişkenleri arasında çift yönlü herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

1980'li yıllarda sanayi devriminin başlamasıyla birlikte artan üretim olanakları, gelişen dış ticaret sayesinde günümüzde küresel ekonomide önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum özellikle küreselleşmenin etkisiyle birlikte değişen ekonomik koşullar sayesinde, dış ticaretin önemli bir kalkınma aracı haline gelmesine ve ülkeler arasında yeni ekonomik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Kosova, coğrafi konumu itibarıyla Balkan Yarımadası'nda merkezi bir konuma sahiptir. Bu sebeple önemli bir transit geçiş güzergahı haline gelmiş ve bölgesel olarak da önemli bir merkez konumuna yükselmiştir. Bu durum, birçok uluslararası şirket için önemli bir bölgesel yatırım merkezi haline gelmesine ve ekonomik açıdan önemli etkilerin yaşanmasına olanak tanımıştır. Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte uluslararası alanda liberal ekonomik düzen benimsenmiş ve bu süreçte ülkeler arasında karşılıklı iş birliklerini gerçekleştirmek için çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.

Kosova, Türkiye için bölgesel olarak ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan önemli partner ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle Türk yatırımlarının Kosova'da artarak devam etmesi, ülkenin kalkınmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu süreç, iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerin gelişmesine ve Kosova'nın Türkiye açısından Avrupa'ya açılan bir kapı haline gelmesine imkân tanımaktadır.

Bu çalışma temel olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Kosova Cumhuriyeti'nin coğrafi konumu, nüfus yapısı ve ülke ekonomisi hakkında bilgi verilmiştir. Bu kapsamda, istihdam, işsizlik, enflasyon, doğrudan yabancı yatırım ve sektörel dağılım gibi konular ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü ise, Kosova Cumhuriyeti'nin komşu ülkelerle olan ticaret ilişkileri ve bu ülkelerdeki sektörel dağılım hakkında bilgi sağlamaktadır. Son olarak, çalışmanın üçüncü bölümü, Kosova ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkileri konusunu ele almaktadır. Bu kapsamda, öncelikli olarak ticaret ilişkileri incelenmiş, daha sonra ekonometrik çalışma yöntemiyle zaman serileri üzerinde analiz yapılmıştır.

Bu çalışmada, 2008-2020 yılları arasındaki çeyrek dönem verileri kullanılarak, Kosova ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ancak, Türkiye'nin 2008:1-2009:4

dönemine ait Kosova'daki yabancı yatırım verileri ve Kosova'nın Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım verilerinin olmaması, çalışmanın kapsamını sınırlamıştır. Değişkenlerin analizi için ADF Birim Kök Testi, ARDL Sınır Testi ve Toda Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır.

ADF Birim Kök Testi, seri değişkenleri arasındaki durağanlık durumlarını tespit etmek için kullanılan bir birim kök analizidir. Bu test, elde edilen istatistiksel sonuçlar temelinde ileriye yönelik eş bütünleşme analizleri yapmaya yardımcı olur. Yapılan çalışmada, test istatistiklerinden elde edilen sonuçlar, TRXMP ve TRDYY değişkenlerinin sabit ve sabit trendli modellerinde düzey değerlerinde durağanlık gösterdiğini, TRGDP ve KSGDP değişkenlerinin ise sabit ve sabit trendli modellerinde birinci farkları alındıktan sonra serilerinde durağanlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, seri değişkenleri arasında birim kök yoktur ve seriler durağandır. Bu süreçte, çalışma değişkenlerinin farklı düzeylerde durağanlaşması, ARDL sınır testi ve eş bütünleşme analizleri yapılabilmesine olanak sağlamıştır.

ARDL Sınır Testi, uzun dönemli eş bütünleşme ilişkilerini araştırmak için kullanılan bir test istatistiğidir. Diğer eş bütünleşme analizlerinden farklı olarak, ARDL Sınır Testi, seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri, seriler arasındaki durağanlık durumlarını göz önünde bulundurmadan araştırmamıza izin verir. Yapılan çalışmada, elde edilen sonuçlar doğrultusunda bağımlı değişken olarak TRXMP'den TRGDP'ye doğru uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak, KSGDP ve TRDYY değişkenleri arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, seri değişkenleri arasında kısa dönemde anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, çalışma değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile araştırılmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik analiz çalışmaları, zaman serisi nedensellik analizlerinde farklı olarak seriler arasında durağanlık durumlarını ortadan kaldırarak seriler arasında nedensellik analizi yapmamıza olanak sağlamaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi, diğer nedensellik analizlerinden farklı olarak, artırılmış VAR yöntemi kullanarak seriler arasındaki gecikme uzunluğunu (k) ve yüksel bütünleşme derecesini (d_{max}) ekleyerek daha doğru tahminler oluşturmamızı sağlamaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar neticesinde, bağımlı değişken TKXMP'den TRDYY,

KSGDP ve TRGDP'ye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu sonuçlar, literatürde yapılmış olan Çakır (2014), Tekin (2016), Mazrek (2017), Susmuş ve Başlangıç (2019) ve Bajrami ve Bellaqa (2020) gibi çalışmalarla benzer sonuçlar ortaya koymaktadır.

Türkiye ile Kosova arasındaki ekonomik ilişkilerin sürekli olarak gelişmesi, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın bir sonucudur. Bu süreç, karşılıklı iş birliklerinin gelişmesine ve ülkeler arasındaki yatırım olanaklarının artmasına yardımcı olmaktadır. Yapılan analizler sonucunda, iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkileri ile doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı ortaya çıkarılmıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin istenilen düzeye ulaşmadığını ve dolayısıyla DYY ve her iki ülke arasındaki ekonomik büyümeye etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Kosova'nın genç nüfusa sahip olması sayesinde DYY olanaklarına açık bir konumdadır. Ayrıca, Balkanlar'ın merkezi konuma sahip olması ve diğer ülkelerle olan ulaşım kolaylıkları bölgeye olan ilgiyi artırmaktadır.

Kosova ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkileri son zamanlarda artarak gelişmeye devam etmektedir. İki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinin artırılması açısından, ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması, karşılıklı ticaret fuarları düzenlenmesi, iş forumları düzenlenmesi iki ülke arasında iş birliklerinin gelişmesine yardımcı olabilir. Bu sayede, iki ülke arasında karşılıklı yatırım teşviklerinin araştırılıp artırılması, yatırım fırsatlarının belirlenmesi, bölgesel lojistik hizmetlerinin artırılması ve geliştirilmesi desteklenerek bölgesel olarak da ticaretin gelişimi desteklenebilir.

Kosova ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkileri sürekli olarak artarak gelişmektedir. Bu durum özellikle iki ülke arasında var olan tarihi ve kültürel bağların etkisiyle birlikte gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Yapılan akademik literatür çalışmalarında iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ülke doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Daha önce yapılan çalışmaların genel olarak iki çalışma değişkeni üzerinde değerlendirilmesi, diğer ülke grupları ile berber araştırılması veya nitel araştırma yöntemleri kullanarak araştırılması çalışmanın diğer çalışmalardan farklı bir perspektifte araştırılmasına imkân sağlamıştır.

Araştırma çalışmasını oluşturan önemli bir diğer yanını çalışmaya ilişkin kısıtlı verilerin olmasıdır. Çalışma süreci boyunca Türkiye'nin 2008:1-2009:4 dönemine ait Kosova'daki yabancı yatırım verileri ve Kosova'nın Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım verilerinin olmaması çalışma alanının daralmasına imkân sağlamıştır. İleride yapılacak olan çalışmalara yönelik olarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri farklı parametreler kullanarak araştırılması, iki ülke arasındaki ekonomik avantaj ve zayıflıkların belirlenmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Acaravcı, A., Erdoğan, M. S., & Akin, C. S. (2017, May). Balkan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Reel Gelir, İhracat ve Dışa Açıklık İlişkisi. *In Mediterranean International Conference on Social Sciences by (UDG)*, Podgorica, Montenegro.
- Adana Ticaret Odası. (2021). *Karadağ Ülke Raporu*.
- Ademoğlu, S. (2019). *Kosova'nın Bağımsızlık Sonrası Dönüşümünde Siyasi Açidan AB'nin ve Sosyoekonomik Açidan Türkiye'nin Etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Ağırseven, N. (2015). *Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Akgül, P. (2009). *Yugoslavya Cumhuriyeti'nin Dağılma Sürecinde ve Sonrasında Sırbistan* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Akgün, S. (2012). Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 34, 11-36.
- Akın, E. (2021). Pandemi Sonrasında Kent Mekânının İki Yüzü: Düşler ve Gerçekler. *İdealkent, Covid-19 Özel Sayısı*, Cilt Volume 12, 181-197.
- Akpınar, T. (2008). *Türkiye'deki tarım sektörünün sosyal güvenlik sorunlarına Avrupa Birliği ile uyum ekseninde çözüm önerileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Namık Kemal Üniversitesi.
- Antepüzümü, E. (2018). Makedonya Ülke Raporu, *Adana Ticaret Odası*.
- Araz, G. G. (2020). *Türk Otomotiv Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Avrasya Üniversitesi.
- Arnavutluk Ülke Raporu. (2022). *Adana Ticaret Odası*.
- Aslan, E. (2019). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Aşkın, U., & Aşkın, E. Ö. (2017). Aktif istihdam politikası olarak toplum yararına programlar: Tokat ili araştırması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(3), 1-16.
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Aydoğmuş, F. (2009). *Soğuk savaş sonrası Türkiye'nin Balkanlar üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Babal, M. (2013). *Balkan Ülkeleri ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Dünü, Bugünü ve Yarını: 2011-2030 Ekonometrik Öngörüsü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Bağlar, S. (2010). *Soğuk Savaş Sonrası Arnavut Milliyetçiliği ve Kosova Sorunu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Bajrami, H., & Bellaqa, B. (2020). Foreign Investment and Export Management and Analysis-Kosovo Case. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 9(1), 11-21.
- Baş, N. (2017). *AB Batı Balkan İlişkileri ve Bu Süreçte Batı Balkanlar'da Yaşanan Siyasal Dönüşüm* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Bekiroğlu, C. (2010). *Türkiye'de işsizlik sorununun çözümlenmesinde uygulanan ekonomi politikalarının analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kadir Has Üniversitesi.
- Bilici, N. (2006). AB'de ekonomik bütünleşme ve Türkiye'nin entegrasyonu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 39-45.
- Blanc, A. (1965). *L'Economie Des Balkans*, Que Sais-Je, Presses Universitaire De France.
- Bostan, F. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Makroekonomik Etkileri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Brahimi, A. (2007). *Arnavutluk'un kapitalizm sistemine geçiş süreci ve bugünkü ithalat-ihracat olanakları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Cengiz, Ç. (2010). *Avrupa Birliği tarım politikalarında reformlar ve sonuçları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çakır, M. (2014). An Economic Analysis of the Relationship Between Turkey and the Balkan Countries, *Adam Akademi*, Cilt 4/2.
- Çam, E., (2019). İzmir Ticaret Odası – İş Geliştirme Müdürlüğü Karadağ Ülke Profili Raporu. *İş Geliştirme Müdürlüğü*.
- Demircan, E. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, S.21, Temmuz-Aralık, pp.97-116.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö., & Değer, O. (2016). Enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 405-425.

- Ekinci, A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.
- Emin, E. (2020). Balkan Raporu: Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya. *Araştırma* 113, *İnsamer*.
- Erdem, G. (2016). *Avrupa Birliği ile İstikrar ve Ortaklık Sürecinde Batı Balkanların Ekonomik Dönüşümü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes.
- Erdoğan, M. M. (2018, December). *Türkiye'nin Dördüncü Sanayi Devrimi Sürecindeki Konumu*. International Symposium On Economics, Politics And Administration-(ISEPA) Symposium 2018, Diyarbakır, Türkiye.
- Erkonuk, C. (2010). *Tarihi Gelişim Sürecinde Avrupa Birliği-Kosova İlişkileri ve Nihai Statü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ferizi, V. (2017). *Kosova-Türkiye Diplomatik İlişkileri 1990-2015* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Gashi, P. (2017). Free trade and FDI in Kosovo: Prospects for integration into the EU and Turkish production networks. *Turkish Economic Review*, 4(1), 86-95.
- Genç, M.C., Artan, & S., Berber, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İş birliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 25;(2) 207-224.
- Govori, M. (2014). Analysis Paper on Treatment of Trade in Services under the Kosovo-Turkey Free Trade Agreement of Services. *AAB University*, 2, 105-124.
- Guberinic, J. (2015). Batı Balkanların Entegrasyonunun Karşılaştırmalı Analizi: Karadağ ve Sırbistan Örnekleri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3) , 75-90.
- Günay A., & Özen A. (2002). Avrupa Birliği'nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 66-82.
- Güney, A. (2010). Türkiye'de geliştirilmiş işsizlik oranları. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1, 239-252.
- Güney, P. Ö., & Akbay, O. S. (2008). Avrupa Birliği'nin Sanayi Politikası ve Türk Sanayisine Etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 145-160.
- Gürkan, İ. (1997). Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye. *Balkanlar. Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay.*
- Gürz, U. (2019). *İngiltere'de Sanayi Devrimi*.

- Hajdini, F. (2018). *Avrupa Birliği Tavsiyelerinin Kosova Kamu Yönetimine Yansımaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hoş, Y. (2019). Sırbistan Son - Sırbistan Raporu. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Sırbistan Raporu*.
- Işık, N. (2015). Avrupa Birliği-Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini. *Marmara Journal of European Studies*, 23(1).
- İlkdoğan, G. (2009). *ABD, AB, Rusya ve Türkiye Ekseninde Kosova'nın Bağımsızlık Süreci* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atılım Üniversitesi.
- Jusuği, G., & Ukaj, F. (2021). Turkey's Trade with Western Balkans: Looking beyond the Turkish Foreign Policy. *Journal for the international and european law, economics and market integrations*, 8(2), 133-160.
- Kadolli, N., Luzha, I., & Morina, B. (2020). Gross Domestic Product and Development In Kosovo's Foreign Trade. *Knowledge-International Journal*, 43(1), 161-169.
- Kalay, E. (2017). *Soğuk savaş sonrası Yunanistan-Arnavutluk-Kosova ilişkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Kara, D. (2016). *Soğuk savaş sonrası Kosova - Sırbistan ilişkileri (1991 - 2015)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Karaçor, Z., Özer, H., & Saraç, T. B. (2011). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), ss.29 44.
- Karadağ Cumhuriyeti Ülke Notu. (2019). *Ankara Sanayi Odası - Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü*.
- Karadağ Ülke Profili. (2021). *T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü*.
- Kaynak, A. (2022). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Kaynak, M. (2004). Uluslararası taşımacılık ve lojistik bağlamında avrasya ulaştırma koridorlarında bölgesel rekabet ve Türkiye. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), 3-34.
- Kazaz, İ. (2019). *Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Kosova Ekonomisi ve Finansal Entegrasyonu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Kazaz, İ., Dinçsoy, E. E. (2019). Sermaye Yatırımları, İthalat ve İhracat Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Kosova Ekonomisi Üzerine Örnek Çalışma. *Social Sciences Research Journal*, 8 (3), 179-190.

- Keskin, G. (2022). *Döviz Kuru Oynaklığının İşsizlik Üzerine Etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Kılıç, C. (2015). Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29. Sayı: 2.
- Kocatürk, Y. (2022). *Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi: Seçili Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Analiz* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Konya Ticaret Odası. (2019). *Dış Tic. Müdürlüğü*.
- Korkmaz, T., Zaman, S., & Çevik, E. İ. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Yüksek Dış Ticaret Hacmine Sahip Ülke Borsaları ile Entegrasyon İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4 (8), 19-44.
- Korkmaz, V. (2015). *Tarım ürünlerini destekleme politikaları: Türkiye ve AB karşılaştırması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Kosova Ülke Raporu. (2016). *Ankara Ticaret Odası – Dış İlişkiler ve Dış Ticaret Müdürlüğü*.
- Kosova Ülke Raporu. (2021). *Kocaeli Ticaret Odası*.
- Kut, Ş. (2005). Balkanlar'da kimlik ve egemenlik. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, (Vol. 117).
- Kuzey Makedonya Ülke Profili. (2021). *T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü*.
- Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Libanio, G. A. (2005). Unit roots in macroeconomic time series: theory, implications, and evidence. *Nova Economia*, 15, 145-176.
- Liman, Y. S., & Sonmez, F. E. (2021). Batı Balkanlar ve AB Dış Ticaretine Konu Mallar Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Pressacademia Procedia*, 14(1), 84-91.
- Makedonya Ülke Raporu. (2020). *Nazilli Ticaret Odası*.
- Mazrek, R. (2017). *Türkiye ile Kosova arasındaki ekonomik iş birliğinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Mazreku, T. (2017). *Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Kosova örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Morina, N. (2020). *Kosova-Türkiye Dış Ticareti ve Türkiye'nin Doğrudan Yatırımlarının İncelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

- Morina, V. (2017). *Yeni Pazara Girmek İçin Yöneticilerin Karar Verme Süreci: Kosova Pazarına Giren Türk İşletmeleri Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Myzyri, H. (1995). *Historia E Popullit Shqiptar*. Tiran: Shtepia Botuese e Librit Shkollor Yayıları.
- Önen, A. M. (2006). *Kosova'nın nihai statüsü: tarihi süreç ve günümüzdeki gelişmelerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atılım Üniversitesi.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özer, M., & Türkyılmaz, S. (2005). Türkiye'de Enflasyon ile Enflasyon Belirsizliği Arasındaki İlişkinin Zaman Serisi Analizi. *İktisat işletme ve Finans Dergisi*, 20(229), 93-104.
- Özey, R. (2013). Balkanların Siyasi Coğrafyası. *Çerçeve Dergisi*, 62, 4-21.
- Özsağır, A. & Akın, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (41), 311-331.
- Öztartan, M. (2019). *Avrupa Birliği'ne Aday Ülkelerin (Karadağ, Sırbistan, Kuzey Makedonya, Arnavutluk) Türkiye ile AB Genişleme Politikası Çerçevesinde Karşılaştırmalı Analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Pektaş, Z. (2014). *Balkan siyasetinde Kosova'nın bağımsızlık ve egemenlik sorunu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Plamadeala, C. (2016). *Batı Balkanlar ve AB Arasındaki Ticaret İlişkilerinin Analizi ve Perspektifi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Sakar, Z. M. (2018, Nisan). *Türkiye-Kosova ekonomik ilişkileri çerçevesinde tarım politikaları. Türkiye'de tarım politikaları ve ülke ekonomisine katkıları. Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 2018, Şanlıurfa, Türkiye.
- Samsun, N. (2003). 10. Yılında Avrupa Tek Pazarı. *Maliye Dergisi*, 143, 58-70.
- Sancaktar, C. (2019). Balkanlar'da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C, 5, 2.
- Sarı, İ. (2010). *Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası sistem bağlamında değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Serbes, H., & Tokatlıoğlu, M. (2019). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye ve Batı Balkan Ülkelerinin Ekonomik ve Mali Performansı: Küresel Kriz Sonrası Bir Değerlendirme. *Journal Of Life Economics*, 6(2), 163-196.

- Sever, E., & Mızrak, Z. (2007). Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 264-283.
- Sezgin, M, (2022). Sırbistan Ülke Raporu, *Uluslararası Gözlem ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 181.
- Sırbistan Ülke Profili. (2021). T.C. Ticaret Bakanlığı – Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.
- Sırbistan Ülke Raporu. (2020). *Adana Ticaret Odası*.
- Sllamnıku, O. (2016). *Uluslararası İşletmeleri Başarıya Götüren Faktörler: Kosova'daki Türk İşletmeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Solak, A. (2021). *Türkiye'de Birincil Enerji Tüketimi, Üretimi ve Gayri Safı Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) Arasındaki İlişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Susmuş, T., & Başlangıç, S. O. (2019). The Importance of Trade with the Balkan Countries for Turkey. In *Economic and Financial Challenges for Eastern Europe* (pp. 95-107). Springer, Cham.
- Taşcıoğlu, H. (2011). Arnavutluk Ülke Raporu. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.
- Tekin, E. (2016). Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasındaki Ticaret İlişkileri: Dış Ticaret Verileri Üzerine Bir İnceleme. *İkinci Uluslararası Saraybosna Sosyal Bilimler Konferansı*, 121-134.
- Terin, M., Keskin, A., & Terin, S. (2012). Gümrük Birliği'nin Türkiye-AB Tarım Ürünleri Dış Ticareti Üzerine Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 133-139.
- The 1995 NEA Almanac of Higher Education. (1995). Washington DC: National Education Associations.
- Toda., H. Y. & Yamamoto, T. (1995) Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Türel, N. A. (2015). *Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik Sorunları ve Çözüm Önerileri: Özel Sektör Çalışanları Açısından Isparta İli Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Tüysüz, E. (2016). *AB-Kosova ilişkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Tüysüzöğlü, G. (2012). Çatışma ve iş birliği dikotomisi bağlamında Balkanlar'ın siyasal görünümü. *Avrasya Etüdleri*, 42 (2), 83-110.

- Ulusoy, M. K., & Özçelik, S. E. Ö. (2020). Balkan Ülkelerinin Ekonomik ve Finansal Yapısı: Sorunlar ve Öneriler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (74), 1033-1056.
- Uyar, E. Y. (2005). *Türkiye’de Uygulanan İşsizlik ve İstihdam Politikalarının Avrupa Birliği Uyum Sürecine Etkileri (1980 Sonrası)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Uysal, G. (2011). *1999’dan Günümüze Kadar Geçen Süreçte Kosova* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Ülger, İ. K. (2002). *Avrupa Birliği’nde Siyasal Bütünleşme*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Ülger, İ. K. (2014). Avrupa Birliği’nde fetret devri ve gelecek senaryoları. *Bilge Strateji*, 6 (11), 107-131.
- Vidhi, A. (2016). *Arnavutluk ve Türkiye arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması sonrasında oluşan dış ticaret hacminin büyüme üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Yarimoğlu, E. K., & Gür, E. (2016). Entry Mode to Western Balkans: An Implementation in Albania and Kosovo Markets. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 258-275.
- Yavan, N. (2012). Türkiye’nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekânsal Perspektif. *Bilgi Yayınları*, 63: 237-270.
- Yavuz, N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, ss. 162-171.
- Yeprem, E. (2019). Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Ülke Raporu. *KFA Fuarcılık A.Ş.*
- Worldatlas (8 Kasım 2021). <https://www.worldatlas.com/peninsulas/balkan-peninsula.html>, Erişim Tarihi: 08 Kasım 2021.
- World Bank (30 Kasım 2021). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=XK>
- World Bank (15 Şubat 2022). <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=XK>
- Ask (15 Şubat 2022). <https://ask.rks-gov.net/media/1689/rezultatet-e-anketes-se-fuqise-punetore-2009.pdf>
- World Bank (15 Şubat 2022). <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.PART.ZS?end=2020&start=1976>
- World Bank (25 Şubat 2022). <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2021&start=1960>

- World Bank (25 Şubat 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2020&locations=XK&start=2008>
- World Bank (29 Mart 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>
- World Bank (19 Mart 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=XK>
- World Bank (30 Mart 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=AL>
- World Bank (30 Mart 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=AL>
- Punetejashtme (30 Mart 2022). <https://www.punetejashtme.gov.al/en/shqiperia-ne-rajon/>
- World Bank (31 Mart 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=AL>
- Trade Map (31 Mart 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c008%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
- Trade Map (31 Mart 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c008%7c%7c%7c7%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
- Trade Map (31 Mart 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c008%7c%7c%7c25%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
- Trade Map (31 Mart 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c008%7c%7c%7c31%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
- Trade Map (31 Mart 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c008%7c%7c%7c20%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
- Trade Map (31 Mart 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c

008%7c%7c%7c28%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

BQK (31 Mart 2022). <https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/>

World Bank (31 Mayıs 2022).<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=ME>

World Bank (31 Mayıs 2022).<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=ME>

World Bank (31 Mayıs 2022).<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=ME>

Trade Map (1 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c499%7c%7c%7c7%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (1 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c499%7c%7c%7c31%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (1 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c499%7c%7c%7c20%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (1 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c499%7c%7c%7c25%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (1 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c499%7c%7c%7c28%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Monstat(1 Nisan 2022).
<https://www.monstat.org/eng/page.php?id=1631&pageid=171>

World Bank (03 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=RS>

World Bank (03 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=RS>

World Bank (03 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=RS>

Trade Map (4 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (4 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (4 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c31%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (4 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c20%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (4 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c28%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (4 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c25%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Stratejik Düşünce Enstitüsü (4 Nisan 2022). <https://www.sde.org.tr/dunya-ekonomisi/kosova-ve-sirbistan-arasinda-ticaret-gerilimi-haberi-8388>

World Bank (05 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=MK>

World Bank (03 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=MK>

World Bank (03 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=MK>

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c807%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c807%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c807%7c%7c%7c31%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c807%7c%7c%7c20%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c807%7c%7c%7c25%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c807%7c%7c%7c28%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1

World Bank (14 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=EU>

World Bank (14 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=EU>

World Bank (14 Nisan 2022).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=EU>

Trade Map (07 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c42%7c%7c%7c7%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c4%7c1%7c1%7c1

Trade Map (16 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c42%7c%7c%7c31%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c4%7c1%7c1%7c1

Trade Map (16 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c42%7c%7c%7c20%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c4%7c1%7c1%7c1

Trade Map (16 Nisan 2022).
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c42%7c%7c%7c28%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c4%7c1%7c1%7c1

- Eurostat (16 Nisan 2022). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EXT_LT_INTERCC__custom_2716899/default/table?lang=en
- Tük (16 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:02:42-14015366932852273611892351337>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:03:15-1456447891920332852803690891.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:06:46-20019377462189571881926318380.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:07:33-67465482521074122361082756467.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:08:32-18055890962662453391581174801.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:09:02-2042978750603623355837599972.html>, Erişim Tarihi 18 Nisan 2022.
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:09:21-957110261866680671492607749.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:10:07-99618187013693189451974756936.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:10:23-97903868019019683431870530749.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:10:38-1204832133125101715511930462.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:10:55-30308158021143850651395129497.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:11:10-295195776667521168845601253.html>
- Tük (18 Nisan 2022). <https://rapory.tuik.gov.tr/20-05-2022-21:11:29-04445251210624351101984768414.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (20 Nisan 2022). <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/kosova>

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Prizren’de tamamladı. 2016 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2020 yılında mezun oldu. 2020 yılından beri Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finansman anabilim dalı öğrencisidir.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Ukalo, H., Gençer, Y. G., & Zeren, F. (2022, Mayıs). *Doğu Avrupa Ülkelerinde Ticari İlişkilerin İncelemesi: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Kanıtları*. VII. International European Conference On Social Sciences, Antalya, Türkiye (p. 639- 647).